

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek



Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen Danske Slægtsforskere:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Drejer det sig om værker, som er omfattet af ophavsret, skal du være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig brug.



H.C. Andersen og Sorø Amt



Årbog 2005
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT



ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

2005

Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, bind 91

Til udgivelse af Årbog 2005 er ved redaktionens slutning
ultimo november 2005 ydet støtte fra:

Vestsjællands Amt
Skælskør kommune
Slagelse kommune
BG Holsteinborgs gavefond
Dansk Lokalhistorisk Forening

Repro og tryk:
Malchow A/S, Ringsted
Jernbanevej 18-20
Tlf. 57 61 15 35

ISBN 87-91311-01-2
ISSN 0107-8151

2005

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 92

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

2005

Bestyrelsen:



Formand:
Cand. mag. Helge Torm
Munkevænget 2, II th.
4180 Sorø
Tlf. 57 82 20 15
helge.torm@mail.tele.dk



Ark. Erik Damm Andersen
Havnevej 38
4230 Skælskør
Tlf. 58 19 62 12
erik.damm.andersen@tiscali.dk



Næstformand:
Produktionsmester
Helge Jensen
Fægangen 12, st. th.
4180 Sorø
Tlf. 57 83 22 54



Arkitekt Preben Bækhave
Parcelvej 27
4690 Haslev
Tlf. 56 31 21 99



Sekretær:
Teknisk ass. Kurt Rehder
Knivkærvej 72
4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31
kurt.rehder@post.tele.dk



Museumsinsp. og arkivleder
Jørgen Woetmann Andersen
Allégade 54
4690 Haslev
Tlf. 56 31 77 64



Kasserer:
Lektor Jørgen Frømand Andersen
Suserupvej 55, Broby
4180 Sorø
Tlf. 57 64 83 62
bgsbroby@inet.uni2.dk

Ekspedition af årbogen og medlemskab af Samfundet:

Broby gamle Skole,
Suserupvej 55, Broby, 4180 Sorø.
Tlf. 57 64 83 62.

Kontingentforhøjelse

På grund af regeringens fjernelse af portotilskud så generalforsamlingen 2004 sig nødsaget til at hæve kontingentet til kr. 150 årligt pr. husstand.

Bøger til anmeldelse

Bøger o.l., som ønskes omtalt i vores årbog, bedes sendt til redaktionsudvalget.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af:
Erik Damm Andersen, Helge Jensen og
Helge Torm.
Ansvarshavende: Helge Torm

Artikler med ny viden om eller nye tolkninger af historiske forhold i Sydvestsjælland til optagelse i Årbog 2006 sendes til den ansvarshavende redaktør senest d. 31. marts 2006, helst på diskette eller som vedhæftet fil. Forslag til illustrationer er velkomne.

I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen prioritere rækkefølgen og udskyde manuskripter til et efterfølgende år.

Indhold

Forord	7
<i>Af Helge Torm</i>	
H.C. Andersen og herregårdene i Sydvestsjælland generelt	9
<i>Af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg</i>	
H.C. Andersen på Holsteinborg	13
<i>Af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg</i>	
Landbruget i Sorø Amt i kornsaltets tidsalder	33
<i>Af Erik Helmer Pedersen</i>	
H.C. Andersen og Lyngø sogn	69
<i>Af Helge Torm</i>	
H.C. Andersen og Pedersborg sogn	78
<i>Af Helge Torm</i>	
“Jeg har det greveligt godt”.H.C. Andersen og Haslev-egnen	88
<i>Af Jørgen Woetmann Andersen</i>	
Slagelse contra Sorø. Om afgørelsen af H.C. Andersens skolegang i 1822	95
<i>Af Helge Torm</i>	
Korsør-festkomitéens forgæves henvendelse til H.C. Andersen	103
<i>Af Helge Torm</i>	
Bestyrelsens årsberetning for 2004	109
Lokalhistorisk litteratur 2004-2005	113
Regnskab for 2004	117
Nye medlemmer	118

Forord

Af Helge Torm



Kære læsere.

2005 er som bekendt et meget rundt H. C. Andersen år. 200-års jubilæet begyndte officielt i forbindelse med hans fødselsdag den 2. april og slutter officielt den 6. december, den dag i 1867, han blev æresborger i sin fødeby Odense.

Selv om der er dem, der er trætte af al den virak omkring Andersen, der har været indtil nu, og som heller ikke altid har været lige relevant eller vellykket, så er det altså endnu ikke for sent at være med i fejringen.

For Historisk Samfund for Sorø Amt er det også naturligt at tage del i markeringen af 200-året for vor mest berømte landsmand gennem tiderne. Naturligt, fordi Andersen i usædvanlig grad fik tilknytning til vores sydvestlige del af Sjælland, lige fra han begyndte i latinskolen i Slagelse den 28. oktober 1822 til hans sidste besøg på Holsteinborg i juni 1874. Et forsigtigt skøn vil lyde på, at han i alt har tilbragt ca. 5-6 år af sit liv på vore breddegrader!

Og Andersen var ikke bare en passiv tilskuer til det, han oplevede, men nedfældede sine indtryk af personer, steder og begivenheder i dagbøger, almanakker, breve og litterære produkter. På den måde blev Andersen ikke bare en del af lokalhistorien, men også et interessant vidne til den.

Historisk Samfund gennemførte derfor en foredragsrække om Andersen og hans tilknytning til egnen her i 2004-2005, og nu bliver årbogen for 2005 i det store hele viet denne store digter.

Mærkeligt nok har Andersen ikke før været genstand for særlig megen omtale i vore årbøger siden den første udgivelse i 1912. Uden at have fuld klarhed over det, kan det nævnes, at Andersen optræder "i forbifarten" i nogle få artikler, og kun en artikel er helliget ham helt. Det er J. Heltofts udmærkede artikel fra 1951, som handler om H. C. Andersen og de midtsjællandske herregårde Bregentved og Gisselgård, og i den forbindelse ikke mindst baggrunden for eventyret "Den grimme Ælling", der blev udgivet i 1843.

Den artikel vil vi gerne henvise til nu, men heldigvis har vi også i år en artikel om H. C. Andersen og Haslev-egnen ved vores bestyrelsesmedlem, arkiv- og museumsleder Jørgen Woetmann Andersen. Her er det mindre eventyret det handler om og mere digterens gøren og laden på godserne og på turene i omegnen, der er i focus.

Årbogen 2005 fortæller også om Andersen og hans forbindelser til herregårdene mod sydvest, altså Basnæs, Borreby og især Holsteinborg. Det er Ulrich greve Holstein-Holsteinborg, som har H. C. Andersen-historien tæt inde på livet, der skriver om disse for Andersen som menneske og digter så vigtige tilholdssteder

og desuden i skematisk form dokumenterer al den tid, Andersen har brugt på stederne, og alt det litterære arbejde, som han her fik inspiration til, henholdsvis fuldførte.

Det er en imponerende viden, som grev Ulrich lægger for dagen, hvortil kommer, at der er stillet spændende, til dels ikke tidligere offentliggjort billedmateriale til redaktionens rådighed. I den forbindelse er vi glade for, for første gang i årbogens historie(!), at kunne gengive alle farvebilleder autentisk, altså i farver. En enkelt gang tidligere (1998) var et par af illustrationerne i farvetryk, men at det nu kan gøres over hele linjen, er jo helt eventyrligt!

Andersen fik gennem sine kontakter til herregårdene, ikke bare i Midt- og Sydvestsjælland, men især også på Fyn, et indblik i landbrugets forhold på den tid, men også en mening om, hvad vej landbruget skulle udvikle sig samfundsmæssigt, noget som han f.eks. udnyttede i romanen "O.T.", der kom i 1836.

Det er derfor et meget passende supplement til herregårdsartiklerne, hvad landbrugshistorikeren, og indtil i år formand for Dansk Lokalhistorisk Forening, dr. phil. Erik Helmer Pedersen, Nærum, kan berette om landbrugets situation i Sorø Amt i samme periode, hvor Andersen hyppigt opholdt sig her. Samtidig lægger den sig tidsmæssigt op ad artiklen om vækkelsesbevægelserne i Sydvestsjælland i årbogen sidste år.

Igen får vi god besked, her om landbruget i Sorø Amt dengang og ikke mindst om de tiltag på området, som blev gjort af fremsynede mænd. Samtidig kæder Erik Helmer Pedersen sin fremstilling sammen med H. C. Andersen på en elegant måde. Ved billedredaktionen er brugt bogen af M. Galschiøt: Landbrug og Landmænd i Danmark, Kbh. 1888.

Nu skal det ikke handle om godser og landbrug det hele. Derfor er der også et par artikler v/undertegnede, som kommer ind på Andersens færd i terrænet omkring Sorø. I Sorø havde Ingemanns hjemme fra 1822 til 1860'erne, og her kom Andersen på besøg, meget tiere end på nogen herregård i hele landet - sammenlagt dog ikke mere end nogen af de mest besøgte herregårde med Basnæs og Glorup på Fyn som de øverste på top tieren.

Andersen og Sorø vil undertegnede skrive om i et andet regi, men her sætter jeg focus på hans kontakter til både Lynge Sogn og Pedersborg Sogn i to særskilte artikler. Begge emner har været holdt som foredrag, dels i Lille Anes Venner på Broby gl. Skole den 3. november 2004, dels i Pedersborg lokalhistoriske Forening i Pedersborg Sognegård den 14. februar 2005. Manuskripterne er let omarbejdede til brug i årbogen, og her er de selvfølgelig illustrerede.

I Lynge Sogn var det mest naturen, der trak, men også præstegården fik besøg, og det fik en slags udløber i København, og i Pedersborg Sogn havde digterkollegaen Bredahl, som var bonde i Borød, Andersens store bevågenhed. Det afstedkom tre besøg i alt. Men også selve Pedersborg og Bromme har Andersen været i, mindst tre gange, første gang formentlig for at se kirkerne og landskabet, og anden og tredje gang på gennemfart mellem Sorø og Conradineslyst tur/retur.

Endelig bringes to andre artikler, som på baggrund af et par konkrete enkeltbegivenheder af hhv. mindre og større omfang kommer ind på Andersens tilknytning til to andre steder i Sydvestsjælland, nemlig Korsør og Slagelse.

God læselyst
ønskes af redaktionsudvalget
v/Helge Torm

H.C. Andersen og herregårdene i Sydvestsjælland generelt



Af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg

Herregårdene på Sjællands sydvestre hjørne var hjem for de familier, hvis liv H.C. Andersen i lange perioder tog del i. - Den hjertevarme han mødte hos værtsfamilierne kan bedst illustreres med hans egne ord, skrevet bagpå et fotografi af ham selv en sommerdag på Holsteinborg d. 30.06. 1870:

"Paa Holsteinborg blev mit Solbilled skabt, Thi dér blev Solskin i mit Hjerte lagt."

Besøg

Andersens besøg hos en familie kunne enten ske i form af:

- * et OPHOLD - med mindst én overnatning tilknyttet
- * eller ved en VISIT – uden overnatning.

Cirka 30 herregårde i Danmark i alt fik besøg af Andersen. De tre herregårde, som han besøgte mest ligger dels på Fyn, dels her i Sydvestsjælland, hvor de sidstnævnte blev besøgt af Andersen i hans livs senere og meget produktive årtier.

Det var GLORUP på Øst-Fyn 07.1839 – 1869 hos greve Gebhard Moltke – Huitfeldt (26 gange, i alt 494 dage)

og herregårdene i Sydvestsjælland var Basnæs og Holsteinborg.

På BASNÆS besøgte han – inkluderet en enkelt visit 06.1848 – i perioden 06.1855 - 08.1872 Henriette Scavenius (38 gange i ialt 510 dage).

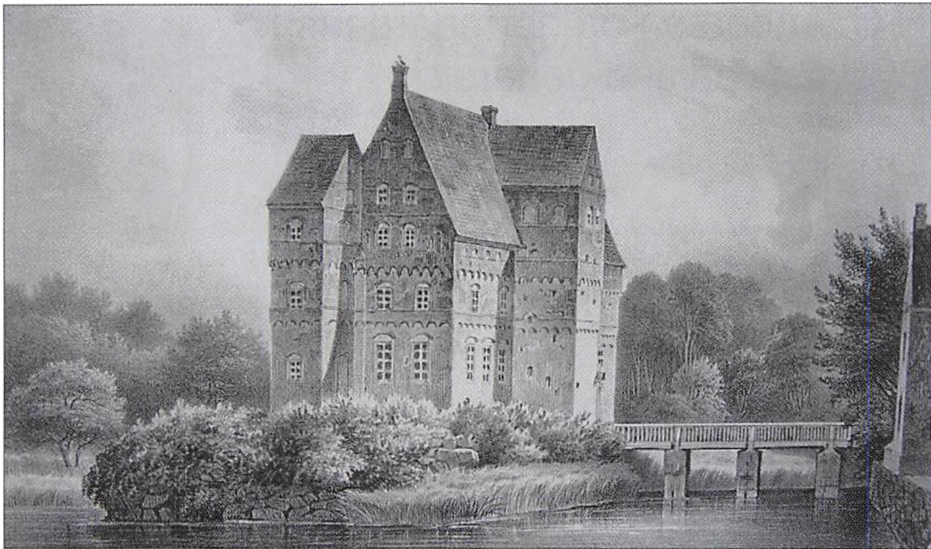
Holstein-familien På HOLSTEINBORG besøgte Andersen i årene 05.1856 – 06.1874 (i alt 36 gange, ialt 161 dage). - Her kom han 17 gange på besøg i 142 dage, - og i den grevelige residens i København på visitter 19 gange / dage.

Og familien besøgte omvendt også H. C. Andersen, mindst 42 gange – oftest i hans egen bolig.

I øvrigt blev opholdene på Holsteinborg og Basnæs selskabeligt adspredt ved mange besøg, - visitter eller med deltagelse i jagter og højtider etc. på naboliggende herregårde.

Det blev til 12 visitter hos familien Castenschiold på BORREBY i årene 05.1856 – 05.1871, samt 4 ophold og 1 visit hos greverne Moltke på ESPE i perioden 06.1848 – 05.1871.

Andersen besøgte SKÆLSKØR købstad mere end 30 gange. - Hans tid-



BORREBY FRA SYDVEST. FERDINAND RICHARDT 1850. Litografi.

ligste besøg på Skælskør-egnen gik tilbage til 08.04.1825, hvor han kørte fra Slagelse til Kanchøj nogle kilometer nord for Skælskør for at se henrettelsen af tre personer. Han besøgte således også flere gange læge Krebs på nuværende Skovvej.

Gensidig glæde af besøg

"De veed nok at Deres Navn aldrig nævnes paa Holsteinborg uden med Venskab og Kjærlighed .."

Om hans sidste sommerbesøg udtrykte han, at: *"i et par Uger (hvor jeg) ligesom vokste fast; det var mig smerteligt at rives op af den gode Jordbund, og ligesom fra Blomst at blive Sommerfugl, der i Sommertid maatte videre. Aldrig glemmer jeg de stille og dog saa oplivende Dage paa Holsteinborg, den mageløse Modtagelse og Omhu, Deres Naade viste mig; jeg løftedes derved op i Sundhed og Humør."*



*H. C. ANDERSEN
Hoffotograf Georg E. Hansen på HBG
30. 06. 1870
Foto på ovnskærm, påklistret før 31.01.1872.*

Litterære arbejds- og inspirationssteder på Sydvestsjælland

På Sydvestsjælland SKREV og BEARBEJDEDE Andersen mange af sine arbejder. Her lod han sig INSPIRERE til og brugte personer, ideer og motiver fra den lokale egn i digte og lejlighedsvers, samt ej mindst i historier og eventyr.

Det er hér meget væsentligt at skelne mellem, om et værk alene fik INSPIRATION (IDÉ) fra et af disse steder, eller om det blev SKREVET dér. Der ses følgende kombinationer heraf:

- Altså enten bearbejdning eller fået ideen, eller
 - Begge dele samme sted.
- Mange arbejder kan således være blevet til flere steder, idet:
- Mange arbejder fik inspiration ét sted, hvorefter han tog over til naboen og skrev det dér: Basnæs – Holsteinborg har 9 & Basnæs – Borreby har 3 tilfælde af sammenfald.
 - Eller det samme er blevet skrevet på to forskellige steder.

Tilblivelsen af hans arbejder kan følges minutiøst på flere måder (dagbøger, hans store brevvekslinger, dedikationer i bøger etc.). Alene fra Sydvestsjælland efterlod han sig en imponerende produktion (64 forskellige litterære arbejder, samt 56 silhouetklip m.m. – Endvidere er bevaret mindst 175 breve fra ham).

På Basnæs lavede han mindst 33 forskellige eventyr, historier m.m., hvoraf de ni er fælles med Holsteinborg.

– På sidstnævnte sted blev det til 40 forskellige arbejder. – Fra Borreby kom ideen til tre arbejder, der alle blev skrevet på Basnæs.

ARBEJDER i alt på Sydvestsjælland.

	I ALT på SVS
EVENTYR, HISTORIER & ROMANER	24
DIGTE & SANGE	14
LEJLIGHEDSVERS	18
OPERA & TEATER	02
REJSE –BESKRIVELSER	02
DIVERSE	03
I ALT:	60

DEDIKATIONER	18
SILHOUETTER & KLIP	28
FOTOGRAFIER	07
BREVE fra H.C.A.	175
DIVERSE	05
	233

ALT I ALT:	293
------------	-----

Andersen efterlod sig således en imponerende produktion af værker, andre frembringelser m.m. - alene "herude" fra sydvesthjørnet af Sjælland.

Noter:

- 1) MHH → HCA 04.01.1868.
- 2) HCA → MHH 19. 06. 1874.



SÆDEGÅRDEN BASNÆS. RADEMACHER 1855. Olie.

Basnæs' nuværende – tredje – hovedbygning blev bygget i nynormannisk stil i 1844 af Jacob Brønnum Scavenius.

Dette maleri er typisk for tiden, hvor landskabet skulle opdramatiseres "lidt bjergagtigt".

H.C. Andersen på Holsteinborg



Af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg

Denne gård har været lensssæde for Roskildebispens mindst tilbage til 1200; (de ældst kendte jordebøger er fra hhv. 1290 og 1370). Ejerembeder eller -familier i perioden op til i dag er kun tre! (Biskoppen – slægten Trolle – Slægten Holstein), og den har kun været handlet een gang i disse ca 800 år! – Der har været 12 ejere af greverne Holstein-Holsteinborg.

Nuværende hovedbygning er anlagt 1598 i fire fløje, symmetrisk med den trefløjede avlsgård. Ejer i dag: Hofjægermester Ulrich greve Holstein-Holsteinborg.

Holsteinborg, som Andersen af alle gårde besøgte tredjemest, lå i Sydvestsjælland. Gården var hovedsædet i politikeren, lensgreve Ludvig Holstein-Holsteinborgs besiddelser, Grevskabet Holsteinborg, og netop venskabet med grevinde Mimi Holstein var grunden til, at hjemmet var et af dem, hvortil digteren helst vendte tilbage i sine sidste 18 leveår. Han oplevede hér alle årstider inden for de gamle mure¹⁾. Det var først og fremmest som en gammel ven, hvis menneskelige egenskaber blev sat højt, at Andersen var en kær gæst på Holsteinborg, hvor man ikke havde

ambitioner i retning af at samle på berømtheder. Smukt og klart tegner lensgrevindens ædle billede sig i brevene, og H. C. Andersen forstod til fulde at påskønne hendes godhed og opmærksomhed mod ham.²⁾

Han har på den smukkeste måde bragt sin tak ved at sætte hende et æresminde i sin digtning. Af de tre små situationsbilleder, som under fællestitlen "Gjemt er ikke Glemmt" blev til i 1866 på Holsteinborg, er den midterste – episoden om den værkbrudne pige fra Iskælderhuset – en sandfærdig beretning om en af grevindens mange velgørende gerninger.

- Digteren besøgte Holsteinborg 17 gange i løbet af i alt 142 dage gennem 18 år.
- Han aflagde visit hos familien Holstein-Holsteinborg i deres vinterresidens i København 19 gange (19 dage).
- I alt har digteren således 36 gange besøgt familien i sammenlagt 161 dage.
- Samtidig fik han besøg af dem i sin bolig i København mindst 42 gange.

- Således besøgte de hinanden 78 gange i 203 dage.

"Holsteinborg er en gammel Gaard tæt ved Fjorden mellem Sjælland og Glenø; De vil på Søndag i Figaro (1867) læse, hvad jeg har skrevet om Glenø. Holsteinborg er som Bygning bedst indrettet om Vinteren; den har alle sine Gange opvarmede og belagte med Tæpper, og saa er Væggene bedækkede med gamle Malerier.

Haven går lige ned til Vandet og har langt smukkere Blomster end Haven på Glorup, men ikke Anlæg som den; imidlertid frembyder den smukke Ture langs den salte Strand, og paa et enkelt Punkt ser man aabent Vand over til Lolland. Her er et kærligt, velsignet Husliv og elskværdige Børn, som ret holde af mig. Jeg føler mig her hjemme."³⁾

"... Otte Deilige Dage, der forundtes mig paa det hyggelige, smukke Hol-

steinborg. Havde jeg altid et saadant Hjem, da blev Rejselysten hos mig ikke saa stærk, som den ellers har været. Nu Guds velsignelse over dette Hjem og de ædle, trofaste Hjerter derinde! Hils Børnene!"⁴⁾

"Var jeg et Grevebarn af Slægten, jeg kunde ikke behandles bedre – og naturligviis er Folkene som Herskab." ⁵⁾

Der skal ikke herske nogen tvivl om, at den måde H. C. Andersen besøgte de udvalgte herregårde på - ikke som en gæst, men som et familiemedlem - stedse gik igennem al korrespondance og andre udtryk af følelser. Som eksempelvis en maj måned, hvor han siger om et besøg på Holsteinborg, at "Vejret var og er meget smukt, dog koldt, saa at jeg endnu har i Kakkellovnen. Jeg føler mig saa vel og glad hos disse kære, velsignede Mennesker, hos hvem jeg saa aldeles har Fornemmelsen af, at jeg er velkommen. Der vises mig saa



*HOLSTEINBORG
fra NORET*

*WANDA
ZAHRTMANN
gift DANNESKIOLD
- SAMSØE
a. 1875. Akvarel*

*Holsteinborg's
bygningsskompleks fra
1598 - 1651 har
sammen markante
placering, 21 meter
over havet, som
Roskildebispens anlæg
fra a. 1200.*

meget Opmærksomhed og Hjerte..., at jeg bliver dybt bevæget derved. Jeg har det ogsaa langt bedre, hvad Sundheden angaar, end da jeg forlod Byen...”⁶⁾

Under H. C. Andersens besøg på Holsteinborg foregik familiens liv i de samme stuer, som man havde – og har – brugt siden 1725 (hvor den nuværende familie stadig bor).

Litterære arbejder

H. C. Andersen var en hyppig gæst i

en periode på 18 år. I alt 40 af hans eventyr og digte samt andre arbejder er enten blevet skrevet hér, eller han har fået idéen herfra. Dette fremgår af hans dagbøger og hans meget store korrespondance med lensgrevinde Mimi.

Den nære omegn af Holsteinborg er næsten mættet med steder, der enten selv, eller hvis beboere, opgik i H. C. Andersens arbejder; herom vidner utallige af hans dagbogsnota-



Den grøvelige familie på Holsteinborg. 11. 1859. Anonym foto.

(Fra venstre):

- * Grevinde Wanda Danneskiold - Samsøe f. Zahrtmann (søster til MHH) (1842 – 1916)
- * Lensgreve Ludvig Holstein-Holsteinborg (1815 – 1892)
- * Greve Christian Christoph H. (søn) (1856 – 1924)
- * Bodild H., gift baronesse von Donner (datter) (1852 – 1927)
- * Elisabeth "Else" H., gift Bruun de Neergaard (datter) (1859 – 1935)
- * Lensgrevinde "Mimi" H.-H., født Zahrtmann (1830 – 1876)
- * Greve Ulrich Adolph greve Holstein (søn) (1851 – 1883)

ter og breve detaljeret. Få eksempler bliver hér givet (udførlig liste ses nedenfor).

Inspiration på Holsteinborg

Et af de første arbejder hérfra blev han inspireret til efter tre aftenspadsereture fra Parkens vestudsigt ved Stenhøjen langs Holsteinborg Nor's kyst ud til den egekronede kæmpehøj i Svensken, Rævehøj. "Trendede Gang sprang Musen mig i Hovedet" (= fik han inspirationen), og

han begyndte at formulere historien "Det gamle Egetræs sidste Drøm" den 02.11.1856. Den blev afsluttet på Basnæs 25.-26.12.1857.

Første gang historien direkte omtales, sagde han, at "Endnu en ny Historie, som jeg maa have indaaudet i den friske Skov- og Strand-Luft nede ved Glænøstrand, er i færd med at springe frem paa Papiret."⁷⁾. Dette drejer sig formentlig om den første idé til "Det gamle Egetræs sidste Drøm", der udkom i 03.1858. Det



*ISKÆLDERHUSET, vest for HOLSTEINBORG.
ARNE JENSEN, Sdr. Bjerge gl. skole 1985. Akvarel.*

Historien "Gjemt er ikke Glemt" blev til, da lensgravinden indrettede en lejlighed til en invalid 16 årig pige, der hidtid kun havde siddet og kigget ind i den mørke nordskrånt. H. C. A. overværede øjeblikket den 23.10.1866, hvor hun blev præsenteret for sin nye bolig med udsigt over vand og marker imod syd og øst.

fik dog først sin endelige udformning under julebesøget på Basnæs 1857.³¹ Eg og høj ses stadig på engen syd for kastaniealleen på Ørslevvej.

Også handlingen i den lille "Solstraa-le Historie" fra 1868 – historien "Gjemt er ikke Glemt" er virkelig. Pigen i historien, Oline Petrea Kirstine Høyer (1813-1885), boede i "Iskælderhuset" – et lerstampet hus fra 1802 - lige vest for Holsteinborg. En ny lejlighed blev lavet, hvor der før var gristald, og vinduet, der blev nævnt i historien, blev beordret lavet af Mimi Holstein i den østlige gavl af huset. Andersen blev den 23. 10.1866 inspireret til at skrive histori-

en, da han så den værkbrudne pige kom tilbage til sin nye bolig.³² "Skrevet i morges Historien "Gjemt er ikke Glemt". (Dette hus ses stadig 600 m vest for Holsteinborg ad kastaniealleen).

Eventyret "Venø og Glænø" opstod som en improviseret skåltale ved en middag på Holsteinborg d. 3.01. 1867 i anledning af, at to ingeniører var på besøg for at undersøge muligheden for med inddæmning at gøre Glænø landfast med Sjælland.

Et af hans mest kendte arbejder – blev også hans sidste eventyr fra 1872 – er eventyret "Krøblingen".



SNEDINGE VEJRMØLLE 2½ km vest for Holsteinborg.

FLEMMING BERGSØE, Bøgelunde 1955. Olie.

HBG s. 12 & Dagbog 10. 1862:

Historien "Veirmøllen" fik sin ide af en mølle ved Haldagermagle, som Andersen havde passeret mange gange mellem Sorø og Holsteinborg – indtil den nedbrændte...

"Kærnen i historien er en religiøs allegori over forholdet mellem sjæl og legeme."

H. C. Andersen blev under adskillige ophold inspireret til at skrive det. Virkelighedens krøbling boede i et hus, der ligger i udkanten af skoven Gl. Dyrehave lige øst for skovfogedstedet i Bisserup. "Syge-Margrethe" (i virkeligheden Ane Margrethe Pedersdatter) måtte på grund af dårlige ben holde sig i sengen i 51 år til sin død i 1914. Hun havde arbejdet som syerske på Holsteinborg.

Også "Have-Ole" og "Have-Kirsten" fra eventyret var virkelige personer. Deres senere svigerdatter var 8 år gammel, da hun så H. C. Andersen og grevinde Mimi gå fra slottet til Syge-Margrethes hus – han med høj hat. De blev bagefter hentet af en karet.

Historien "Veirmøllen" hentede sit virkelige forlæg fra en mølle ved Haldagermagle – ved vejen fra Sorø Station og til Holsteinborg. Efter i mange år at have passeret denne, var den pludselig en gang – nytårsdag 01.1862 – nedbrændt! Dette afstedkom, at "Et nyt Eventyr meldte sig ... og det Nytaarsdag, idet jeg kørte fra Holsteinborg; paa Veien til Sorø ligger en Veirmølle; den slog an og et Eventyr ... vil vise sig, førende Navnet: Veirmøllen." ¹⁰⁾

Bearbejdelse på Holsteinborg

Men også operaen "Ravnen" (1862) og rejsebøgerne "I Spanien" (1863), "Et besøg i Portugal" (1866) samt historien "Klokkedybet" (1856) og novellerne "At være eller ikke at være" (1857) og "Lykke-Peer" (1870) blev – tillige med mange andre –

skrevet her. (Se detaljeret herom bagerst).

Som eksempel udtrykte Andersen, da han var til barnedåb på Holsteinborg i slutningen af 1856, at "Jeg har paa Holsteinborg skrevet en ny lille Historie "Klokkedybet", og "det er om et Sted i Odense Aa, hvor Aamanden bor."¹¹⁾ Sagnet om "Klokkedybet" i Odense Å var han helt tilbage til sin barndom fortrolig med, hvorfor det lille eventyr ikke har nogen direkte tilknytning til sit tilblivelsessted.¹²⁾

H. C. Andersens værelser

H. C. Andersens værelser blev indrettet til ham i 05.1856. (De står stort set intakte i dag). Ved alle besøgene – undtagen dem i 09.1869 og 05.1874 – fik H. C. Andersen de samme to stuer.

Gang på gang ses i breve beskrivelser af hans utæmmede glæde over at skulle vende tilbage til disse værelser, som eksempelvis ved et besøg i 1867 ... "hvor jeg atter blev modtagen som en rigtig kjær Gjæst. Jeg fik mine to gamle Værelser, der ere særdeles smukke, vist ni Alen i Høiden, tykke Mure med en Dør lige ind til Kirken, saa at jeg i mine Stuer hører Orgelet." ... "Jeg føler mig her hjemme."¹³⁾

Det er et gennemgående tema i hans korrespondance at beskrive f. eks., at "Modtagelsen her var saa hjertelig, mine Stuer saa pyntelige; et helt Blomster-Flor staar foran mit Skrivebord; fra min Dagligstue kan jeg gaa



*H.C.A.'s VÆRELSER I. GENERELT
UHH 2005. Foto*

Allerede ved det første besøg 05.1856 fik han sin faste, lille lejlighed, som blev brugt de allerfleste gange af hans besøg.

lige ind paa Kirkens Galleri. Orgel-
klangen lyder ind til mig".¹⁴⁾

H. C. Andersens dagligstue

Stuens stil er dansk senempire, også kaldet Christian VIII-stil, og det af ham mest brugte møbel var naturligvis det skråstillede skrivebord, hans daglige arbejdsplads. Det store mørke hjørne bagved var altid fyldt op med blomstrende frugtgrene, store blomsteropsatser osv. – sommer som vinter. På skrivebordet ses en afstøbning af Mimis venstre hånd.

Skrivebordsstolen er den stol, hvor på han blev fotograferet i 1870 lige udenfor verandadøren på husets østside.

Specielt bør bemærkes korset dekoreret med sommerfugle og blomster (signeret), som han klippede til den gamle enke-grevinde Wilhelmine (født Reventlow) som en afslutning på en religiøs diskussion, som de havde en formiddag under vandring i haven.



*Silhuet – KORS med fantasiplanter.
H.C.A. 05. 1856. Silhuetklip.*

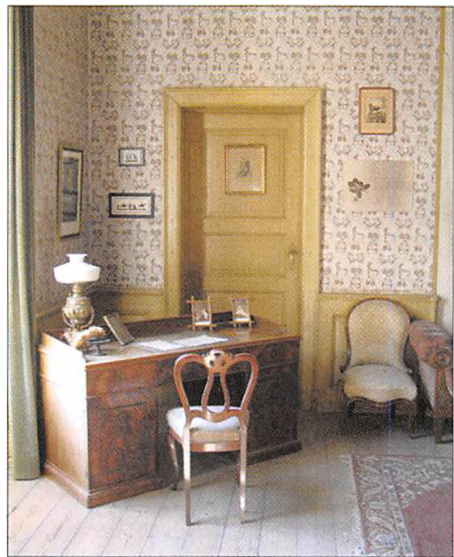
"Gamle Grevinde maatte jeg klippe et Kors til." (Det kan stadig ses i H.C.A.'s Stue på Holsteinborg).¹⁵¹

Foran stedet for den nu fjernede kakkellovn står en rigt dekoreret ovnskærm. Den blev færdiglavet af Wanda Danneskiold-Samsøe (den yngste af grevindens søstre) til H. C. Andersens værelse i 1871 under løbende konfereren med ham derom. Der er anvendt et uhyre antal tidsskrifter, ugeblade, udklippede kobberstik samt mange fotografier, – alt sammenklisset i en collage, som meget stærkt illustrerer digterens rige og vidtspændende fantasiverden. Mange steder vil der kunne findes sammenklipninger, der hentyder til hans motiver i mange af hans eventyr.

På forsídens midterfelt ses en stor blomstergruppe, hvor alle blomster-

hovederne (når ses nær på) har fået indsat børnehoveder af alle familiens børn og legekammerater m.m. her i huset. I den midterste blomst ses naturligvis – digteren selv! Øverst et vers, skrevet af den aldrende digter den 31.01.1872 i København, med følgende tekst:

*"Paa Eventyrtræet groe Blomst og Frugt;
I Danmark trives det ganske smukt,
Og maa det visne engang som Sivet,
Det deiligste Eventyr: Jordelivet
Og Evighedslivet - af Gud blev os givet."¹⁶¹*



*SKRIVEBORD I H.C.A.'s VÆRELSE I,
HBG UHH 2005, foto.*

"Mine Stuer var saa pyntelige; et helt Blomsterflor staar foran mit Skrivebord."¹⁷¹

"Gartneren (har) sat et stort Blomsterbord med deilige, sjældne Planter bagved mit Skrivebord."¹⁸¹

H. C. Andersens soveværelse

Soveværelset var over porten imod vest og var altid i brug med ovenfor nævnte undtagelser gennem de næsten 20 år, digteren boede i de to stuer. – Egentligt er rummets indretning med paneler og døre lavet af arkitekt Rosenberg i Louis XVI-stil; og han indrettede også stuerne i østfløjen overfor i 1779. – Imidlertid er størstedelen af denne tids detaljer bortfjernet af en senere tid.

Haven på Holsteinborg

Haven ligger landskabeligt smukt 1,5 km langs Holsteinborg Nor med udsigt til øerne Glænø og Ormø med Smålandshavet bagved. Set fra haven knejser borg- og ladegårdens røde mure og tårne op af voldgravens spejlblanke vande. Sydøst i haven ligger havehuskompleksets bygninger.

For H.C. Andersen var Holsteinborg ikke blot slottet, der var "kongeligt indrettet," og dets beboere. Det var også haven, der gik ned til "den aab-

ne Strand med de skovbegrøede Øer, Ormø og Glænø, hvor Svanernes Sang lød fra Fjorden, som "Gjæk, Gjænen og Klokketklang".

Naturligvis svingede humøret meget i løbet af året. Et sted skriver han, at "mit Humør svinge, paa Holsteinborg var det oppe".

Årstiderne

Ustandselig blev han set på opdagelsesrejser haven rundt, hvad enten foråret prangede med nysudsprungne bøger og duftende kodrivere, eller han glædede sig over augustmånen, der lyste over de høje popler. Hver årstid gav ham sine blomster.¹⁹⁾

En første januar efter frokost gik han "med (sine) store Pelsstøvler paa i Haven, hvor Sneploven havde jævnet i den faldne Sne."²⁰⁾

Så sent som d. 12. december et år var det smukt vejr: "Plukkede Roser i Haven, skrevet Brev"²¹⁾.



HAVEN ØST FOR HUSET,
HOLSTEINBORG.

RASMINE MØLLER, Rude
c. 1855. Olie på papir, ovalt.

Dagbog:
Han glædede sig over
"August Maanen, der lyser
over de høje Popler."



*Buste af H. C. ANDERSEN.
Anonymt foto år 1874. Signeret af digteren.*

Et foto af H. C. Andersens marmorbuste ses med hans signatur nederst; da en datter i huset bad om et "Visit-Foto" af den på det tidspunkt meget aldrende digter, nægtede han at udlevere et sådant grundet sit da affældige udseende. Alligevel kom posten fra Skælskør nogle dage efter med dette foto og teksten: "Hermed alligevel Visit-Fotografiet; saaledes ser jeg jo stadig pæn ud".

Jul på Holsteinborg

Det første juletræ i Danmark – og Skandinavien – blev tændt på Holsteinborg i 1808. Den daværende helt nygifte, unge grevinde Wilhelmine fejrede jul her på stedet lige siden. Selv på hendes gamle dage blev julen fejret efter det mønster, hun lagde omkring 60 år før. Herom kan læses i eventyret "Krøblingen" fra 1872.

Under opholdet på Holsteinborg i december 1865 skrev digteren et smukt, lille julevers til provst Paludan-Müllers datter Benedikte, der var lærerinde oppe i Thy. Afstandene – men ikke mindst økonomien – tillod hende ikke at rejse hjem til Sydvest-Sjælland for julen. Derfor formåede Mimi Holstein digteren til at skrive dette vers:

*"Paa Holsteinborg Juletræet staaer,
med straalende Gaver og Kjerter.
En Gren helt op til Limffjorden naar,
Med Hilsen fra trofaste Hjerter."²²⁾*

I 1861 holdt H. C. Andersen jul på Holsteinborg, hvorom han i adskillige breve beretter om den julefesterne stemning, det var for ham at sidde i værelset ved siden af kirken.

Kilder:

Angående kildeforkortelser se kildeforkortelsesskemaet på side 32.

- 1) HBG, indledning.
- 2) HBG, indledning.
- 3) HCA – DM 07.08.1867.
- 4) Dagbog → MHH 19.12.1865.
- 5) Dagbog → HC 21.10.1866.
- 6) HCA – ELO 28.05.1874.
- 7) HCA – MHH 02.11.1856.
- 8) HBG 47.
- 9) Dagbog 24.10.1866.
- 10) HCA–MHH 04.01.1862.
- 11) HCA–BSI 31.10.1856.
- 12) HBG
- 13) HCA–DM 07.08.1867.
- 14) HCA– MØ 10.12.1865.
- 15) Dagbog 22. 05 1856.
- 16) Dagbog 31.01.1872.
- 17) HCA → MØ 17.12.1865.
- 18) HCA →DM 08.1868.
- 19) HBG.
- 20) Dagbog 01.01.1867.
- 21) Dagbog 12.12.1865.
- 22) HBG, s. 108.

ARBEJDER fordelt på HERREGÅRDE.

	HOLSTEINBORG	BASNÆS	Fælles HBC/BAS	BORRE- BY	ESPE	I ALT på SV-S
EVENTYR, HISTORIER & ROMANER	12	16	-03	-01		24
DIGTE & SANGE	06	9	-03	-01		11
LEJLIGHEDSVERS	16	03		-01		19
OPERA & TEATER	01	02	-01			02
REJSE-BESKRIVELSER	02	01	-01			02
DIVERSE	03	01	-01			03
I ALT:	40	32	-09	-03		60

ANDRE FREMBRINGELSER.

DEDIKATIONER	08	07				18
SILHUETTER & KLIP	23	05				28
FOTOGRAFIER m.m.	09					09
BREVE	107	66			02	175
DIVERSE	05					05
I ALT:	152	78		03	02	231

ALT I ALT:	192	110	-09	-03	02	295
------------	-----	-----	-----	-----	----	-----

HBC	= Holsteinborg
KBH	= København

01.1866	Digt 2 vers - 8 linjer PAA NYTÅRSMORGEN	Skrevet: BAS 01.01.1866 Til: HBG / Mimi H-11			HBG LHC 104, 109-110 Trykt 14.01.1866
06.1866	Historie PORTNERENS SØN	Start: Portugal 04.06.1866 Skrevet: HBG 02.-05.10.1866 Skrevet: BAS 05.-20.10.1866 Slut: HBG 20.-23.10.1866 Oplæst: HBG 23.06.1866, 05.10.66			HBG 1/8, 12, 118/10 119-121, 126-127/3, 128/3, 218-20/1,2 Udkom: 11.12. 1866
10.1866	Historie GJEMT ER IKKE GLEMT Hidden but not Forgotten. Arbejds-titel: Solskins Historien	Idé: HBG / Iskælderhus 23.10.1866 Skrevet & slut: HBG 24.10.1866 Oplæst: HBG 24.10.1866 Dedikation: HBG 05.1868			HBG 4, 8, 12, 122, 123/18, 124, 126- 127/3, 129, 167- 168/3, 179, 228-29, 313 Udkom 11.12.1866
10.1866	Rejsebog ET BESØG I PORTUGAL	Start + skrevet: HBG 02.-03.10.1866 Renskrevet: HBG 07.10.1866 Oplæst: HBG 23.06. + 22.10.1866			HBG 10, 117-118/6, 121 HTJ 36, 37 Udkom 19. 11. 1868
10.1866	Eventyr SKRUPTUDDEN The Toad. Arbejdstitel: Frøens Hoved	Idé bearbejdet: Portugal Start: HBG 22.10.1866 Slut: HBG 23.10.1866 Oplæst: HBG 23.+24.10.1866			HBG 12, 23, 121- 123/19, 132 Udkom 11.12.1866
10.1866	Vers (med visitkort) til Frk. BORUP	Skrevet: HBG 25.10.1866			HBG 122
12.1866	Vers 1 vers, 6 linjer til LILLE ELISABETH (Holstein)	Skrevet: HBG 30.12.1866			HBG 131
01.1867	Vers 1 vers, 10 linjer til indvielse af album til BODILD (Holstein g. Donner)	Skrevet: HBG 03.01.1867			HBG 133, 182 ?
01.1867	Eventyr KRØBLINGEN The Cripple Arbejds-titel: Eventyrbogen	Idé 1: HBG / Husmandspar 20.12.1865 Idé 2: HBG / Smedens søn, Skafterup 02.01.1867 Idé 3: HBG / Syge Margrethes Hus, Bissrup 27.06.1870 Skrevet: Rolighed 2 -18.07.1872			HBG 13-15, 33, 725, 106-107/8, 132- 134/11, 205, 233/3 Anderseniana 2 IV 1960, 308/11 Udkom: 23.11.1872
08.1867	Eventyr VÆNØ og GLÆNØ The two Islands.	Idé 1.: HBG 03.01.1867 "efter heftig bordtale" Idé 2.: Folkesagn Slut: Glorup 01.08.1867 Oplæst: HBG 04.06.1874			HBG 11, 133-134/18, 19,135-138/269/ 144, 153-54, 269 Trykt 18.08.1867 Manus: Kgl. Bibliotek
08.1867	Vers 8 linjer i album til Musikdirektør W. RÜBNER	Skrevet: HBG 15.08.1867 Oplæst: 04.06.1874			HBG 151, 269
08.1867	Eventyr NISSEN og MADAMMEN Arbejds-titel: Madammen	Idé: HBG 14.08.1867 Skrevet: HBG 19.-21.08.1867 Oplæst: HBG 22.08.1867			HBG 12, 115/15, 121 151, 153, 207 Udkom a) 12.1867 b) 12.1868
08.1867	Indskrift til mindestenrejt 05.1868 over JACOB Brønnum SCAVENIUS, Basnæs. Død 1850.	Skrevet: HBG 10.08.1867 Til: BAS			HBG 150, 152/6
04.1870	Roman LYKKE-PEER (Specielt kap. XII)	Start +stop : KBH / Højbro Plads 29.04.1870 (Ingen inspiration: BAS 04.1870) Skrevet 1ste 1/2-del: HBG 29.06.-03.07.1870 Oplæst: HBG 30.06. +02.07. +22.+24.12.1870 Slut: Petershøj 09.-19.07.1870			HBG 10-11, 206-07, 213-214/3, 219-220, 223-224/1, 227 LHC 169 (-BAS, - HBG nævnt !!). SFN 17 (+BAS !!) Trykt 05.09.1870 Udkom 11.11.1870
06.1870	Verselinjer (bagpå) foto til FRITSE-WANDA (Holstein g. Oxholm)	Skrevet: HBG 25.06.1870			HBG 208

06.1870	Verselinjer 2 linjer på foto af fotograf Georg E. Hansen: H.C.A. på Verandaen på HBG	Først brev: HBG 07.12.1865 Skrevet: HBG 30.06.1870			HBG: 206, 214/3, 215 (99)
07.1870	Vers på vifte til CLARA PHILIPSBORN	Skrevet: HBG 03.07.1870			HBG: 207
10.1870	Sang 4 vers HOLSTEINs MINDE til afsløringen af og fest for Mindestøtten i HBG Park 8.10.1870	Skrevet: KBH 05.-06.10.1870 Til: HBG Melodi: Der er et land, dets sted...			HBG: 220-223/1 Lejlighedstryk, 2 blade
.1872	Vers til album til BODILDs (Holstein g. von Donner)	Skrevet:			HBG: 313-14 Forsvundet
01.1872	Vers 1 vers, 5 linjer, signeret til Kakkelovnsskærm på HBG	Skrevet: KBH 31.01.1872 Til: HBG / MHH 05.02.1872 til opstilling i H.C.A.'s værelse.			HBG 09, 228-29, 251-254
03.1872	Sang 25 vers til bal hos H-H's d. 19.03.1872	Skrevet: KBH 13.-16.03.1872			HBG: 232
05.1874	Vers 7 linjer, signeret under H.C.A.s første buket fra 12.08.1868 til FRITSE-WANDA (Zahrtmann g. Danneskiold-Samsøe)	Skrevet: HBG 29.05.1874			HBG 173, 266-68 Ejer: Odense Museum
05.1874	Vers 1 vers, 17 linjer signeret på bakke for Fritse-Wanda Holstein g. Oxholm's gave til MARIE, godslæge STEENBUCH's datter	Skrevet: HBG 12.06.1874			HBG: 272, 274
06.1874	Vers 1 vers, 5 linjer til CHRISTIAN ZAHRTMANN	Skrevet: HBG 14.06.1874			HBG 62, 274, 278, 292, 272, 274, 282, 298
	Erindringer MIT LIVS EVENTYR Fortsættelse, 1855 - 1867.	O om HBG.			HBG: 69f, 76, 124, 154, 162, 178-1879/3 M.L.E. II 1877
?	12 linjer HERRENS BÖN	Manus i montre / HCA værelse	?		HBG HCA Værelse / HBG På Udstilling i Odense 07.1930.

40 Arbejder

BREVE

88 x	HCA → MHH				Ejer: HCA HUS Oden 02.07.1938
03 x	HCA → Elisabeth Zahrtmann, admri.				Ejer: HCA HUS Oden 02.07.1938
01 x	HCA → MHH	19.12.1865			Ejer: Rigs Arkivet
01 x	HCA → LHH	21.10.1867			Ejer:
03 x	HCA → TH	1865 - 74			
11 x	HCA → Eksternt	1861 - 66			

107 Stk.

DEDIKATIONER.

12.1861	Dedikation 26.12.1861 til "Skovfoged" Morten Larsen, Grøngebjerghus, Kirkeskoven (= Skytte) "... der barberede H.C.A."	i Valdemar Daac og hans Døtre (Nye Eventyr & Historier I rk. III saml. 24.03.1859) med HCA's korrekturer i "Den Flyvende Kuffert" s. 375			HBC 70 Privat Udkom 24.03.1859
	Dedikation til Skovfogeden på Glænøder barberede H.C.A.				HBC ??
	Dedikation til Ludvig & Mimi H-H	I skuespillet "Mulatten" eller "Maurepigen"			HBC Erik Dal OBS 19...
.1868	Dedikation 1868 til Ludvig & Mimi H-H	i Væno hier efter Glæno (evt: SS 28 udkom 19.11.1868)			HBC Ex HBG Bibliotek Erik Dal OBS 19...
12.1861	Dedikation 4 linjer + signatur 24.12.1861 til C. C. H-H	a) Historier III rk. 2 bd? 1855 ?? b) evt: NEH II rk 2. saml udk 11.61			Ud
12.1871	Dedikation 13.12.1871 til Mimi H-H	Nye Eventyr og Historier 2 bd. 187 s. 265: Gjemt er ikke Glent.			Godsarkiv / HBC 09. 228-29
	Dedikation 7 linjer + signatur til Mimi H-H	Nye Eventyr & Historier II rk. 1866			HCA
12.1872	Dedikation 31.12.1872 13 linjer til Mimi H-H	Nye Eventyr og Historier. III rk., 2 Samling. Udk.: 23.11.1872.			Laage-Peters. Samlg. Nr. 103 (Bogvennen 1953 s. 103-04).
	Dedikation til C.C.H-H				Laage-Peters. Samlg. Nr. 82 (Bogvennen 1953 s. 103).

08 stk.

FOTO, TEGNING m.m.

	3 x FOTO: Lejligheden i Nyhavn				Ejer: HCA HUS OD 02.07.1938
...1868	FOTO: H.C.A. med egenhændigt skrevet lille vers	Misforståelse ?? Er det ikke HBC-foto 06.1870 ?			Ejer: HCA HUS OD 02.07.1938
	Tusch-TEGNING: H.C.A. mod højre Julius Bouchert 22.06.1869 (Trsk: Signeret "J. B. fec.")	Gave fra: ??			HCA Værelser / HBC
06.1870	FOTO: H.C.A. på Verandaen HBC af fotograf Georg E. Hansen: med verselinje# signeret.	Skrevet: HBC 30.06.1870			HBC HCA Værelser / HBC
	Visit-FOTO: H. C. A. buste til højre Signeret				HBC HCA Værelser / HBC
1870	FOTO: H.C.A. Signeret + 1870	HBC / Fr.-Wanda H. g. Oxholm			HBC H.C.A. Museum, Odense
02.1870	FOTO af H.C.A. mod venstre Omgivet af fotos af alle børnene m.m. Vers (1 vers) til kakkelovnsskærm på HBC	Skrevet: KBH 05.02.1875 Til: HBC			HBC HCA Værelser / HBC

09 foto

SILHUETTER, KLIP m. m.

Som 1874	Papir-klip, oplimet på hvidt papir x 17: 4 x nisser & 4 x engle samt en buket med buketholder. til ELISABETH MØLLER provst F. A. C. Møller's datter Signeret	HBG: som 1874 / 1875 Givet til: Elisabeth Møller (Om 3 x besøg på HBG 05.06.1874)			Sælges som kopi på Plakat (HBG: 277/28, 270, 273, 277) Ejer: Kgl. Bibliotek
	Klip Veirmølle	Ejer: ??			HBG

	Silhuet Governanten DEDDA mod højrevæd spinderøk	Ejer: Holsteinborg/HCA			HBG HCA Værelser / HBG
	Silhuet To børn, hver med blomst i hånden Dreng til venstre: H.C.A. gudson, C. C. H-H. Pige til højre: Bodild H. g. v. Donner	Ejer: Holsteinborg/HCA			HBG HCA Værelser / HBG
	Silhuet (3 x små klip i samme ramme) .) Rytter og 1 spadserende .) Rytter m. høj hat .) 2 ældre dansende personer.	Ejer: Holsteinborg/HCA			HBG HCA Værelser / HBG
	Silhuet (2 x små klip i samme ramme) Rytter, samt to heste mod hinanden	Ejer: Holsteinborg/HCA			HBG HCA Værelser / HBG
	Silhuet 1 off. & 2 soldater mod højre i karikatur	Ejer: Holsteinborg/HCA			HCA Værelser / HBG
05.1856	Klip til "Gamle Enkelehngrevinde" WILHELMINE (Reventlow g. H-H) Kors omgivet af fantasi-vækster Signeret	Nævnt: HBG 22.05.1856 Ejer: Holsteinborg/HCA			HBG 28, 57 HCA Værelser / HBG "... med J.H.S." Ustil. OD 07. 1930

	Klip Personificeret Veirmølle	Givet til: Wanda H. g. Oxholm			H.C.A. Museum, Odense
	Silhuet Kædedansende 8 x nisser & 4 x -piger	Givet til: Wanda H. g. Oxholm			H.C.A. Museum, Odense
	Silhuet Teater med 2 ballet-piger	Givet til: Wanda H. g. Oxholm			H.C.A. Museum, Odense
	Silhuet Dansende i to etager	Givet til: Wanda H. g. Oxholm			H.C.A. Museum, Odense

	Papir klip til MARIE STEENBUCH, Rude	HBG 23.05.-18.06.1870 Givet til: Marie Steenbuch, Rude (Om 3 x besøg på HBG 05.06.1874)			HBG (268, 272, 273, 274, 297, 298) Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
	Papirklip (tøj til påklædnings-dukke) til MARIE STEENBUCH, Rude	HBG 23.05.-18.06.1870 Givet til: Marie Steenbuch, Rude			HBG Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
	Klip 21 x 37 Bånd	HBG 23.05.-18.06.1870 Givet til: Marie Steenbuch, Rude			Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
	Klip 20,5 x 15,5 arabeske med MARIE	HBG 23.05.-18.06.1870 Givet til: Marie Steenbuch, Rude			Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
	Klip ?? 9,5 x 15 Vindue / spejl	HBG 23.05.-18.06.1870 Givet til: Marie Steenbuch, Rude			Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek

12.1861	Klip figurer til lyseskærm til	HBG: 28.12.1861 (+ henvisning til: 12.06.1865, 07.1866)				HBG 71 Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
---------	--------------------------------	---	--	--	--	---

	Papirklip påklædningsdukke + haute couture til AMALIE MADELUNG datter af præst	Givet til: <u>Amalie Madelung</u>				JA 58
--	--	-----------------------------------	--	--	--	-------

	Klip (11 x 15,5) Blomster-buket	Ejer: ??				Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
	Klip Blomster krans (10 x 14,5)	Ejer: ??				Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
	Klip Horn med blomster (10,5 x 13,5)	Ejer: ??				Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek
	Klip Blomsterkrans (10 x 14)	Ejer: ??				Laage-Petersens Saml. Kgl. Bibliotek

23 stk.

DIVERSE.

	Sengetæppe /HCA seng på HBG					HCA HUS Odense
	Pudebetræk af silke /HCA seng på HBG					HCA HUS Odense
	FOTO: MHH med krans af evigheds- Blomster					HCA HUS Odense nr. 79

03 STK.

H. C. A. BESØG på HOLSTEINBORG.

ANKOMST		AF REJSE		ANTAL DAGE		VÆRELSE	KILDER
DATO	TID	DATO	TID	OPHOLD	VISIT	(i KBH: Adresse)	
15.05.1856	c 15.00	26.05.1856	17.00	12		Port-værelser / V-floj I	HBG 26, 30-31
23.10.1856	19.00	30.10.1856		08			HBG
17.11.1860		20.11.1860	11.00	04			HBG 56, 58, 59-60
23.12.1861	15.30	01.01.1862	10.30	10		Jul Nytår	HBG 64-67, 70, 71-72
09.06.1862	Middag				1		HBG 80
16.06.1862	c 11.30	22.06.1862	c 13.30	07			HBG 80-81
02.05.1863		08.05.1863	13.00	07			HBG 93
05.06.1865	middag				1		HBG 96, 93
10.12.1865	14.00	17.12.1865	14.00	08			HBG 99, 103, 102, 104
29.09.1866	18.15	05.10.1866	18.30	07			HBG 116
20.10.1866	c 14.30	26.10.1866	09.45	07			HBG
30.12.1866	c 14.00	04.01.1867	13.00	06		Nytår	HBG 131, 133-134
07.08.1867		21.08.1867	09.30	15			HBG 149, 152-153
10.08.1868	18.30	10.08.1868	18.00	07			HBG 171-173
18.09.1869	c 19.00	22.09.1869	13.30	05		Vinter salon / Ø-floj II	HBG 185, 187-188
26.06.1870	c 14.00	03.07.1870	17.45	09		Gl. Bornholmerst. /S-floj I	JÅ 58 -i Dagbøger / J. v. Mylius!
23.05.1874	15.00	18.06.1874	15.00	28		Gl. Bornholmerst. /S-floj I	HBG 205, 208-209 HBG 264-65, 279-81, 292-96
I ALT 15 OPHOLD + 2 VISITTER				140	2		
				17 Besøg	142 dage	1 jul 2 nytår	

H. C. A. BESØG i HOLSTEIN - HOLSTEINBORGs Bolig i KØBENHAVN.

ANKOMST		ANTAL DAGE		VÆRELSE	KILDER	
DATO	TID	OPHOLD	VISIT	(i KBH: Adresse)		
07.04.1862	middag			Hotel Phønix	HBG 78-79	
14.12.1866	visit			Amaliegade 22 II	HBG 127-129	
1867	middag			do.		
1867	middag			do.	HBG 139	
1867	middag			do.		
03.1867	middag	HCA glemt!		do.		
24.03.1867	visit	MHH		do.	HBG 139	
13.03.1870	visit	-MHH hjemme		Dr. Tværgade 4		
16.03.1870	frokost			do.	HBG 198	
07.04.1870	middag			do.		
04.07.1870	10.30			do.	HBG 210-211	
11.11.1870	visit	+ - MHH hjemme		do.	HBG 223 +visit, +- hjemme	
25.12.1870	middag			do.	HBG 229	
13.12.1871		+invit-komme			HBG229	
30.12.1871	oplæse		Formiddag	do.	HBG 229	
12.01.1872	21.00	Bal		do.	HBG 229, 22, 30	
05.02.1872	visit	Fødselsdag		do.	HBG 230-231	
13.03.1872	18.00		c 19.00	Amaliegade 5	HBG 232	
16.03.1872	frokost			do.	HBG 232	
19.03.1872		+invit -komme			HBG232	
16.07.1872		+invit-komme			HBG233	
29.10.1872	visit				HBG 234	
11.04.1873				do.	HBG 244	
I ALT 0 OPHOLD + 19 VISITTER				19		

HOLSTEIN - HOLSTEINBORGS Visitter hos H. C. A. i KØBENHAVN.

ANKOMST		ANTAL GÆST		H.C.A. ADRESSE		KILDER	
DATO	TID	VISTE		(KBH Adresse)			
02.04.1862	visit			MHH		HBG 77	
11.1866	visit			MHH	Hotel d'Angleterre II	HBG HCA	
25.07.1867	visit			MHH	Basnet	HBG 146	
13.10.1868	Visit	- HCA hjemme		LHH	Hotel d'Angleterre III	HBG 175	
10.09.1869	1730			Datter CIIIH	Basnet	HBG 184	
02.04.1870				MHH	Hotel d'Angleterre III	HBG 498	
26.05.1870	Visit			CGIIIH	Basnet	HBG 199	
24.06.1870	aften Visit			MHH Else H	Basnet	HBG 203	
22.07.1870				MHH	Rolighed	HBG 218	
20.10.1870				LHH	Tordenskjoldsg. 17.1	HBG 222	
13.04.1871				LHH		HBG 225	
08.12.1871		- HCA hjemme		MHH BodilH	NYHAVN 18, KBH	HBG 225	
13.12.1871	visit	- HCA hjemme		BodilH		HBG 228	
02.04.1872				UAH		HBG 228	
05.04.1872				MHH		HBG 232	
26.08.1872	Mul indbydelse			BodilH Else H	Basnet	HBG 233	
29.11.1872				MHH Else H	NYHAVN 18 KBH	HBG 237	
30.11.1872	aften			MHH		HBG 237	
01.06 - 06.12.1872		fleere gange (anslået x 5)		MHH		HBG 238	
01.12.1872				LHH MHH		HBG 238, 237	
02.01.1873				MHH		HBG 242, 243	
11.01.1872				MHH		HBG 238	
02.01.1873				MHH		HBG 238	
22.01.1873				MHH BodilH		HBG 243	
Vinteren 1872-1873		fleere gange (anslået x 5)		MHH Else H		HBG 243	
01.04.1873				MHH Else H		HBG 244	
14.04.1873				LHH		HBG 244	
22.04.1874	Visit m. Indbydelse			MHH		NYHAVN 18 Kbh.	HBG 258
17.05.1874	2000			LHH MHH		HBG 263	
21.05.1874				UAH		HBG 263	
09.12.1874				MHH	HBG 296		
20.12.1874				LHH MHH	HBG 263		
29.01.1874				MHH FkStraus s	HBG 298		
26.02.1874			Else H	MHH BodilH	HBG 298		
15.03.1874				MHH	HBG 298		
02.04.1875	Fødselsdag visit			MHH	HBG 299		
07.05.1875				MHH	HBG 299		

I ALT 0 OPHOLD + 42 VISITTER

KILDE – FORKORTELTSE

For både FIGURER og TEKST

Ann.	Ubekendt		
BHgvD	BODILD HOLSTEIN g. baronesse von DONNER	1852 – 1927	Datter på HBG
BSI	B. S. INGEMANN	1789 – 1862	Lektor, Sorø Akademi
CHH	F. CHRISTIAN C. C. (lens-) greve HOLSTEIN	1856 – 1924	Søn på HBG, Senere lensbesidder
DM	DOROTHEA MELCHIOR f. HENRQUES	1823 – 1885	
EC	EDVARD COLLIN	1808 – 1886	
EH	ELISABETH HOLSTEIN		Gift Bruun de Neergaard
EL	ERIK LASSEN	Se ovenfor !	
ELO	E. L. OKSEN	1849 – 1924	Huslærer, Bregentved
HBG	H. TOPSØE - JENSEN	Se ovenfor !	
HC	HENRIETTE COLLIN	1813 – 1894	
HCA	H. C. ANDERSEN	1805 – 1875	Digter
HW	HENRIETTE Jette WULFF	1784 – 1836	
JC	JONAS COLLIN sen.	1776 – 1861	
JLM	JULIE LILLY MOLTKE	1845 - 1899	f. Sehested Juul
LHC	LOUISE HASLUND - CHRISTENSEN	Se ovenfor !	
LHH	LUDVIG H. C. H. lensgreve HOLSTEIN – HBG.	1815 - 1892	Lensbesidder, konseilspräsident
LI	LUCIE INGEMANN		
MHH	BODIL JOACHIMINE Mimi ZAHRTMANN	1830 – 1875	Gift m. L.H.C.H. H-H.
MRH	Ubekendt. Basnæs		12.09.1869
MØ	MATHILDE ØRSTED	1824 - 1906	Datter af H.C. Ø.
OS	OTTO SCAVENIUS	1849 – 1913	
SL	SIGNE LÆSSØE	1781 – 1870	f. Abrahamson
TH	THERESE HENRIQUES	1833 – 1882	Gift m. M.R. H.
UHH	ULRICH greve HOLSTEIN – HBG	1949 - *	Nuværende ejer af HBG

Landbruget i Sorø Amt i kornsalgets tidsalder



Af Erik Helmer Pedersen

Indledning*

I nyere dansk landbrugshistorie står to årtier indskrevet med særlig glans: 1780'erne og 1880'erne. Gennem de store landboreformer i 1780'erne skabtes den frie bonde, løsladt fra stavnsbåndets lænker, et hundrede år senere forlod han bondenæringen og gik ind i den industrielle tidsalder, omlægningen fra korndyrkning til animalsk produktion.

Men hvorfor skulle der hengå 100 år eller tre slægtled, før forvandlingen var sket, og det danske landbrugs-eventyr havde fået en lykkelig slutning? Her ville en historisk kyndig straks kunne pege på to vigtige betingelser, der skulle være til stede: den tekniske revolution på produktions- og transportområdet og markedsudviklingen. Hertil kunne føjes det, man kunne betegne som "den historiske nødvendighed", en samfundsmæssig evolution. Den tids landmænd måtte mere end andre

** Jeg vil gerne takke min tidligere studerende, fhv. handelsskoleoverlærer Ingrid Jensen for den hjælp og støtte til det indledende undersøgelsesarbejde, hun så beredvilligt har ydet mig.*

grupper arbejde med to tidsforløb, og desuden havde stavnsbåndstiden, også betegnet som "godsejervældet" underkastet bondesamfundet en række bindinger, hvis virkninger kunne spores langt ind i næste århundrede. De danske landmænd måtte for det første indordne deres produktion og afsætning under ydre faktorer som Napoleonskrigene 1801-14, den lange spare- og afmatningsperiode 1815-30, ofte kaldt "landbrugskrisen", og den politiske frigørelsesproces frem mod 1850 i konsekvens af nye revolutioner 1830 og 1848. For det andet var datidens landmænd undergivet en periodetvang for hver enkelt marks vedkommende, rent teknisk kaldet "sædsiftet" på 8-12 års varighed. Den yderst sparsomme staldgødning fra et beskedent husdyrhold satte bestemte grænser for markens ydeevne, hvortil kom kampen mod ukrudtet. Ved forårstide talte det lysende gule skær på markerne fra fremspirende følfod, kvik og tidsler sit eget sprog om en kamp, der højst kunne betegnes om uafgjort.

Den historiske nødvendighed, ofte kaldt "kornsalgperioden", som

ovenfor blev gjort ansvarlig for 100 års fastholden ved korn dyrkning, svarer dermed til 10-15 sædskifter på de danske marker. Men ikke så få landmænd med tilstrækkelig kapital og med kendskab til moderne dyrkningsformer søgte efter bedste evne at nyttiggøre kornsalgets muligheder. Her måtte godsejere og andre storlandbrugere med den fornødne kapital og ekspertise gå i spidsen. De fik derved skabt en afsætning til udlandet, ikke mindst England, som formidlede overgangen til 1880-ernes omlægning. Fra 1830'erne er der desuden tegn på, at ikke så få bønder, gårdmænd som de efterhånden kaldte sig, fulgte storlandbrugets eksempel op, i passende grad tilpasset bondebrugets muligheder.

Med variationer fra egn til egn, fra landsdel til landsdel, blev beretningen om denne tidlige form for landbrugsmodernisering en uadskillelig del af tidens danske historie. Nærværende artikel handler da om den regionale udvikling i det gamle Sorø Amt med hovedvægten lagt på landbrugsmoderniseringen, ikke dens politiske og sociale komplikationer. Man vil derfor i denne sammenhæng forgæves lyse efter husmandens og landarbejderens rolle i eventyret. Sammen med medhjælperkaren har de krav på en selvstændig behandling. Desuden finder man ikke kvantitative oplysninger om foldudbytter o. lign. ting. Det er bondens arbejde med jorden, der her står i centrum, landbosliddets historie.

Rent kronologisk er de første årtier af det 19. århundrede bedst dækket ind, hvorimod udviklingen 1850-80 af pladsmæssige grunde er behandlet meget summarisk. For bredere skildringer af det landbrugshistoriske forløb i datidens Danmark kan henvises til værker af Claus Bjørn¹⁾, Hans Jørgen W. Jensen²⁾, S. P. Jensen³⁾ og Birgit Nüchel Thomsen.⁴⁾

Det afgørende spørgsmål i denne artikel, problemformuleringen, går her ud på, om Sorø Amt derved må opfattes som et Danmark i miniformat, eller om de lokale og regionale forhold nøjere betraget afslører karakteristiske særtræk. Et amt som Sorø er med sin mere eller mindre tilfældige grænsedragning ikke i sig selv et historisk interessant område; alligevel kan man hævde, at det ved at være defineret og beskrevet gentagne gange som et sammenhængende område har fået tillagt en art selvstændig eksistens, en rolle, som er tæt på at blive selvopfyldende. Ved at gå tæt på den regionale og lokale landbrugsudvikling har man mulighed for at konstatere, hvorledes landmændene gennem et sæt af flerårige driftplaner, de være sig skriftligt nedfældet eller mundtligt overleveret, ligesom indkoder den historiske udvikling i dens langstrakte forløb.

Kildematerialet er hentet mange steder fra. Tre landøkonomiske forfattere har til forskellige tider helt eller delvist beskæftiget sig med amtets landbrugsforhold. Vor første professor i landøkonomi Gr. Begtrup udar-

bejdede en Danmarksbeskrivelse 1803-1812 i 6 bind, hvor bd. I-II omhandler Sjælland, og her kommer i Sorø Amt stedvis ind i billedet. Veterinæren Jens Veibel Neergaard fra den bekendte, sjællandske gods-ejerslægt, Neergaard'erne, leverede i 1820'erne en tæt beskrivelse af Øster Flakkebjerg Herred, og endelig af tegnede sognepræsten i Vemmelev, P. Duus det hele amt i sin amtsbeskrivelse fra 1840. Forbindelsen mellem de tre hovedkilder er søgt tætnet gennem brug af andet samtidig materiale samt en række historikerbidrag af senere dato.

De tre nævnte rapportører havde en tilskuerrolle i deres samtid, men de registrerede deres indtryk i skriftlig form. Mange andre, lokale som udefra kommende, var ligeledes vidne til begivenhedsforløbet, men deres indtryk er ikke bevaret til en eftertid.

Digteren H. C. Andersen kunne ikke undgå at se det hele sceneri, når han som gæst på lokale herresæder som Basnæs, Borreby, Bregentved, Espe, Gisselfeld og Holsteinborg kørte gennem området.

Dansk lokalhistorisk Forening, DLF, har i april 2005 udgivet en bog *Andersen og Danmarkshistorien*. Tiden 1830 – ca. 1860 som en digter oplevede den. Den er redigeret af nærværende forfatter og Helge Torm, en af Sorø Amts bedste kendere. I denne egenskab har Torm skrevet kyndigt og engageret om "H. C. Andersen og "Smaakjøbstæderne" Sorø og Korsør med udblik til Nyborg og Silkeborg –

om den andersenske målestok for byer".

Midt i arbejdet på at få klarlagt den nok så prosaiske landbrugsudvikling har det stedse været en kilde til inspiration, om den natur- og landskabsdyrkende digter fra sin vogn mon skulle have bemærket et og andet, som kunne kaste strejflys ind over det landbrugshistoriske sceneri.

Gr. Begtrups sjællandske udblik Sjælland som model

Som angivet ovenfor udgav Gr. Begtrup i 1803 sit værk om Sjællands landbrug." Da netop denne landsdel



Professor, landøkonom Gregers Begtrup (1769-1841). Foto af originalmaleri. Kort- og Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

naturligt nok stod forrest på hans arbejdsplan, indledte han sin beskrivelse med nogle almindelige betragtninger over det påtænkte projekt.

Materialet hentede han fra mange steder fra. Så forskellige kilder som Rentekammeret, datidens landmænd, præster o. lign. og hans egne observationer udgjorde hovedstammen heri. Skildringen gik metodisk frem amt for amt, men han forsøgte dog i sin indledning at danne sig et samlet billede af udviklingen.

Siden landboreformerne indledtes, var jordpriserne steget 2-300% og produktpriserne i samme målestok, fastslog han. Jorden var blevet udskiftet, 5.000 gårde var flyttet ud fra landsbyen, og halvdelen af bondehartkornet var ikke længere hoverigørende.

Hver tønde hartkorn ("tdh.") svarede her til 6 tønder land ("tdl."), hvoraf halvdelen blev tilsået, på gode jorder dog 2/3. På jævne bygjorder kunne avles 6 fold, hvoraf det ene var reserveret udsæden det følgende år. En alm. sjællandsk bondegård med 6 tdl. kunne enten have en indlod på 50 tdl. eller en udlod på 60. Her såde bonden 25 tdr. korn, normalt 6 tdr. rug, 10 tdr. byg, 8 tdr. havre og en enkelt td. bælg sæd (ærter, vikker m.m.). Regnet ud fra udsæden kunne vedkommende da få 5 fold i gennemsnit eller 125 tdr. Nok kunne han avle 6 fold byg eller mere, men rug og havre gav ham snarere mindre end 5 fold. I stalden stod ordentligvis 8 heste, hvis han ydede hoveri, ellers 6. Kvægholdet udgjorde i snit 5 stk. kvæg eller 1 stk. fuldvoksnet kvæg pr. tdh., 6-16 får og 2-3 fuldvoksne svin. Før udskiftningen var tallet på svin 6-12 stk, men siden hen måtte

man tøjre svinene, da de ellers ville æde løs af afgrøderne på marken.⁶⁾

Jordkvaliteten var gennemgående god på Sjælland, præciseredes det. For Sorø Amt gjaldt det dog, at Alsted Herred havde meget lette jorder. Jorden i den vestlige del af Slagelse og Vester Flakkebjerg Herreder var derimod god og lermuldet, den østlige del var temmelig skovrig med gode humlehaver. Ringsted Herreds sydlige dele var ret vandlidende, et forhold, der gjorde sig gældende mange steder.

På denne baggrund skulle man have ventet en positiv vurdering, men Begtrup var tværtimod pessimistisk stemt: "Efter Jordens Godhed hersker der ikke den Velstand i Bondestanden, som man kunde forvente.." Til gengæld lød positive toner, når det større jordbrug kom på tale. Flere gange blev Ringsted kloster, ejet 1793-1804 af godssamlere Peter Johansen de Neergaard, fremhævet for sit gode jordbrug, det samme gjaldt en skovgård som Gunderslevholm.⁷⁾ Men langt fra alle herregårde havde taget bestik af tingenes nye tilstand efter reformerne, forekom det Begtrup.

Da hoveriet blev afskaffet, led de sjællandske hovedgårde et stort tab, hævdes det. Enkelte steder havde man dog i tide rebet sejlene og som på Valdbygaard og St. Frederikslund i Slagelse Herred erstattet en stor del af gårdmandshoveriet med fæstehusmændenes tilsvarende arbejdspligt (1-2 dage om ugen på årsbasis, ofte

aftjent i blokke i spidsbelastningsperioder). Noget lignende var sket på Antvorskov og Falkenstein. Antvorskov var i øvrigt det eneste eksempel på en fuldstændig opdeling i avlsgårde, ikke mindre end 6, hvoraf de to var større, de fire mindre.

Lønnen for det hårde slid

I denne sammenhæng noteres det, at lønnen stiger overalt og dermed de ansattes frækhed. En daglejer får i høst 36 skilling ("sk.") pr dag samt 2 udskænkninger af brændevin. Det fremkalder flg. kommentar: "Betalingen kan just ikke siges at være saa stærkt, naar der kun blev gjort noget klækkeligt Arbeide derfor".⁸⁾

Under sin redegørelse for brugen af moderne landbrugsudstyr nævner Begtrup ingen eksempler fra Sorø Amt, men fremhæver dog på ny P. J. Neergaard på Ringsted Kloster for sine forsøg på at afdræne jorden gennem overdækkede grøfter. God afvanding har stor betydning nu, hvor trevangsbruget er erstattet af et 8-årigt sædskifte: havre eller boghvede, rug, byg med kløverudsæd og derefter 3-4 års græsning.

I Slagelse Herred dyrker bønderne på de udskiftede gårde normalt byg, rug, byg og havre samt nogle skæpper land med ærter og vikker. Græsmarken kan også brakkes omkring Skt. Hans og besås derefter i rækkefølgen rug, byg, ærter eller rug evt. byg, "Bondens kjæreste Sæd" og til slut havre med rødkløver, en praksis "der nu kommer i god Brug".⁹⁾ Avlsgårdene under Antvor-

skov kører efter samme 9 års driftsplan: Brakfrugter som f. eks. kartofler, roer, kålrabi m.v., byg med kløver, kløver til høslet og aftøjring, hvede, ærter, rug med kløver, kløver til slet og kløver og havre.

Moderne foderafgrøder dyrkes kun få steder, såsom Gisselfeld og Heseede. Har man en engelsk eller skotsk forvalter, fodres kvæget hermed november-december, evt. senere. På Ringsted Kloster har man etableret vanding af sine engarealer for at få fremkaldt et øget græsudbytte. Metoden har da været den at lade engene nivellere og gennemskære ved grøfter.

På hovedgårde og hos landmænd uden for bondestanden sås sidste kornmark i sædskiftet med kløver. Forpagter Neergaard på Heseede er også på dette punkt en foregangsmand. I Øst- og Sydsjælland har bønderne her fulgt trop, og fra sogne som Hammer, Lundby og Køng i Præstø Amt sælges en del kløverfrø. Dårligt stillede bønder, der lige er blevet udskiftet, har dog ikke råd til at købe kløverfrø nu, da det er steget stærkt i pris. I øvrigt skal der masser af godt kløverhø og -græs til at opretholde mælkeproduktionen. På løs græsning uden kløver regnes med 2 tdr. bygland pr. ko, på kløvergræs 1 tdl., tøjret $\frac{1}{3}$ tdl. Om vinteren får en ko 2 læs hø à 40 lispund (=320 kg) og tre læs halm af samme vægt. Skal koen give mere og bedre mælk, er kravet 1.200 kg hø og 8 traver halm. Koen kan nok overleve ved blot at få 8 kg halm om dagen, men heller ikke mere. Ved at give hakkel-

sesfoder flere gange om dagen kan man derimod holde kvæget i god foderstand hele vinteren.

Uafhængig heraf dyrkes en del specialafgrøder såsom humle, som især dyrkes i skovrige sogne som Kirkerup, Tystrup og Haldagerlille.

Produkternes afsætning volder ofte problemer. Her kommer hønsekræmmerne fra Valby ved København ind i billedet, idet de kører rundt på landet for at opkøbe smør, ost, æg, fjerkræ o. lign. I større landsbyer sker det som regel via en lokal opkøber. Mange husmænd på Køgeegnen og ved Sorø kører rundt som hønsekræmmere.

Landmænd i Sorø Amt og andetsteds efter statsbankerotten En økonomisk korrespondent med højst liberale meninger

Vi ved beklageligvis ikke meget om landbrugsudviklingen i Sorø Amt eller for den sags skyld hele kongeriget efter Begtrup's modige forsøg på at skrive en aktuel landbrugshistorie, den første af sin slags. Landmændene tjente utvivlsomt gode penge under Napoleonskrigene, men de blev hele tiden mindre værd som følge af inflationen. Da pengevæsenet brød sammen i 1813 ved den såkaldte "statsbankerot", måtte landbruget lige som landets øvrige erhverv gennemgå en langvarig og hård omstillingsproces, som tabet af Norge, vort vigtigste kornmarked, ikke ligefrem formildede. Dertil kom en fornyet konkurrence fra østersølandene.

Vanskelighederne afstedkom naturligvis stor debat i landmandskredse, og i det ellers så enevældige samfund opstod efterhånden en meningsdannelse, der kunne minde lidt om en senere landbrugsopinion. Gr. Begtrup tog da sammen med et par andre landøkonomer det initiativ at udgive et landøkonomisk ugeskrift *Den økonomiske Korrespondent*, der fik en levetid på 5 år.

I det første nr. drøftedes først og fremmest den svigtende afsætning af dansk korn, når nu "den gode Gud giver Fred og frugtbare Aaringer paa de fleste Steder i Europa". Danmark havde som regel 1 mio. tdr. korn at tilbyde til udlandet. I denne situation burde de danske landmænd forbedre konkurrenceevnen ved at frembringe en bedre eksportvare, først og fremmest ved at forædle kornet til mel, gryn, øl og brændevin. Den traditionelle bondebeskyttelse, livsfæstet, burde vige til fordel for frie forpagningsforhold, lød parolen i nr. 5, 1817.

Fæstespørgsmålet blev flere gange drøftet af Begtrup, bl.a. under henvisning til grundsætningerne i den engelske landøkonom John Sinclairs agerdyrkningslære, som Landhusholdningsselskabet udsendte i en dansk oversættelse 1820. Regeringen gik imidlertid i bedste overensstemmelse med den bondebeskyttende tradition i dansk landbrug den stik modsatte vej gennem udstykningsforordningen af 3. december 1819, som både for bøndergårde og hovedgårde fastsatte et vist minimum for



Godsejer, etatsråd Peter Johansen de Neergaard (1769-1835), 1793-1804 ejer af Kærup og Ringsted Kloster; købte 1803 Gunderslevholm og bosatte sig 1814 på Gerdrup. Stik efter 1835. Kort- og Billedsamlingen. Det kgl. Bibliotek.

størrelsen af gårdens hovdparcel efter foretaget udstykning (for bøndergårde 20 tdl. boniteret jord til taksten 24)¹⁰⁰.

I fortsættelse af denne propaganda for det større brug blev Kærup og Adamshøj ved Ringsted en måneds tid senere fremhævet som mønstre for moderne herregårdslandbrug. Kærup, der 1793-1804 ejedes af P. J. Neergaard, blev prist for dets 12-marksdrift med 2 års kløver midt i sædskiftet ("overskåret kobbelbrug") og Adamshøj, førhen ejet af P. J. Neergaard, for dets reorganisation af hoveriet, der nu blev udført af 25 husmænd. Otte af dem var dagligt på arbejde på godset på egen kost og under brug af egne redskaber.

Kornafsætningen fik hele tiden kritiske kommentarer med på vejen. Hidtil havde Københavns torvepriser været bestemmende for prisdannelsen og dermed kapitelstaksten andetsteds, men nu rapporteredes om betydelige prisforskelle rundt omkring i landet (7.2.1817). Mest bekymring vakte dog de stramme kapitalforhold, da en række hidtil fastfrosne prioriteter fra før 1813 nu blev opsagt.

Helst ville man løsnepolitikken og derved genskabe lidt af krigsårenes inflation. Desuden skulle den nye rigsbank og senere nationalbank investere i landbrugsejendomme, og de kgl. kornmagasiner burde kunne oplagre korn med henblik på bedre priser. En del af disse kornindsbud skulle desuden kunne belånes. Endelig genoplivedes et forlist Begtrup-forslag fra 1807 om at oprette et låneinstitut til gavn for den sjællandske landmand, bestyret af tre godsejere (13.2.1818). To meget tørre somre 1818 og 1819, et problem der gentagne gange gjorde sig gældende i det følgende tiår, virkede ikke ligefrem opmuntrende.

Grev F. A. Holstein på Holsteinborg gik nu ind i denne debat med et forslag om at oprette kreditforeninger, hvorved en vis del af jordværdien blev tillagt "Cirkulabilitet" ved en forening mellem flere jordejere med fælles ansvar og med det formål at fremskaffe pengelån i forhold til ejendommens takserede værdi (15.1.1819). Regeringen ved dets finansminister J.S. Møsting var bestemt

ikke afvisende over for ideen og indbød til møde herom på rådstuen i Odense maj 1819 og i Rentekammerets lokaler i Lerches gård i København juni 1819. Forudsætningen for et statsligt tilsagn om en grundkapital på 600.000 rbd. sølv var dog, at samtlige godsejere i vedkommende provins solidarisk skulle hæfte herfor og for de optagne kapitaler. (21.-5.1819). Den nedsatte komité fik dog ikke tilstrækkelig opbakning til sine udspil. Senere godsejermøder i Ringsted og København skabte ej heller den nødvendige opslutning.

I stedet måtte godsejerne som andre landmænd lade sig nøje med at få hartkornsskatterne, den såkaldte "landskat", fastsat til bestemte satser (forordninger af 15.4.1818 og 22.12.1819). Senere tillodes det at betale en del af landskatten med korn, og endelig kom en varig nedsættelse (forordning af 10.1.1823).¹¹

En dansk andelsbevægelse i svøb?

"Den oeconomiske Correspondent" kom i disse år med mange forslag til landbrugets ophjælpning, f.eks. en idé om at forædle mælk til smør og ost efter schweizisk mønster, det såkaldte "schweizerie". I øvrigt var det storkøbmanden J.C.C. Bruun på Antvorskov, der havde lært landmændene schweizeri ved at få indkaldt flere schweiziske ostemejerister. I hver landsby kunne en dertil egnede mand passende oprette et mejeri med mælk fra 100-200 køer, foreslog bladet. Tilsynet hermed og mejeriets bestyrelse skulle varetages

af deltagerne selv. Da offentlige myndigheder ikke ville arbejde for sagen, måtte man bero sig på det lokale initiativ, betonedes det. (31.3.1820) Solidariske kreaturforsikringer ville også være på sin plads. Desuden burde man dyrke toradet byg, da det eksporteredes i større mængder end 6-radet. Kornet skulle dog under alle omstændigheder være tørret tilstrækkeligt. Rapssæd kunne være en god forretning, men høsten 1821 slog fejl grundet en uheldig kombination af vinterkulde og sommertørke.

Midt i alle disse veklager, der også omfattede den hastige vækst i tallet på fattige, kunne ugeskriftet dog også komme med en optimistisk melding. Forvalter P. L. Lassen på Basnæs havde i juni 1820 sammen med en præst og en skolelærer haft opsigt med et hold husmænd, sendt på studierejse til Lolland af grev Holstein. Det vigtigste mål for rejsen var Pederstrup under grev Reventlows Christianssæde. Jorden dyrkedes her i et sædskifte på 9 marker, hvoraf de to var med kløver. Det fornemste redskab var engelske plove, hvis antal var bestemt ud fra formlen: 1 hest pr. 10 tdl. Arbejdet udførtes af 22 husmænd, som hver havde en lod på 3 tdl. Herskabet havde herfor lagt en plan, hvorefter to af husmændene med hver 4 heste klarede lodden. Hos en enkelt husmand så man en besætning på to køer, staldfodret med kålrabi og kartofler. En husmand på parcelgården "Frihedsminde" dyrkede selv sin lod med en engelsk plov, trukket af én hest. Den

reformivrige grev Holstein måtte dog på et andet punkt bide i det sure æble, da han ved Højesteret ikke fik medhold i en påstand om ret til at pålægge sine fæstebønder en bestemt driftsplan. Lovgivningen tillod ikke et sådant påbud, lød dommen.

I Holsteins landbopolitiske filosofi blendedes lidt uformidlet filantropiske og patriarkalske synspunkter og holdninger. Da J. C. Drewsen, papirfabrikant og selvstuderet landøkonom og som sådan præsident i Landhusholdningsselskabet, i et foredrag 1822, trykt 1823, i afgjorte vendinger gjorde sig til talsmand for sammenlægnings- og forpagtningsfrihed i forhold til bondejorden, tog Holstein til genmæle. Nok skulle der herske frihed på bondejorden, men den tilhørte bonden alene. Bag herregårdsforpagterens sorte kjole gemte sig ikke pr. definition større dygtighed som jordbruger end hos den vadmelklædte bonde. Der savnedes først og fremmest større oplysning. I tidens fylde ville den danske landmand få et internationalt ry, mente han.¹²⁾

Set på denne baggrund virker skolelærer og lægprædikant Rasmus Sørensens skildring i *Almuevennen* 1842 af Holsteins alt andet end husmandsvenlige indstilling ret chokerende. Når fæstehusmanden havde aftjent sin omfattende arbejdspligt over for godset, var der bestemt ikke levnet ham tid og kræfter til stort andet. Hvordan kunne en ædel skikkelse som Holstein bringe over sig selv at ansætte folk på "saa usle Vil-

kaar." lød Rasmus Sørensens retoriske spørgsmål.¹³⁾

Den livlige landbrugs- og landbodebat i begyndelsen af 1820'erne er ganske godt dokumenteret; til gengæld savnes der materiale til vurdering af den tilspidsede kritesituation i årtiets anden halvdel.¹⁴⁾ Ganske vist begyndte Landhusholdningsselskabet i 1826 at udsende sine 19 amtsbeskrivelser for kongerigets område, begyndende med Carl Dalgas' rapport om Vejle Amt, men her lægges hovedvægten så afgjort på de landøkonomiske problemstillinger, ikke de landbrugspolitiske.

Kornet og andre landbrugsprodukter kunne ikke sælges til lønnende priser, og ikke færre end 54 herregårde og en del selvejergårde gik falit. Renter og hartkornsskatter tvang dem i knæ, og statskassen måtte overtage de forgældede ejendomme. Krisen mærkedes ikke mindst i Sorø Amt. Godssamleren P.J. Neergaard måtte således overdrage tøjlerne til en 3-mands administrationskommission, der gennem store besparelser o. lign. bragte de fleste ejendomme gennem skærsilden.¹⁵⁾

Selv bosatte Neergaard sig sammen med sin hustru i 2. ægteskab, Henriette Elisabeth, f. Schow, på Gerdrup i Eggeslevmagle sogn, som hun havde arvet efter sin første ægtemand, landeværnskaptajn P. C. Quistgaard. Han faldt ved Køge kirkegård i 1807 under træfningen med engelske landgangstropper. Modgangen i 1820'erne tog så hårdt på P. J. Neer-

gaard, at han i 1830 helt opgav driften af sine ejendomme og overdrog dem til de tre sønner i sit første ægteskab. Den næstældste søn Carl Neergaard fik Gunderslevholm og Kastrup i Fuglebjerg sogn.

Gunderslevholms pionerlandbrug var dog langtfra kriseramt, selv om ejeren opholdt sig andetsteds. Det bevidnes i en samtidig beskrivelse af Øster Flakkebjerg herred, ført i penne af nok en Neergaard, førnævnte veterinær, officer og landøkonom Jens Veibel Neergaard.¹⁶⁾

Veterinæren J. V. Neergaards beskrivelse af Øster Flakkebjerg Herred 1830 En dyrlæge med militære ambitioner

Veterinæren J. V. Neergaard (1775-1864) læste oprindeligt til jurist, men



*Veterinær, forpagter på Kastrupgaard,
Jens Veibel Neergaard (1775-1864).
Stik fra ca. 1820. Kort- og Billedsamlingen,
Det kgl. Bibliotek.*

kastede sig ret hurtigt over veterinærstudiet, inspireret hertil af stifteren af veterinærskolen på Christianshavn P. C. Abildgaard. J. V. Neergaards betydningsfulde indsats for dansk (og tysk) veterinærvidenskab skal ikke dokumenteres nærmere her, dog må det bemærkes, at han under sit mangeårige studieophold i Göttingen også gjorde sig fortrolig med moderne tysk herregårdslandbrug.

Hans veterinære ekspertise efter endt uddannelse havde ingen mærkværdigvis brug for, og i stedet turede han som en anden lykkeridder Europa rundt og endte med at blive kavaleriofficer ved Sjællandske Dragonregiment. Ret hurtigt fulgte udnævnelsen til overkrigskommisær, senere generalkrigskommisær, men heller ikke militæret havde blivende brug for hans kvalifikationer. I stedet fik han af en fjern slægting, P. J. Neergaard tilbudt forpagtningen af en af dennes mange herregårde, den tidligere nævnte Kastrupgaard, og senere drev han også med lige så stor dygtighed en parcel under Antvorskov.

Da Det kgl. danske Landhusholdningsselskab omkring 1820 begyndte at søge sagkyndige medarbejdere til et større projekt om landøkonomiske beskrivelser af hvert enkelt amt i kongeriget, var P. V. Neergaard straks inde i billedet som bidragyder eller ligefrem forfatter til bindet om Sorø Amt. Det blev der imidlertid intet af, fordi hans faste og alligevel velunderbyggede meninger om emnet i forening med et heftigt tempera-

ment i stedet førte til en tiårig udmattelseskrig med ledelsen af det ærværdige selskab. Især harmede det ham, at Landhusholdningsselskabet på ét alt for løst grundlag havde støttet et "famøst Avlsbrug" på Lundforlund Mark i sognet af samme navn.¹⁷⁾

I stedet valgte han at koncentrere sine undersøgelser til Øster Flakkebjerg Herred og udgav i 1830 en meget fyldig beskrivelse af det lokale landbrug og dets øjeblikkelige status. Om end det var 10-15 år siden, han selv havde praktiseret som landmand på stedet, havde han holdt sig ajour med udviklingen, ikke mindst under en 6 uger lang studietur på egnen efteråret 1827. Hans indgående og som det synes yderst kompetente rapport får derigennem en særlig værdi for en fjern eftertid, eftersom han personlig har besøgt en række større og mindre gårde for at sætte sig ind i de lokale forhold.

De ellers så anonyme herregårdsforpagtere samt foregangsmændene inden for den store gruppe af gårdmænd træder derved ud af historiens mørke som budbringere om den modernisering af landbrugsvirksomheden, der var sat i gang efter de store landboreformer i 1780'erne og som de vanskelige tider i 1810'erne og 1820'erne højst havde kunnet forsinke, ikke standse.

I almindelighed er Neergaard kritisk indstillet over for bønderne som moderne landmænd. De holder stædigt fast ved en forældet kornøkonomis grundsætninger, de dyr-

ker deres marker traditionelt og ikke rationelt, og deres husdyrhold ligner mest et tilfældigt sammenskrab af magre og skrutryggede kreaturer. Ved at tage 4-5 kornafgrøder, "halme" efter hinanden udpiner bonden gradvist jorden, og da han som regel ikke har gødning til mere end halvdelen af første kær, rug eller hvede, bliver kornet tyndere, jo længere man kommer bort fra gødningen.

Midt i sin irritation kan Neergaard dog se to lyspunkter. Fremstående bønder begynder nu sædskiftet med helbrak, hvor græsmarken, fælled, efter 3-5 års hård afgræsning pløjes ned om efteråret. Forår og sommer bruges plov og harve flittigt til at rense jorden for ukrudt og derved forberede den til vintersæden, rug eller hvede, som sås i september-oktober. Derved levnes også lidt større gødningskraft til den efterfølgende byg-sæd, bondens kæreste sæd, og måske også til 3. halm, hvad enten det er rug eller havre. Og nu følger nok en forbedring: at udlægge en havremark med i 3. eller 4. halm med kløver og helst også rajgræs. Derved får bonden en del kløverhø næste år og kan vel også påregne en bedre græsning de sidste 2-3 år i sædskiftet. Efter vintersæd og byg indstikker en del bønder også bælg-sæd (ærter) og kartofler til foderbrug. Dermed har man mere og bedre foder til husdyrene og dermed mulighed for at sætte køernes mælkeydelse i vejret samt udvide produktionen af ungvæg og grise. Neergaard bliver næsten som en senere kendt eventyrdigter helt lyrisk i tonefaldet, når han skal

beskrive rødkløverens lyksaligheder; "den har i de senere Aar bidraget til væsentligen at forbedre Bondens Jordbrug", hedder det et sted.¹⁸⁾ Man sår den bare for tyndt, 4-5 kg. pr. tdl., og den burde placeres i første halm, ikke den sidste.

Blandt bondens "saare ufuldkomne" redskaber syner en hjulplov mest og da i de fleste tilfælde den traditionelle udgave, den "Sjællandske Fiirhestespløv". Den er tung og vender kun jorden mådeligt, men alligevel kan en plovdreng styre den. Desuden forefindes en såkaldt "dansk harve", dvs. en træramme forsynet med nogle jerntænder. For at gøre ondt værre, pløjer bonden om foråret for dybt, og i stedet for et frugtbart lag muld må han tage til takke med tung og våd jord, et dårligt voksested for udsæden.

De dørske bønder

Neergaard har ved mange lejligheder forsøgt at få forbedret denne praksis, f. eks. ved at bruge den lettere fynske plov, der kan trækkes af to heste, men han har ikke større held med sin rådgivningsvirksomhed. Et eksempel, sat i moderne sprog: En morgenstund kl. 7 stod den slanke og veltrænede officerstype foran en seng, hvori der lå en søvrig bonde og strakte sig dovent. "Dine får står derude og æder din kløver", tordnede Neergaard. "Det gør skam ikke noget, hr. generalkrigskommissær, for med fyldte maver får jeg mere for dem hos slagteren", lød det søvnige svar. Neergaard måtte her som ved andre lejligheder erkende, at drøm-

men om "at omvende Bonden er det samme som at knuse Sten med Panden".¹⁹⁾

Under omtalen af den lokale husflid, der stort set kun udøves af de altid så flittige kvinder omend mest til eget brug, får Neergaard lejlighed til at affyre flg. salut: "Mandkjønnet i Sjællands Bondestand hendøser derimod de lange Vinteraftener almindeligvis til at tømme det topfyldte Grødfad, indtil Maven ikke aarker mer og den har opslugt al Tænkeevne, Legemskraft og Munterhed".²⁰⁾

Neergaards sande helte er som allerede antydte de selvejere og større jordbrugere, der er i fuld gang med at modernisere deres bedrifter. Her indledes sædskiftet med brak, delvis dyrket med foderurter som vikkehavre eller kartofler, hhv. efterfulgt af rug (og derpå byg) og hvede med efterfølgende udlæg af kløver i havre som basis for et 3-årigt græsleje. Flere foderafgrøder og dermed et større husdyrhold er sagen, og kombineres det med indhegnede marker, får man den eftertragtede markfred. Her opgives ikke ævred i 2-3 måneder til skade for ikke-indhøstede afgrøder eller fremvokset vintersæd.

Desuden anvendes moderne såsædstyper som engelsk hvede, provstirug fra egnen ved Kiel og toradet byg i stedet for den traditionelle 6-radede type. Toradet byg kræver til gengæld en længere vækstperiode, og af hensyn til det tidlige forårsarbejde må jorden afvandes gennem et net af brakgrøfter. De kan være åbne

(plovfurer) eller tildækkede, i sidstnævnte tilfælde foret med et tykt lag sten i bunden og overdækket med grene o. lign., inden renden dækkes til igen. Trods de meget tørre somre i 1820'erne er den dårlige afvanding et stort problem mange steder, ikke mindst i sogne som Karrebæk og Kvislemark med de flade arealer.

Når talen er om foregangsmænd, vender Neergaard flere gange tilbage til folk som Niels Olsen i Brunemose, Tystrup sogn, "den tænksomme, dristige Arvefæster paa Petersdal i Hyllinge Sogn", Herfordt, der ovenikøbet bruger en bayleysk svingplov, og en kaptajn Peder Rützow på Eskemosegård i Krummerup sogn, tidligere Fuglehjerggård. Niels Olsen, Herfordt og Rützow har det tilfælles med Neergaard-skildringens helt centrale skikkelse, forpagter Conradsen på Gunderslevholm, at de er de eneste, som dyrker boghvede.

Forpagter Conradsen fremhæves gang på gang som foregangsmanden på så at sige samtlige områder, klogt og dygtigt støttet som han er af gårdens "humane Eier", P. J. Neergaard. Som talt ud af J. V. Neergaards hjerte lægger Conradsen sig i stigende grad efter opfedning. I 1826-27 udgør besætningen således 250-300 stude, 50 køer og 50-300 får. Det kræver gode foderafgrøder, og udover at have merglet 9 marker å godt 50 tdl. med 220 læs mergel pr. tdl. dyrker han 20 tdl. af ærtemarken med kartofler i et sædskifte på 11 marker: grønjordshavre, helbrak, vintersæd,

ærter (og kartofler), byg med udlæg af kløver og rajgræs og 6 års hvile. Conradsen råder over ikke færre end 6 forskellige svingplove, men bruger stadig 2-hestes hjulploven til grønjorden. Det krævende mergelarbejde forestås af 2 holstenske mergelgravere samt to medhjælpere, der holder 5-6 karrer med kuske i gang hele tiden. Desuden får brakmarken 80-100 læs fed husdyrgødning fra det store studehold.

Det er de lave kornpriser gennem det meste af 1820'erne, der får Neergaard (og Conradsen) til at tale fedningens sag.

Ikke desto mindre lægger de lokale herregårde hovedvægten på mejeriproduktionen i form af hollændrier, og det kræver også kløver & rajgræs, kartofler, ærter, vikkehavre m.v. i sædskiftet. Køerne hentes i flere tilfælde fra Tønder-egnen, og kvæget er "altsaa meget bedre end Bondens".²¹ Desuden købes fynsk kvæg. Arvefæster Herfordt på sin 16 tdl. store ejendom Petersdal har i 1827 20 køer, 8 ungnød, 4 tillægskalve og 14 får, og på Neergaards gamle ejendom Kastrupgård med dens 27 tdl. består besætningen da af 46 stk. kvæg, 7 tillægskalve og 14 får.

Trods sin udtalte beundring for en forpagtertype som Conradsen må Neergaard dog tilkende grev F. A. Holstein på Holsteinborg den status at fremstå som herredets mest kendte storlandbruger. På adskillige områder har Holstein stået som den store fornyer, ikke mindst når talen er om forholdet til den lokale bon-

debefolkning. Han fik i 1810 oprettet en sparekasse og året derpå det Holsteinborgske landoekonomiske Selskab med en virkekreds på tre sogne og med mange bønder repræsenteret i medlemsskaren. Desuden fik han trykt flere småskrifter, bl.a. om havebrug og opelskning af småskove, og de blev derefter uddelt gratis til interesserede bønder. Realistisk vurderet må man dog konstatere, at selskabets indflydelse ikke rækker ud over grevskabets område, konkluderer Neergaard.

J. V. Neergaards landbomiljø, set på vrangen

Som en understrøm i J. V. Neergaards herredsbeskrivelse ligger bevidstheden om, at Sorø Amt er andet og mere end Øster Flakkebjerg Herred. Slagelse og omegn kendte han indgående, og her kunne han på sine ture have mødt en lang og opløben digterspire Hans Christian Andersen, 1822-25 elev på Slagelse latinskole. Ofte spadserede den unge mand i ilsom gang til Sorø for at møde sin ældre ven og rådgiver, B. S. Ingemann, hvis han da ikke sad ved Hellig Anders-korset på "Hvilehøj" tæt ved vejen til Korsør og lod sit blik søge ud over enge og kornmarker til Jens Baggesens Korsør.

Her som hjemme i Slagelse kunne han ikke undgå at stifte bekendtskab med landlivets barske realiteter. Hans dagbogsoptegnelser fra 27. marts 1826 fastholder en burlesk situation, hvor tre løsslupne tyre gjorde gaderne i Slagelse usikre. De to blev dog skudt undervejs, men

den tredje søgte tilflugt i brændevinsbrænder Johan Krumhars hus. Med et brag stangede den døren med dens fyldning ind, jøg de skrækslagne beboere ud som forvildede høns og fór i galop gennem fire værelser, alt imens modige skarpskytter plaffede løs på den gennem vinduerne. Først ved tredje skud faldt den "efter at have fordærvet en Komode og Giestekammeret tilsølet med Blod". Livet igennem havde Andersen en så at sige medfødt respekt for tyre og slige væsener.

Ved en tidligere lejlighed oplevede Andersen som tusinder andre en nok så blodig begivenhed, da tre unge mennesker 8. april 1825 blev halshugget på Kanehøj Banke nord for Skelskør. De havde året i forvejen ombragt en sognefoged i Frølunde, der spærrede dem vejen til kærlighedens lykke. Inden skarpretteren hin kølige forårmorgen svang sin bloddryppende økse over dem, måtte de stående foran deres kister synge en salme. Andersens ben truede da med at ekse under ham, skriver han i sin Levnedsbog.

Sommeren derpå oplevede fæstebonde Søren Pedersen i Havrebjerg ufrivilligt at blive en kendt person i Slagelse og omegn. Han havde 5. juli været til sommermarked i Slagelse og dér rodet så meget rundt i et par skomagerboder, at han blev beskyldt for gement tyveri. Rygtet svævede så meget til ham, at han i juni 1826 måtte indrykke et dementi i Den Vestsjællandske Avis.²²¹

Pastor P. Duus' amtsbeskrivelse over Sorø Amt 1840 Forhistorien

Ti år efter udgivelsen af J. V. Neergaards alt andet end konforme herredsbeskrivelse blev hele Sorø Amt beskrevet i en rapport, som Landhusholdningsselskabet ville give sit officielle stempel. Forfatteren var den daværende sognepræst i Vemmelev-Hemmeshøj, Slagelse herred, Peder Rahr Duus (1775-1842). Forud for sin tiltræden som sognepræst i Vemmelev 1826 havde han haft to embeder i Vester Flakkebjerg herred, Hårslev-Ting Jellinge 1813-26 og forud herfor Skørpinge-Fårdrup 1805-13.

Duus tilhørte om nogen den rationalistiske skole af forkyndere, og hans sognebørn søgte ham ikke i større omfang som præst, rapporteres det. Biskop Mynster fandt under en visitats ej heller spor af "kristelig indsigt eller følelse" i hans prædiken. Til gengæld var hans veldrevne præstegårdslandbrug på mange måder et godt eksempel til efterfølgelse, om end det lagde sig tæt op ad det mønster for moderne storbrug, Landhusholdningsselskabet og andre autoriteter søgte at promovere. Som sognepræst var P. Duus også stærkt interesseret i at få de lokale gårdmænd til at følge trop, ikke mindst af den grund, at ledte til større tiendeindtægter.

Til signalementet af P. Duus som autoriteter hyrde for sine sognebørn hører også, at han var på det vold-

somste bekæmpede den religiøse vækkelse, der i disse år gjorde sig gældende i området. Hans forgænger i Vemmelev-kaldet, Jacob Lemvig, havde i sine sidste år haft pastor Hans Agerbæk som hjælpepræst, og denne var meget venligt stemt mod de vakte. Da han 1827 forlod Vemmelev, søgte de vakte i stedet til præsten i nabosognet Slots Bjerghy 1827-1855, den grundtvigsk sindede P. A. Fenger. Det var Fenger, som i 1833 gennem en prædiken i Slagelse 1833 indledte et større opgør med sine rationalistisk sindede kolleger, den "vestjællandske krig".

Det kaldte pastor Duus til kamp. Juledag 1835 oplæste han fra prædikestolen den såkaldte konventikelplakat fra 1741, hvorefter gudelige forsamlinger kun måtte holdes under sognepræstens ledelse. På det kraftigste advarede han kirkegængerne mod "de Slanger, der sneg sig ind i Folks Huse og forførte deres Tjenestefolk til at gaa Mile til andre Kirker"²³¹.

Trods den duuske handbulle holdt en af hans sognebørn, en husmand på Vårby Mark i foråret 1836 en gudelig forsamling. Duus klagede da prompte til birkedommeren i Antvorskov Birk, og denne tildelte de to arrangører en advarsel. Det ledte blot til nye forsamlinger og nye klager, hvorunder Sorø-amtmanden, P. Chr. Stemmann kraftigt tog Duus' parti. Det skulle bestemt ikke stemme Vemmelev-præsten mildere, at to folkeprædikanter fra Holsteinborg-området, Rasmus Sørensen og Rasmus

Ottesen holdt gudelige forsamlinger på egnen, eftersom det var en offentlig hemmelighed, at de havde grevinde Wilhelmine Juliane Holsteins helhjertede støtte, ja hun stillede endog riddersalen på Holsteinborg til rådighed for vækkelsesmøder.

Da en norsk vækkelsesprædikant, Eigildsen, blev arresteret af politiet efter et sådant vækkelsesmøde, fik grevinden ved en direkte henvendelse til prins Christian, den senere kong Christian VIII, ham løsladt mod kaution. I 1837 fik hun desuden kaldt den veltalende pastor F. E. Boisen som sognepræst i Skørpinge og han sluttede sig straks på de vaktens parti. At han senere under påvirkning af Grundtvig vendte sig lige så afgjort mod "det udvortes Væsen" i de gudelige forsamlinger, er en anden sag.

På forhånd må der være grund til at nære en vis skepsis over for pastor Duus som uhildet rapportør om landbruget i Sorø Amt i slutningen af 1830'erne. Hans sympati for bønder i almindelighed var næppe særlig udtalt og slog uden videre over i den stik modsatte holdning, når de gik forbi hans kirker på vej til vækkelsesmøder. Til sin død bekæmpede han de vakte. De skulle hellere passe deres landbrug, som skrevet stod i de landøkonomiske skrifter.

Vævet dybt ind i dette opgør er Duus' tvetydige holdning til grevparret Holstein på Holsteinborg. Lige så meget som han måtte tilslutte sig Holsteins bestræbelser på at

højne det lokale landbrug, lige så afgjort måtte han vende sig imod det sammenvæv af sociale, politiske og kristelige holdninger, grevparret offentligt stillede til skue. Dybt ironisk er det da, at Duus kort før sin død måtte opleve, at landkommunalforordningen af 1841 reducerede sognepræstens lokalpolitiske indflydelse til fordel for lokalbefolkningen, ganske vist kun den bedste heraf. Det var helt åbenlyst, at grev Holsteins synspunkter stod i fremtidens tegn, men han måtte da have de fornødne talerstole til sin rådighed.

En landøkonomisk og folkelig vækkelse

Den 2. september 1833 havde en kreds af storlandbrugere, præster og landøkonomisk interesserede købstadsborgere i det sydvestlige Sjælland dannet en landboforening, Sorø Amts landøkonomiske Selskab. Forud herfor havde en mindre gruppe med grev Holstein i spidsen søgt at gøde jorden for et sådant initiativ, men havde åbenbart ikke kunnet fået ledelsesproblemet tilstrækkeligt afgæret. Holstein blev på det stiftende møde ikke valgt som præsident, kun vicepræsident. I stedet havde man udpeget den magtfulde embedsmand, gehejmestatsminister, grev O. J. Moltke, Espe. Han afviste imidlertid valget, og vicepræsident Holstein måtte derfor fungere som præsident, indtil han 28. maj 1834 kunne vælges rent formelt som sådan. Som ny vicepræsident faldt valget på ejeren af Gunderslevholm siden 1830, Carl Neergaard.

I dag er det nok vanskeligt for ikke at sige umuligt at udrede de afgørende meningsforskelle bag den landbrugsøkonomiske og -politiske diskussion, der i 1830'erne fandt sted mellem de større jordbrugere i Sorø Amt. Et enkelt kraftcentrum lader sig dog uden større vanskelighed stedfæste. Grev Holstein til Holsteinborg ville ikke nøjes med at ophjælpe den lokale bondebefolkning rent økonomisk, mindst lige så meget ville han præge den i kristelig og moralsk henseende. Den religiøse vækkelse betød efterhånden mindst lige meget for ham som den landøkonomiske. Til sine kirker fik han kaldet vakte præster, som oftest af grundtvigsk observans. Desuden var han medstifter af et særligt missionselskab.

Ønsket om en forbedret almueskole stod også på hans program. Da regeringen med Frederik VI i spidsen energisk søgte at få den Bell-Lancasterske undervisningsform med dens halvmilitære indexcercering af bestemte kendsgerninger indført overalt, meldte Holstein sig som en af systemets mest afgjorte modstandere. I "Bidrag til Danmarks Krønike for Aaret 1828" argumenterede han for at sikre lærernes metodefrihed. Afgørende var, om børnene fik lært noget.²¹

Denne altomfattende vækkelses- og dannelsesplan ville grev Holstein også føre ind på det politiske område, idet han blev kongevalgt medlem af Stænderforsamlingen for Øerne. Inden da havde han på forskellig



Godsejer, rigsdagsmand, etatsråd Carl de Neergaard (1800-1850), drev Gunderslevholm fra 1830 til sin død. Litografi 1840'erne. Efter M. Galschiøt: Landbrug og Landmænd i Danmark. Kbh. 1888.

måde talt for større borgerlig deltagelse i landets styre, ikke mindst på det lokale område, og det har næppe styrket hans position alle steder i amtet. Kort sagt har adskillige af hans kolleger nok følt, at grev Holsteins altruistiske holdning ikke kunne undgå at farve hans virksomhed som præsident for et agronomisk oplysnings- og debatforum. Når de i 1834 fik valgt Carl Neergaard som vicepræsident, har de nok set denne som en landbrugsfaglig og konservativ modvægt mod alt for bredt favnende udspil af folkelig og uegenlyst karakter.

Trods sin unge alder havde Carl Neergaard allerede skabt sig et navn som en meget dygtig og fagligt vel-funderet landmand. I sin daglige omgang med fæstebønderne på sine godser var han afgjort en godsejer af den gamle skole, men gik meget langt i sine bestræbelser på at støtte dygtige og energiske fæstere i deres virke som moderne landmænd. Derimod opfattede han ikke en nytids gårdejere som politisk jævnbyrdige, og det kunne da tænkes, at hans standsfæller ved 1834 at vælge ham som stænderdeputeret forestillede sig, at han under forhandlingerne i stændersalen ville tale deres sag og ikke som grev Holstein lade sig lede af bredt favnende synspunkter af folkelig og demokratisk natur.



Landmand, kammerråd Jens Benzon Hee Andersen (1820-92), avlsforvalter på Gunderslevholm 1843-50 og forpagter sammesteds 1850-78. Foto ca. 1870. Kort- og Billedsamlingen. Det kgl. Bibliotek.

Carl Neergaard drev selv sine landbrug og skove, men havde naturligvis højt betroede medhjælpere til sin rådighed. I 1843 fik han en ung og dygtig avlsforvalter på Gunderslevholm, J. B. H. Andersen, som kort tid efter Neergaards død i 1850 blev forpagter på gården helt frem til 1878. Kammerråd Andersen, det navn, som denne er kendt under i den landbrugsfaglige historie, forfattede efter mange års virksomhed i selskabets tjeneste det jubilæums-skrift, Sorø Amts landøkonomiske Selskab udgav ved dets 50-års jubilæum i 1883.²⁹⁾ Umiddelbart efter titelbladet findes her to billeder af grev Holstein og Carl Neergaard, og Andersen lægger ikke skjul på, at han ved at bringe de to lederskikkelses portrætter side om side mener at kunne afdække selve hovednerven i selskabets virksomhed: dialogen mellem en række udadvendte, bredt favnende aktiviteter i almenvellets tjeneste og en indadvendt, snævrere erhvervsfaglig servicevirksomhed med hovedvægten lagt på det større brug.

Han drøfter naturligvis også den mildest talt noget grumsede situation omkring præsidentvalget i 1833, men kan ikke tænke sig anden forklaring end den, at Holstein ikke ville lade sig vælge. Det forhindrede ham dog ikke at modtage valget næste år.

Lige så betænkt kammerråd Andersen er i sin indledning på at fastholde den ubrudte sammenhæng i selskabets 50-årige indsats, lige så klart

afdækker han det skred, der ret hurtigt fandt sted i dets målsætning og arbejdsform. Modsat de fleste landboforeninger af denne type tog man ved dets start "meget lidt eller saa godt som intet Hensyn til, hvad der kunde gavne Selskabets Medlemmer, men alle Bestræbelser gik den Gang ud paa at virke til >Fordel< for de mindre Agerbrugere, Gaardmænd og Husmænd".²⁶⁾

Pastor Duus' baggrund som en dygtig landmandspræst måtte selvsagt sikre ham en fremtrædende plads i den kreds af storlandbrugere og landbrugsinteresserede præster og lærere, som 1833-34 fik Sorø Amts landøkonomiske Selskab op at stå. Han blev ikke medlem af den 7 mands store direktion, men derimod af 2. distriktskommission, Slagelse Herred. I dets første årti var selskabet rent funktionelt delt op i fem distrikter, svarende til herredsopdelingen.

I 1836 døde grev Holstein, kun 52 år gammel. Som ny præsident for selskabet valgte man da godsejer C. H. Grevenkop-Castenskiold, St. Frederikslund. Kindertoft sogn, og ikke vicepræsidenten, Carl Neergaard.²⁷⁾ Da den nye præsident kom fra pastor Duus' distrikt, kunne det i sig selv opfattes som en vis støtte for forfatteren til den planlagte amtsbeskrivelse. På den anden side måtte mange opfatte den aggressive pastor Duus som en kontroversiel skikkelse, der let kunne mistænkes for at lade sine sympatier og antipatier farve skildringen for meget.

Landbruget i Sorø Amt som skildret af pastor Duus

Den opgave at levere en veldokumenteret beskrivelse af landbruget i Sorø Amt tog pastor Duus sig ikke let.²⁸⁾ Hans metode var ikke som J. V. Neergaards at foretage bredtfaavnede studier over den lokale landbrugsudvikling, men i stedet bygge sine meldinger på det, man måtte opfatte som faktiske kendsgerninger af statistisk natur.

Derfor gik han til de offentlige myndigheder for at få stillet de nødvendige oplysninger til rådighed. Tabelkommissionen af 1833, den tids Danmarks Statistik, gav ham en afskrift af de oplysninger, landets sognepræster og andre myndigheds personer i februar 1838 var blevet afkrævet som grundlag for den første landbrugstælling om markbrugets og husdyrholdets situation. Resultaterne herfra var netop blevet offentliggjort i Statistisk Tabelværk, Nr. 2, 1837.

Rentekammeret havde på samme måde givet ham lov til at bruge de vigtigste hartkorns- og arealoplysninger fra de nye matrikulsprotokoller, kammeret havde udfærdiget som grundlag for jordskatternes beregning. Endelig havde han selv foretaget visse studier i marken og desuden fået meddelt en række oplysninger fra interesserede landmænd, præster o. lign.

Skriftet er delt op i to dele. I første del på 60 sider former han sin amtsbeskrivelse som en yderst kortfattet

redegørelse i anledning af de 29 spørgsmål, Landhusholdningsselskabet ønskede besvaret. Anden del på 230 sider rummer herred for herred de sognebeskrivelser, det indsamlede materiale gjorde det muligt for ham at udforme.

I sin kortknappe indledning afholder pastor Duus sig i det store og hele fra at sætte sine synspunkter ind i en historisk ramme, ej heller drøfter han i større omfang det vækstmønster, som gemmer sig bag de mange enkeltoplysninger. Om de landøkonomiske udviklingsperspektiver og deres historiske baggrund konstaterer han dog, at der i de senere år er sket en ganske stor prisstigning på landbrugsejendomme.²⁹¹ Der mergles, dyrkes raps, og bønderne anlægger en mere hensigtsmæssig driftsplan. Sidst men ikke mindst har de senere års prisopgang på korn tvunget ejendomspriserne i vejret.

At korndyrkningen står i centrum, levner Duus ingen tvivl om. Det gælder da om at frembringe rent og tørt korn. Alle landmænd uden for bondestanden søger omhyggeligt for at rense deres såsæd, idet man nu de fleste steder råder over rensemaskiner. Bønderne er også begyndt at købe små rensemaskiner, idet den statslige kornudskrivning fordrer kornet leveret efter vægt. På samme måde køber man såsæd.

Naturligvis må man sikre sig de bedst mulige priser. Inden for Sorø amt gives der imidlertid nogle afsætningsproblemer, især i Alsted og

Ringsted Herreder, da de to landstæder Sorø og Ringsted ikke driver nogen større kornhandel og i øvrigt selv avler en del korn. Derimod foregår der en livlig kornhandel på Korsør og Skælskør. I de østligste herreder er der eksempler på, at kornet køres til København for at sælges på torvet dér. En anden mulighed er at sælge sit korn til brænderierne i Slagelse. I Øster Flakkebjerg herred er der ligeledes problemer med afsætningen, selv om der udskibes korn ved Bisserup og Karrebæksminde. Desuden kan man sælge sit korn til købmændene i Næstved, som derefter fragter det til Karrebæksminde. Først som sidst koncentrerer Duus sig om konkrete forhold og sammenhænge, idet hans pen synes at løbe tør, hver gang han skal se tingene i et bredere perspektiv. Til gengæld sprutter den livligere, når han skal meddele fakta og uddele karakterer. Sognebeskrivelserne i 2. del er bygget op over et fast skema. Udover en række data om befolkningens og arealets størrelse, om hartkornets fordeling på "privilegeret", dvs. skattefri hovedgårdsjord og "uprivilegeret" bondegårdsjord, og om resultatet af landbrugstællingen 1838 gives en kort karakteristik af lokalområdets landøkonomiske tilstand. Mest opmærksomhed vies her de større gårde, idet hans gårdbeskrivelser på dette punkt nærmer sig små monografier med en fyldig beskrivelse af driftsplanen og andre vigtige forhold.

Jorddyrkningen set fra en landøkonomisk prædikenstol

Når Duus skal redegøre for bondens måde at drive sin jord på, tyr han som regel til summarisk holdte karakteristikker. Typisk er flg. formulering: "Bondens almindeligste Drivtsplan: 1)Heelbrak, 2)gjødet Vintersæd, 3)Byg, 4)Kartofler og Ærter", 5) Byg og Rug, 6)Havre <med udlæg af kløverfrø>, 7, 8, 9)Kløver og Græs". Det er endda udtryk for et moderniseret bondebrug, idet sædskiftet som på de fleste herregårde indledes med helbrak, hvor en 3 år gammel græsmark pløjes, harves og tromles gentagne gange og påføres staldgødning. Derefter følger vintersæd, som regel hvede og derpå byg, markbrugets, ja bedriftens økonomiske fundament og i ét begreb selve symbolet på den tids sjællandske jordbrug.

I sædskiftets 4., evt. 3. år kommer i sogne med et fremskredent agerbrug foderafgrøder som kartofler og ærter som udtryk for husdyrholdets voksende betydning. Efter to nye kornafgrøder ("3. og 4. halm") sluttes af med en 3-års periode med græs, ofte betegnet som "hvile", i ældre tid "fælled", der dog i den refererede driftsplan indledes med kløver. I første år med kløver lægges som regel hovedvægten på høavlens, da hø udgør selve fundamentet i vinterfodringen.

Denne forholdsvis avancerede driftsplan dominerer i Ringsted Herred, hvorimod bondebruget i Alsted og Slagelse Herreder gennemgående

får lavere karakterer af typen "Drivtsplanen kan ikke roses". Her indledes sædskiftet ikke med brak, idet der tages 4-5 kornafgrøder i træk efter endt græsning, evt. dog med indskud af ærter eller kartofler.

Til gengæld uddeles megen ros til landbruget som helhed i Vester Flakkebjerg og Øster Flakkebjerg Herreder, og især understreges de fremskridt, bondebruget har gjort i grevskabet Holsteinborgs kirkesogne: "Havedyrkning og den qvindelige Huusflid fortjener at roses. Hegnet vedligeholdes og Markfreden overholdes. Ved de fleste Bøndergaarde ere smaa Skovanlæg...", heder det bl.a.³⁰⁾

Godslandbruget på Holsteinborg får en lige så rosende og indforstået beskrivelse. Gårdens 8 marker er hver for sig delt op i to afdelinger. Den ene har flg. sædskifte: 1. Gødet grønjord pløjet og besået med vikkehavre, 2. Hvede eller rug sået sammen med kløverfrø. 3. Kløver til hø. 4. Rug, 5. Bælgsæd. 6. Havre med kløver. 7. Kløver til hø og 8. Kløver til græsning. I den anden halvdel foregår ligeledes en 8-årig rotation: 1. Byg i gødet, vinterlagt grønjord, 2. Gødet renbrak. 3. Hvede eller rug. 4. Kartofler. 5. Byg med kløver. 6. Kløver til hø. 7. og 8. Græs.

Da den rosende opregning er ført til ende, oplyses det kort, at afdøde grev Holstein selv har meddelt de gengivne oplysninger. Det får stå hen, om dette skal tydes som en venlighed mod Duus eller det modsatte.

Sædskiftet på de fleste herregårde i amtet er derimod helt moderne, og som regel betegnet som "overskåret koppelbrug". I stedet for at veksle mellem 4-5 kornafgrøder og lige så mange græsskifter er rotationen over 11-12 år delt op i to afdelinger. Sædskiftet indledes naturligvis med helbrak, fulgt op af hvede, evt. rug i gødet jord og derpå byg med kløverudlæg. Næste afdeling indledes med halvbrak, dvs. at græsmarken, som oftest fyldt med ukrudt, opløjes i juni, hvorpå der efter endt pløjning og harvning sås rug om efteråret, fulgt op af et par kornafgrøder med kløverudlæg og/eller foderafgrøder for endelig at slutte af med græs i 9-10. - 11-12. år.

Vinterraps dyrkes på en del gårde, og da det er en krævende afgrøde, må den placeres efter helbrak i gødet jord og kommer derved til at konkurrere med vintersæden. På Gunderslevholm dyrkes overhovedet ikke raps, da man ikke kan undvære det foder, som tabes herved. På Sorø Store Ladegård i Slaglille sogn har forpagteren tilladelse til at beså 1/5 af vintersædemarken med raps, hvis han vel at mærke har tilført markstykket 600 læs mergel pr. tdl. Ved at mergle en mark om året placerer en landmand efter Duus' opfattelse sig entydigt i gruppen af landøkonomiske foregangsmænd.

Med sin udtalte sympati for husdyrholdet er Duus ret skeptisk indstillet over for rapsdyrkning, da afgrøden i høj grad udpiner jorden. Under omtalen af hovedgården Gylden-

holm i Kirkerup sogn roses en afdød forpagter, oberstløjtnant Jens Peter Jensen, ganske kraftigt, ikke mindst for sin omsorg for mergling og for gårdens kvægbesætning. Derefter fortsætter teksten: "Efter hans Død ere maaske Jorderne blevne vel meget besaaede med Raps-sæd". En ny ejer, som i øvrigt kun havde gården i 4-5 år, skulle åbenbart omsætte så meget af jordens gødningskraft som vel muligt i rede penge.

På herregården findes en større redskabs- og maskinpark. De fleste har købt sig moderne svingplove, men Duus må medgive, at den gamle sjællandske hjulplow, nu som regel forenklet til en 2-hestes model, egner sig bedre til den ofte så stenede jord end svingploven. Uøvede folk som herregårdens husmænd har heller ikke rigtig tag på at bruge en moderne svingplow.

Selv om Duus ikke har mange oplysninger herom, råder en moderne herregård over flere former for harver, først og fremmest extirpatoren, en tidlig form for kultivator. Den bruges flittigt på brakmarken; desuden anvendes den til at nedharve det udstrøede sædekorn, efter at "vinterfuren" er blevet harvet på tværs under brug af en lettere harve. Derved slipper man for en del af forårspløjningen, der i ældre tid ofte indebar tre pløjninger forud for byg og 1-2 gange forud for havre. Forårspløjningen var til gengæld dræbende for ukrudtet, hvad mange landmænd måtte sande, når de så den brogede virkning af at bortspare

forårsplojningen ved enten at bruge extirpator eller svenskharve.

Efter endt pløjning og harvning bruges tromler, enten af jern eller af træ. Efter pastor Duus' opfattelse skal tromlen dog bruges umiddelbart efter såningen og ikke, når kornet først er kommet op. En muldskuffe kan dog erstatte tromlen. Dermed synes redskabsskurets beholdning stort set at være udtømt; hesterive bruges dog på en del større gårde.

Interessen for moderne redskaber og driftssystemer.

I laden på de fleste herregårde findes moderne tærskemaskiner eller mere korrekt betegnet tærskemøller til at skille kærner fra strå. De drives ved hjælp af en hestemølle, med et lidt senere udtryk "hestegang", der drejer et stort vandret liggende drivhjul rundt. Ved hjælp af et sindrigt indrettet udvekslingssystem kommer den store tærskencylinder til at dreje 40-50 gange hurtigere end drivhjulet. Hånddrevne tærskemaskiner kendes dog også. På en hovedgård som Tårnholm ved Korsør drives kværnen ved hjælp af en hestemølle, og andetsteds er smørkærnen eller kværnen koblet til hovedakslen fra hestemøllen.

Endvidere bruges rensemaskiner, mest hånddrevne, til at befri kornet for ukrudtsfrø og andre urenheder. En del præster stiller deres rensemaskine til rådighed for de lokale bønder. Ofte bruges hakkelsesmaskiner, da halmen derved gøres lettere fordøjelig for husdyrene. De er som

regel håndtrukne. På herregården Gerdrup i Eggeslevmagle sogn findes et moderne kærneværk til at kærne fløde til smør. Der er her tale om en såkaldt "Piskekærne, hvori Stangen omdreies horisontalt".

På en bondegård findes stort set intet moderne udstyr, hvis man skal tro præsternes udsagn herom. Som pastor Duus og hans kolleger ser det, savner gårdmanden eller med Duus' gammeldags sprogbrug "bonden" overhovedet forudsætninger for at tilegne sig teoretiske forudsætninger for moderne landøkonomi. Alene eksemplets magt kan give ham nye ideer. "Han er saa aldeles blottet for de Forkundskaber, der ere nødvendige til at kunne anstille nogen Reflexion over de nævnte Genstande, at Antagelsen af en modsat Formening maatte forundre Enhver, der er bekjendt med Bondens Kundskaber og Stilling", mener Duus.³¹⁾

Kan bonden derimod med egne øjne se fordelene ved en givet nyskabelse, er han ikke sen til at følge trop. Enkelte gårdmænd har således købt sig en svingplov, oftest af nordamerikansk type, og på grevskabet Holsteinborgs domæne er den indført overalt. At de lokale præster og en del skolelærere naturligvis bruger svingplov og andet moderne udstyr, er iflg. P. Duus en givet sag. Det holdes dog bønderne til gode, at de normalt bruger god, dvs. rensat såsæd. De burde dog overalt gå over til moderne kornsorter, såsom gul engelsk hvede og hvid provstirug. Det ville også være fordelagtigt for

dem at erstatte den 6-radede byg med 2-radet og gammel, grå havre med hvid, hvis de ville stå sig bedre i konkurrence med herregårdene. Toradet byg krævede imidlertid en noget længere vækstperiode, og derfor måtte jorden afvandes for at sikre en tidligere såning end slutningen af maj.

Der sås normalt rødkløver, på mindre lerede jorde dog iblandet hvidkløver, fransk rajgræs og fløjlsgræs. Sidstnævnte græsart blev introduceret på Eskemosegård af en af J. V. Neergaards foregangsmænd, kaptajn Rützow. I den tørre sommer 1819, hvor der ellers var græsmangel, redede hans mark med fløjlsgræs køernes mælkeydelse. Bonden sår iflg. Duus en del kløver, men ofte for tyndt, og det forvandler kløvermarken til en græsmark. Kartoffelavlentiltager ligeledes, og kartoflerne bruges især til kvægfodring, helt op til 20-24 tdr. pr. høved.

Husdyrbruget og dets fodringssituation

Kravene til et moderne jordbrug tørrer imidlertid hårdt sammen med traditionens magt. De fleste steder opgiver man stadig ævred kort efter høst, dvs. at kreaturerne får lov til at græsse overalt om end under en byhyrdes overvågning, og det går hårdt ud over senere afgrøder som kartofler og turnips. De grønne spirer på vintersædsmarken bliver heller ikke skånet. En del steder har man dog indhegnet markerne, men det kniber med at vedligeholde hegningene. Herregårdens marker er na-

turligvis indhegnet, og man enten tøjrer kvæget eller holder det i indhegninger. Da malkekøerne desuden gives et passende ekstrafoder, og om vinteren fodres godt med kløverbø, korn og halm, kommer herregårdsbesætningens mælkeydelse om vinteren op på et noget højere niveau end de 4-5 magre og ofte udsultede køer hos bonden kan præstere.

Bønderne bruger ikke sommerstaldfodring, men her er gårdmanden for en gangs skyld på linje med de fleste herregårde. Selv har Duus indgået en slags kompromis på det punkt, idet han bruger halv sommerstaldfodring, dvs. at køerne forår og sommer sættes på stald 10-17, hvor de i den første tid fodres med grønne vikker og siden hen med vikkehavre og kløver.

Det hører med til billedet af pastor Duus som storbrugsorienteret landøkonom, at han ganske indgående drøfter den modernisering af kvægbesætningerne, der er sket på mange herregårde. På Skjoldenæsholm har man 200 køer og henved 70 ungtkreaturer. Køerne tillægges lokalt, men kvægstammen er dog forædlet under brug af gode avlstyre, især fra Frederiksborg. I deres foder indgår kerne (korn), der forinden er gruttet på en hestemølle. Om besætningen på Eskildstrup i Sneselev sogn oplyses det blot, at de 120 køer og 4 tyre er "af sjællandsk race", akkurat som de 200 køer på Basnæs i Tjæreby sogn. Mørup i Fjenneslev sogn har en besætning på 120 stk. kvæg, "meest

af jysk og fynsk Race. Faarene <er> af engelsk Race”.

Om besætningen på Falkenstein i Gerlev sogn hedder det, at den er forbedret ved tyrolertyre. Derefter tilføjes det: ”Schweizerie er indført”. At fremstille fuldfede sødmælksoste af god kvalitet, d.v.s. drive ”schweizerie”, er udover Falkenstein kun indført på Sørup i Ringsted herred samt Holsteinborg og Snedinge i Vester Flakkebjerg herred. På Espe i Boeslunde sogn karakteriseres de 110 køer som værende ”af dansk Race”. Derefter konstateres det noget summarisk: ”Hollænderie bruges. Faar bliver ikke holdte. Svinene er af engelsk Race”. Det indebærer som på de fleste andre herregårde, at mejerivirksomheden er forpagtet ud til en forpagter, ”hollænder” mod en nærmere fastsat afgift plus specificerede leverancer til herskabshusholdningen.

Når talen er om herregårdenes svinehold, har engelske og kinesiske svin en dominerende position. Som på så mange andre punkter er man her nok påvirket af slesvig-holstensk praksis, idet man næppe har indført svinene direkte fra oprindelseslandet. Desværre oplyses det sjældent, hvor mange svin man har, da det først og fremmest er bestemt af hollænderivirksomheden. Svinenes vigtigste foder er her skummetmælk fra smørkærningen og valle fra ostefremstillingen.

På Holsteinborg stammer kobesætningen fra egnen ved Tønder og ved

Thisted, da begge racer siges at være højtydende. Derimod er kvægbesætningen på Saltø en blanding af sjællandsk, fynsk og jysk. Gunderslevholms kvægbesætning ændrer karakter sommer og vinter. Om vinteren holdes 150 køer og 150 stude, men om sommeren kun 100 stude, da 50 stk. om foråret er solgt til opfedning hos brændevinsbrændere i de nærmeste købstæder. Studene indkøbes om efteråret i Jylland, køerne ved Assens, dog en del blandet med holstenere. Desuden søges tillægget forbedret under brug af Bernertyre, og det giver på én gang højtydende og trivelige køer. Førslevs køer er af jysk og fynsk race. På Kastrupgård er besætningen af blandet race, også forbedret ved hjælp af Bernertyre.

For nu at afslutte Duus’ redegørelse for husdyrbruget: Hesteavlen er i tiltagende, også kvalitativt betragtet. Denne karakteristik passer især på bonden, som nu holder færre, men bedre heste. Desuden kan han som andre få sine følhopper bedømt ved de årlige stutteribesigtelser.

Hvad angår fåreavlen noteres det, at J. A. Bruun Neergaard på Skjoldenæsholm har et schæferi med 600 moderfår, men nu kun 400 merinos. Bonden krydser også sine får med nye racer, men han behandler sine dyr slet, især i vinterstalden. Om sommeren må de tage til takke med den magreste græsgang, og de vandes ikke. Det giver også tab at følge skikken med at lade lammene gå løse om sommeren, for at de kan bli-

ve bedre betalt af lammekræmmerne. De løber nemlig ind på de gode marker, "thi den lille Hyrde, der skulde vogte dem, dysses snart i Søvn af Solhede og Kjedsomhed, og nu have Lammene frit Spillerum..."

Fra P. Duus til J. B. H. Andersen

Det er unægtelig et broget kvægskue, pastor Duus her blænder op for i de forudgående betragtninger, og det kan være svært at se en linje i avlsarbejdet, om man eller små bruge et så moderne udtryk. I de fleste tilfælde er besætningen forpagtet bort til en hollænder, og undertiden har en besætningsejer ved forpagtningsperiodens udløb nok haft en lumsk mistanke om, at nogle af de bedste køer undervejs er blevet erstattet af ringere eksemplarer.

Når pastor Duus stort set er tavs om bøndernes husdyrhold, kan man måske tage det som udtryk for de intrikate balanceproblemer, der gjorde sig gældende i amtets landbrugsopinion, og som han som "neutral" rapportforfatter måtte forsøge at skrive sig uden om.

På grund af sin tidlige død i 1836 fik grev Holstein ikke set frugterne af sit program for Landøkonomisk Selskabs virksomhed, men i det allerede nævnte jubilæumsskrift fra 1883 viser J.B.H. Andersen klart hovedlinjen heri: præmiering af dygtig, individuel indsats inden for bondesamfundets enkelte led. Udover de rent landbrugsmæssige ting præmieredes her eksempler på husflidsarbejde, idet man hellere så den mandlige

bondebefolkning stå på huggehuset i de lange vinteraftener eller på anden måde være sysselsat ved fornuftigt arbejde end at sløse tiden bort med druk og kortspil.

Præmieringen inden for selskabet blev normalt foretaget af de fem distrikter hver for sig, svarende til herredsinddelingen, selskabet da var delt op i, og hvor pastor Duus som nævnt var med i ledelsen af 2. distrikt, Slagelse Herred.

Det nævnte jubilæumsskrift afslører, at Duus i virkeligheden var levende optaget af problemerne omkring bøndernes kvæghold. Sammen med forpagter Rahlff på Gyldenholm var han udpeget som dommer i den præmiering af de mælkerigeste køer, som Landøkonomisk Selskab havde iværksat omkring midten af 1830'erne. Konkurrencereglerne på dette punkt var meget omfattende og var holdt i en pædagogisk, ja nærmest patriarkalsk tone, eksempelvis ved at fordre, at de anmeldte køer blev holdt indelukket i en aflåst stald. Præmiebeløbet på 50 rbd. sølv årligt over tre år blev i øvrigt stillet til rådighed af grev Holstein.

Sammenlignet hermed var reglerne for "Udbredelsen og Benyttelsen af forbedrede Avlsredskaber" kort og nøgternt udformet. I spidsen for dette arbejde stod Carl Neergaard, og han fik oprettet et værksted for fremstilling af moderne landbrugsredskaber, først på Kastrupgård og derefter hos snedkermester Gørtzen i Fuglehjerg. Af en samlet produktion

1837-38 på 148 stk. blev 27 plove og 8 rensemaskiner afhændet til bønder. Sorø Akademi, der i selskabets første årtier spiller en central rolle her, skænkede 15 af disse svingplove til sine bønder. Carl Neergaard var endvidere leder af de præmiepløjninger, selskabet samtidigt lod iværksætte. Han blev i dette arbejde assisteret af Johan Adolph v. d. Recke, 1813-43 ejer af Valdemarskilde i Skt. Peders landsogn. Recke var en kendt person på de kanter, eftersom han i årene 1805-07 byggede Karrebæksminde Havn og 1811-13 Næsbyholm Kanal.

Det var ligeledes Carl Neergaard, som i 1835 fik indforskrevet general Beatsons skarifikator eller "ridseplov" fra London, og denne type indgik derefter i produktionen på Fuglebjerg-værkstedet. Den var i høj grad nyttig ved jordens forårsbehandling, idet dens skær "pløjede" jorden op fra 3-4 til 8-9 tommers dybde, og det kom i høj grad bygsæden til gode. En ny 2-radet byg, chevalierbyggen, blev samme år introduceret på Lerchenborg og blev da kendt som Lerchenborg-byggen. Den skulle sås meget tidligt og krævede 2-3 ugers længere vækstperiode. En besværlig forårsplojning i det tidlige forår kunne da erstattes af det nye redskab.³²⁾ Det vides ikke, om Carl Neergaard selv dyrkede chevalierbyg, men at han var betænkt på at skaffe god såsæd til egnen ses af, at han efteråret 1837 i samarbejde med købmand Kruse, Korsør, organiserede Landøkonomisk Selskabs fælles indkøb af provstirug, i alt 54 tdr. leve-

ret fra Kiel. Halvdelen var forudbestilt af lokale bønder.

Det stod hurtigt klart, at Grevenkop-Castenskiold kun var en overgangsfigur i ledelsen af Landøkonomisk Selskab. I 1841 nedsatte man en komité, der skulle stille forslag om en ny virksomhedsplan, idet en række af de traditionelle præmieringsformer skulle bortfalde. Carl Neergaard foreslog da, at man i et samarbejde med Præstø Amts Landboforening, hvor broderen Ferdinand Neergaard, Fuglsang, var formand, fik etableret særlige "Kreatur- og Vareudstillinger for Sorøe og Præstøe Amter". Disse skulle foregå i Næstved og herfra skulle bortauktioneres jyske kvier og tyre samt såsæd, moderne redskaber m.v. Det blev til i alt 5 udstillinger af denne type 1843-47, før Treårskrigen satte en stopper herfor.

Som et led i disse reorganiseringstræbelser tog formanden for selskabets 5. distriktskommission J. A. Bruun Neergaard til Skjoldenæsholm og Svenstrup i 1843 initiativet til at få oprettet en mindre landboforening for Haraldsted, Jydstrup og Vigersted sogne. Dens virksomhed ophørte under Treårskrigen. Ved samme tid stiftedes Landboforeningen for Ringsteds Herreds sydlige Del, som senere tog navneforandring til Haslev og Omegns Landboforening. Ihvorvel de fleste medlemmer heraf var gårdmænd, tog de som deres første formand en sognepræst. Som udklang på disse ændringer blev Carl Neergaard i 1845 valgt som

selskabets præsident med grev Ludvig Holstein-Holsteinborg som vicepræsident. Ved Neergaards side stod hans nye forvalter J. B. H. Andersen, som i 1847 som medlem af en 3-mands komité fik overdraget ledelsen af den nu genoptagne præmiering af malkekvæg. Carl Neergaards omfattende reformplaner for sit selskab fik i 1849-50 til følge, at man dels erstattede de sidste rester af patriarkalsk bondepræmiering med videnskabelige undersøgelser og forsøg, dels forenkledede selskabets ledelsesform med ham selv som formand, støttet til en 5-mands direktion. Inden han fik ordningen helt på plads, døde han 2. august 1850, kun 50 år gammel.

Amtsbeskrivelsen 1840, set i et bredere perspektiv

Godsejer og bonde som landmænd betragtet

Efter denne afstikker til 1840'ernes udvikling vender vi tilbage til udgangspunktet: Pastor Duus' amtsbeskrivelse fra 1840 og dens rette tolkning, set i et længere perspektiv. Spændt ud over en 40-årig periode har tre forskellige iagttagere Gr. Begtrup, J. V. Neergaard og P. Duus givet hver sit bud på en dybere forståelse af udviklingen under så forskellige situationer som en inflationær krigsøkonomi, en 10-12-årig krisetilstand og en begyndende opgang i 1830'erne. Umiddelbart betragtet kan det se ud, som om det stavnsbåndsbefriede bondebrug står lidt i stampe.

De tre rapportører er enige om, at

storlandbruget ubestridt fører an i udviklingen, idet dog Neergaard nok så meget interesserer sig for mellemstørrelsen avlsgården eller med et moderne udtryk proprietærgården. Bønderne sækker efter denne opfattelse agterud, mens de stædigt holder fast i korndyrkningens velkendte mønster med 3-5 halme i træk og derefter et ukrudtsbefængt græsleje af flere års varighed. I gode tider har denne brugsform skaffet dem gode indtægter, i dårlige holdt den værste nød for døren.

Desværre kommer vi med de tre iagttagere som vidner ikke tæt nok på bondebrugets skiftende hverdags-situation. Duus lader os dog forstå, at ikke så få bønder er begyndt at indstikke foderafgrøder som ærter og kartofler i sædskiftet. Det er i sig selv et tegn på et voksende husdyrhold, der atter øger gødningsmængden og dermed udbyttet. Sammen med 1830'ernes stigende priser, ikke mindst på korn, danner det baggrunden for en stille vækst, som i de næste par årtier skulle bringe amtets bondebrug op på højde med godslandbruget.

Det må også erindres, at langtfra alle herregårde var mønsterbrug. En godsejers ønske om stigende forpagtningsafgift kunne tvinge en forpagter til at maksimere udnyttelsen af bedriften til skade for jordens ydeevne, f. eks., ved overvættets dyrkning af raps eller havre, lidt spottende betegnet som "forpagtersæd". Der taltes meget om det overskårne kobbelbrugs velsignelser, men man over-

så ofte den kendsgerning, at kløveren derved ikke trivedes ved at blive dyrket med så kort et mellemrum, som tilfældet var i en 10-11 marks rotation. Når bønderne lyttede til landøkonomernes propaganda for at dyrke 2-radet byg, tænkte de nok ved sig selv, at netop denne bygsort klarede sig dårligt under 1820'ernes tørkeår. Her var den miskendte 6-radede byg anderledes robust og gav sine dyrkere langt mere halm til vinterfoder. Kravet om at bruge bedre såsæd forudsatte en mærkbart bedret økonomi.

Klart nok var manglen på foder mange bønders store problem, hvis de tænkte på at udvide husdyrholdet. Ved at opgive ævred efter kornhøsten, sådan som man havde gjort i umindelige tider, fik man nok løst en del af foderproblemet, men det gik stik imod enhver drøm om at pleje kvægavlen bedre under brug af egnede tyre. Desuden satte man sig uden for fællesskabets uskrevne love.

Det er ubestrideligt, at naboeffekten fra ét veldrevet storbrug her som andetsteds har haft en god virkning på det lokale bondebrug, men virkningen ville nok blive større, hvis den som på grevskabet Holsteinborg i F. A. Holsteins tid blev fulgt op med gode råd og anvisninger. I det hele taget har grev Holstein, af skolehistorikeren Joakim Larsen karakteriseret som "den sidste filantropiske Godsejer",³³⁾ på mangfoldige områder givet udviklingen et stort skub fremad. Paradoksalt nok kom virk-

ningen af hans landøkonomiske pædagogik nok til at stå lidt i skygge af hans voksende interesse for lokalbefolkningens åndelige og politiske trivsel.

Da stænderforsamlingerne blev indført, steg den politiske interesse mærkbart, men det afstedkom også en polarisering i landbosamfundet. Man delte sig i stigende grad efter interesser, og der kan næppe være tvivl om, at en godsejer og politiker som Carl Neergaard havde svært ved at forene en traditionel rolle som patriarkalsk bondevelgører med billedet af bonden som en politisk ligestillet medborger eller en som en uskolet vækkelsesprædikant, der talte sognepræsten midt imod. Nu måtte den ellers så frigjorte bonde lære at stå på egne ben, økonomisk som socialt.

Omvendt var det landadelen meget om at gøre at fastholde og helst udbygge dens sociale position med den ydre glans og storstilede pragt-udfoldelse, som til alle tider har knyttet sig til livet på en herregård. I 1833 oprettedes således et "Selskab til Hesteavlens Fremme i de danske Provinser". Blandt stifterne var embedsmanden Jonas Collin, samtidig præsident i Landhusholdningsselskabet. Selskabet så det som en af dets hovedopgaver at arrangere væddeløb, for Sjællands vedkommende i Slagelse.³⁴⁾

H. C. Andersen skrev i juni 1836 til sin veninde Henriette Wulff, at han under sit nylige ophold i Sorø var

kørt til Slagelse for at overvære et todages væddeløb dér og havde ved den lejlighed truffet såvel sin "fader", Jonas Collin samt dennes søn Edvard, Andersens trofaste, men noget rethaveriske ven.³⁵⁾

Fra væddeløbets galoperende støvskyer og dets festklædte publikum til det vadmelsklædte dagligliv på landet, hvor nådigherren i sin firspandsforspændte stadsvogn ufravigeligt blev hilst med ærbødighed: De 42 eller 5% af landets 793 hovedgårde lå i Sorø Amt og rådede tilsammen over 3.345 tdh. ager og eng eller 12% af rigets godshartkorn.³⁶⁾ Fordeler man hovedgårdenes hartkorn på herreder, fører Ringsted og Slagelse Herred med hhv. 29 og 28%. For Vester og Øster Flakkebjerg er fordelingen 17 og 20%, medens Alsted Herred ligger i bunden med kun 7%.

Af kongerigets henved 25.000 fæstegårde lå i 1835 de 2.086 eller 8% med 11% af det tilsvarende hartkorn i Sorø Amt. De tilsvarende procentsatser for amtets arvefæstergårde var hhv. 5% og 5%. Selvejergårdenes procentsatser var endnu lavere, hhv. 2% og 3%. En sammenregning viser, at amtet da rådede over 2.965 bøndergårde på over 1 tdh., og heraf var de 2.363 eller 80% arvefæstegårde eller fæstegårde. Dermed nærmer Sorø Amt sig samme status som Holbæk Amt, som Hans Jensen karakteriserer som "Fæsteramtet frem for alle".³⁷⁾

Der blev i Sorø Amt da præsteret

hoveri, helt eller delvist fra 9.572 tdh. fæstegods eller 14% af det samlede tal for Danmark, medens 4.973 tdh., svarende til 6%, var hoverifri.

Hvad enten man nu regner arvefæstere for selvejere eller fæstere, er det evident, at godsejerne i Sorø Amt stadig havde bevaret store dele af tidligere tiders status som den absolut dominerende jordejerklasse med dertil hørende rettigheder, ikke mindst en delvis skattefrihed for hovedgårdsjorden til de mere eller mindre komplette hovedgårde.

Omvendt kan en fæstebonde eller for den sags skyld en fæstehusmand ofte have set sin fordel ved at fastholde fæsteforholdet for at undgå de økonomiske stormkast, en status som markedsberoende selvejerbonde kunne udsætte ham for. Krisesituationen i 1820'erne var langt fra gået folk af minde. I det hele taget må man ikke undervurdere den nytte, en forhandlingsdygtig fæstebonde kunne have af sit tilhørsforhold til en herregård. Det havde sin pris at præsidere som lokalområdets nådigherre. Godsejerfæstebonde symbiosen er et væsentligt, men ret upåagtet element i dansk landbohistorie.

Tegnene på økonomisk fremgang skulle være absolut sikre, før en forsigtigt afvejende fæstebonde vovede at erstatte de forholdsvis fastlåste udgifter til indfæstning, hoveri og landgilde med renter af en større gæld i en nyerhvervet selvejergård.³⁸⁾

Uden at sætte lighedstegn mellem

fastholdte godssejerpositioner på den ene side og et sent udviklet bonde-landbrug på den anden kan man nok mene, at bondebruget i Sorø Amt som helhed ikke havde de bedste betingelser for en hurtig modernisering. Ville man være selvejer, måtte man hurtigst muligt modernisere sin bedrift, og det krævede store investeringer til bedre afvanding, nye redskaber, bedre såsæd, mergling osv. At mergle sin jord kostede mindst 10 rdl. pr. tdl., og gav det end 2-3 fold mere, skulle betalingen dog først præsteres. Da sparekasserne om ved 1840 endnu ikke var begyndt at investere lokalt, måtte man låne de fornødne midler hos private, men mange fhv. fæstebønder har nok kviet sig ved at gå til deres gamle gods-ejer for at få hjælp.

1840'ernes modernisering

I begyndelsen af det 19. århundrede udgav Landhusholdningsselskabet en moderniseret landbrugsbeskrivelse.³⁹⁾ Bind V omhandler Sjælland "med hosliggende Øer" og har som de øvrige bind i serien et stort tillæg med gårdmonografier, ordnet amt for amt. For Sorø Amt findes 17 af den slags, af højst ulige værdi som kilde til den ældre del af Sorø Amts landbrugshistorie.

I seks af tilfældene er der tale om gengangere fra P. Duus' amtsbeskrivelse, og som vi har set, kan enkelte gårde genfindes hos J.V. Neergaard og Begtrup. Sammen med den generelle beskrivelse hos Krarup & Tuxen er de relevante gårdmonografier i værket blevet anvendt til at tegne et

billede af udviklingen i de nærmest følgende årtier.

I 1840'erne indførtes det overskårne kobbølbrug på de store gårde, mens bønderne tilsvarende udviklede det blandede kobbølbrug med kartofler og bælg-sæd i 3. eller 4. år. I 1847 rapporteredes fra Sorø Amt, at "planmæssig Drift" eller var ved at blive almindelig, selv hos bønderne. Kartoffelpesten i 1845 forsinkede nok denne udvikling, men ret hurtigt var man i stand til at imødegå de værste virkninger heraf.⁴⁰ På større gårde som Sørup og Førsløvgård intensiveredes merglingsarbejdet, som regel under brug af tyske mergelgravere.

For at opnå længere vækstsæson for en afgrøde som toradet byg, måtte jorden afdrænes bedre, i første omgang ved at anlægge åbne eller tildækkede brakgrøfter. Ganske vist begyndte man i 1848 på Gjeddesdal ved Tåstrup at anvende brændte teglrør hertil, men først 10-20 år senere blev denne form for afvanding almindelig. Omvendt var Landhusholdningsselskabet ivrig efter at få gennemført engvandingprojekter for at få mere græs og hør, men resultaterne stod ikke mål med udgifterne.

H. C. Andersens næsten sværmeriske begejstring for alle tekniske nyskabelser ledte ham for en gangs skyld ud på landbrugets arbejdsmark for at se på engvanding, sådan som den praktiseredes på gården Sophiendal under Bregentved. Det gav ham en våd sok.⁴¹⁾

Brug af kunstgødning som f. eks. Owens patentgødning eller bemel var endnu på pionerstadiet. Til gengæld fik man i løbet af 1840'erne større mængder staldgødning til disposition, fordi kvægholdet voksede i takt med markbrugets modernisering. I dette arbejde spillede kammerråd Andersen på Gunderslevholm en central rolle, fordi han allerede fra 1847 opkøbte røde kvier og tyre i Angeln i Slesvig.

Fra begyndelsen af 1850'erne fik besætningen på Gunderslevholm derved status som et privat avlscenter for den kommende røde danske malkerace. Hvert forår holdt etatsråd Andersen auktion over tillægskalve fra sin elitebesætning. Mælkeudbyttet på gården nåede da ved en prøvemalkning 1854 op på knap op på 9-10 liter pr. ko pr. dag. A. F. Bergsøes skøn sidst i 1840'erne lå på et gennemsnitligt mælkeudbytte på 4 liter pr. dag, ved fortrinlig fodring dog 6 liter. Det gav en smørproduktion på hhv. 1 og 1½ fjerding, hhv. 28 og 42 kg.¹²¹ I det hele taget priser Bergsøe i høje toner de mange fremskridt, der er sket inden for 1840'ernes husdyrbrug.

At tilstanden på det punkt ikke var rosenrød alle steder, fremgår af det syn, der mødte en køber af en herregård i 1846: Af de 200 køer var mere end halvdelen gamle, og de 72 var tandløse. Hver morgen stilede et redningshold i kostalden for at rejse de stakkels køer op. 11 led stråddøden.¹²²

Landmændene havde gode tider

grundet de stigende produktpriser. Fæstebønderne fik dermed mod på at afløse hoveribyrden med en pengeafgift, således at hoveriet 1849 kun omfattede godt 6% af landets hartkorn mod 21% i 1834.¹²³ Tiende i kærven var gået lige så stærkt tilbage – fra at omfatte 949.421 tdh. i 1834 til 85.000 i 1849.¹²⁴ Bønderne havde selv brug for foderet til deres voksende husdyrhold.

Derimod var salget af fæstegårde til selvejendom nærmest gået i stå. I femåret 1845-49 omfattede det kun 588 fæstegårde, hvortil kom 412 i arvefæste eller i alt 4% af landets fæsteejendomme.

Bonden på vej

Omkring 1850 var den landbrugsøkonomiske udvikling kommet i smult leje. Det følgende tiår var præget af en fortsat prisopgang, først og fremmest på korn, og naturen belønnede den danske landboflid og -slid med en række gyldne høstår. Det var virkelig en guldalder for landmændene, og der blev bygget og moderniseret som aldrig før. Nogle kaldte det ligefrem for en "svindel-tid", fordi der blev spekuleret ihærdigt i en fortsat opgang med dens indbyggede muligheder.

Grundforbedringsarbejder som mergling, dræning og på lidt længere sigt dybdepløjning praktiseredes mange steder, selv om ploven ikke altid hentede frodig muld op fra dybet. Dræningsarbejdet fik i Sorø Amt et løft, da man i årene fra 1865 af regulerede de offentlige vandløb i

amtet, og 1870'erne blev da dræningsårtiet over alle. Når en fæstegård blev købt af sin bruger, var mergling noget af det første, der stod på moderniseringsprogrammet. De meget tørre år 1857-59 viste i øvrigt, at vel drænedede jorder paradoksal nok klarede tørken bedre end udrænedede.

Der købtes nye redskaber og maskiner som aldrig før. I 1852 så man på Valdbygaard ved Slagelse den første høstmaskine (aflægger) og i 1864 hos kammerråd Andersen på Gunderslevholm, selv om det store gennembrud på dette felt først kom i 1870'erne. Tærskemaskinen blev derimod almindelig allerede i 1860'erne, selv på bøndergårde, og på vejene kunne man se dampdrevne tærskemaskiner rulle tungt af sted til næste herregård. Bredsåmaskinen var meget almindelig, hvorimod radsåmaskinen trods den opnåede besparelse af udsædsmængden først fik sit gennembrud i roedyrkningens epoke i 1880'erne.

Et planmæssigt sædskifte blev nu på det nærmeste obligatorisk – for herregårdenes vedkommende det overskærne koppelbrug, for bøndergårdene det blandede med ærter og/eller kartofler i midten, om end netop ærterne begyndte at svigte i 1850'erne. S. C. A. Tuxen er ret kritisk indstillet over for "denne ensidige Korndrift" hvor man levede paa Jordens Fond af gammel Kraft", som det udtrykkes.¹⁶⁾ Efter hans mening forsømte man derved husdyrholdets og mejeribrugets udviklingsmulighe-

der og fodrede det dyrebare korn op i stedet for at dyrke rodfrugter som led i et moderne vekselbrug.

På en del større gårde installerede man dog moderne mejeriudstyr og indkaldte holstenske mejere af begge køn som mejeriforpagtere. Det gælder således kammerråd Andersen på Gunderslevholm. Desuden etablerede den initiativrige godsejer A. Bech på Valdbygaard et større mejeri efter de mest moderne principper. Det kom endog i Illustreret Tidende.

Det hører med til signalementet af kammerråd Andersen, at han i løbet af 1850'erne blev den ledende kraft bag Landøkonomisk Selskab for Sorø Amt. Da han "kun" var alm. forpagter og ikke godsejer endsige adelig, tillod den tids konventioner ikke at vælge ham som formand, men bag selskabets mange udspil ses klart nok Andersens landøkonomiske profil. Det var på hans initiativ, at man fik etableret et nærmere samarbejde med en slags konkurrenceorganisation *De mindre Landbrugeres Landboforening for Sorø og tilgrænsende Amter*, etableret 1863-64.

Gårdmanden var ved at overtage styret efter godsejeren.

Afslutning

Sorø Amt var i de første årtier af det 19. århundrede et tyndt befolket område, så snart man bevægede sig uden for de større bebyggelser. Folk klumpede sig sammen langs amtets landeveje, især hovedlandevejen

København-Korsør, og da København-Roskilde jernbanen i 1856 blev forlænget til Korsør, blev dragningen fra de vest-østgående færdselsårer endnu mere udtalt. Dette signalement genfinder man så sent som i Trap Danmark' 5. udgave fra 1954.

Når Trap V skal forklare baggrunden for de tyndt befolkede strøg i amtet, drages amtets store skovprocent, da 11,8., ind i billedet. Desuden har de store godsområder ligesom bygget mure op imod befolkningsvæksten, læser man. Dermed er vi i ét spring ført tilbage til H. C. Andersens tid.

Når digteren i 1830' og 1840'erne kørte ud fra sine sydfynske besøgs-godser, rullede vognen efter få minutter gennem store landsbyer med en tusindårig kulturtradition umiddelbart stillet til skue. Da turen i 1850' og 1860'erne kom til Basnæs, Holsteinborg og andre godsområder på de kanter, mødtes hans blik af store skove og marker. De gule, sammenhængende kornflader var uden for høstsæsonen som blæst for mennesker. Når Amerikaudvandrere fra denne egn stirrede ud over hvedemarkerne på USA's præriesletter, må de have følt sig hjemme.

De sydsjællandske kornsletter inspirerede bestemt ikke den ældre Andersen til nye eventyr, om end "de rige Kornmarker" i den poetiske Danmarkshistorie, "Gudfaders Billedbog", bruges som et symbol på rigets genrejsning efter 1807. Snarest er tonen lidt ironisk som i "Tolv med Posten", hvor skaren af tilrejsende

nytårsaften optræder som årets tolv måneder. Oktober med tilnavnet "Sædemaaned" identificeres her med den rustikke proprietær, som "talte landoeconomisk" og som ikke havde andet i hovedet end sit landbrug. I "Vænø og Glænø" bringes en hyldest til den moderne landvindingsteknik, som har forenet Sjælland med Glænø, idet det "med lange Dige-Arme greb til og med Pompernes Mundsveir blæste og læste Trylleordene, Formælingens Ord, og Sjælland fik mange Tønder Land i Brudegave".

Nu havde Glænø iflg. digteren mange "venlige Bønderhuse og Humlehaver", og naturligvis fandtes der de fleste steder i amtet samlinger af gårde og huse. Deres antal og jordtilliggende ufortalt havde de det dog svært ved at konkurrere med herregårdsbruget, hvad tydeligt fremgår af Begtrups, J. V. Neergaards og P. Duus' rapporter. I alle tre tilfælde udpeges hurtigt og sikkert fremskridtets spydspidser, de store gårde, og flere af dem går igen i alle tre tilfælde, uden at det er muligt at fastholde en sikker linje i udviklingen.

Her synes det, som om man ikke har skænket forpagterens rolle tilstrækkelig opmærksomhed. Neergaard peger dog med eftertryk på Gunderslevholms forpagter i 1820'erne, Conradsen, og tredive år senere står kammerråd Andersen på samme plads centralt inde i billedet. I mange andre tilfælde har en forpagter, mere eller mindre tvunget dertil af

høje forpagtningsudgifter, drevet sin forpagterlod ud fra ønsket om at maksimere fortjenesten uden større ønske om at se sin praktiserede landøkonomi vurderet ud fra de allernyeste signaler på den front. Langt fra alle herregårde var forrest i udviklingen frem mod et moderne landbrug.

Der udgik heller ikke enstonende signaler fra stedets landøkonomiske servicebureau, Sorø Amts landøkonomiske Selskab. F. A. Holstein og Carl Neergaard har den bitre skæbne tilfælles, at de begge døde, inden de havde haft mulighed for at få deres vidtgående programmer omsat til håndgribelig virkelighed til brug for godsejere som for gårdmænd. Bønderne blev desuden i deres opstigning til gårdmænd sinket på adskillige felter af fæstesystemets bremsevirkninger, og i realiteten skal vi helt op i 1850'erne, før den stille vækst, håret frem af stadige prisstigninger, begynder at give synlige resultater inden for bondebruget. Klart nok er det husdyrbrugets udvikling i forening med dyrkning af foderemner, som kartofler, kløver og ærter, der er moderniseringens inderste hemmelighed.

Indtil forvandlingen var sket, slog mange bønder i Sorø Amt sig til tåls med at passe deres bedrift og udfylde deres rolle som fæstebønder, akkurat som deres fædre havde gjort det før dem. Da de så mange år senere blev selvejende andelsbønder, byggede de for mange små andelsmejerier, motiveret med den store afstand

mellem de enkelte bebyggelser. Både godser og bøndergårde på de kanter havde langt til den store verden.

Noter:

- 1) Claus Bjørn: "1810-60". Claus Bjørn, red.: Det danske landbrugs historie, III, 1810-1914, 1988
- 2) Landboforeningernes forløbere og bondebruget. Erik Helmer Pedersen og Mette Ehlers, red.: Landboforeninger i 200 år, I, 1993
- 3) S. P. Jensen: "1860-1914". Claus Bjørn, red.: Det danske landbrugs historie, III, 1988 s. 243ff.
- 4) Birgit Nüchel Thomsen: Dansk-englisk samhandel 1661-1913. Erhvervshistorisk årbog 1965.
- 5) Gr. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrningens Tilstand i Sjælland og Møen, I-II, 1803
- 6) Sst., s. 63ff.
- 7) Sst., s. 98ff
- 8) Sst., s. 333
- 9) Sst., s. 82
- 10) Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757-1919, II. Fæstevæsenets Afvikling og Jordlovgivningen i Perioden 1810-1919, s. 25ff.
- 11) Sst., s. 42
- 12) Sst., s. 44ff.
- 13) Sst., s. 162ff.
- 14) Erik Helmer Pedersen: "Landbrugskrisen 1818-1828. Et forsøg på en nuancering". Landbohistoriske Studier tilegnede Fridlev Skrubbeltrang på halvfjerdårsdagen den 5. august 1970, s. 174ff.
- 15) Rolf V. de Neergaard: En slægts historie, 2002, s. 38ff.
- 16) J. V. Neergaard: Økonomisk-statistisk Beskrivelse over Øster Flakkebjerg Herred, 1830
- 17) Se hans forord til nævnte værk
- 18) Sst., s. 85f.
- 19) Sst., s. 87
- 20) Sst., s. 116
- 21) Sst., s. 99
- 22) En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren

- Pedersen, Havrebjerg (1776-1839). Ved Karen Schousboe, 1983, s. 29ff.
- 23) Paul Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie 1849-1949, II, 1954, s. 458ff. Samme kilde vil også vide, at pastor Duus var hidsig og brutal, og da han døde i 1842, sagde man, at det var fordi "galden løb over"
Joakim Larsen: Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1818-1898, 1899/1984, s. 19, 31 og 35
- 24) J. B. H. Andersen: Meddelelser om Sorø Amts landoekonomiske Selskabs Virksomhed fra 2. Septbr. 1833 til 2. Septbr. 1883, 1883
- 25) Sst., s. 7f.
- 26) Grevenkop-Castenskiold foreslog i 1824 Rentekammeret, at man tillod sammenlægninger af bøndergårde. Et tvunget livsfæste var for ham unaturligt. Svaret var et afgjort nej. Hans Jensen, II, s. 54.
- 27) P. Duus: Sorø Amt. Beskrevet, efter Opfordring af det Kgl. danske Landhuusholdnings-Selskab, 1840
- 28) Sst., s. 56f.
- 29) Sst., s. 230
- 30) Sst., s. 25
- 31) J. B. Krarup og S. C. A. Tuxen: Beskrivelse af Landbrugets Udvikling i Danmark fra 1835 indtil Nutiden, V Sjælland. 1904
- 32) Joakim Larsen, s. 51
- 33) Krarup og Tuxen, s. 319
- 34) H. C. Andersen og Henriette Wulff. En brevveksling v/H. Topsøe-Jensen, I, Odense 1959, s. 228
- 35) De anvendte tal er hentet fra Statistisk Tabelværk, 2. hefte, 1837, tabel 1 og 2.
- 36) Hans Jensen, s. 85
- 37) Erik Helmer Pedersen: "Bønder og penge - reformer og landbrug 1750-1800". Landboreformerne - Forskning og forløb. Ved Claus Bjørn, K. 1988, s.54ff.
- 38) Se note 31
- 39) Margit Mogensen: "Kartoffelpesten i Danmark i 1840'erne - et spørgsmål om oplysning og forskning". Landbrug Lokalhistorie Langt fra Danmark. Festskrift til Erik Helmer Pedersen. 2002, s. 59ff.
- 40) Erik Helmer Pedersen: "H. C. Andersen - historisk læst". Erik Helmer Pedersen og Helge Torm, red.: Andersen og Danmarkshistorien, 2005, s. 40
- 41) A. F. Bergsøe: Den danske Stats Statistik, II, 1847, s. 254ff.
- 42) Krarup og Tuxen, s. 353
- 43) Meddelelser fra Det Statistiske Bureau. Første Samling 1852, s. 9ff.
- 44) Sst., s. 30ff.
- 45) Krarup og Tuxen, s. 185f.

H. C. Andersen og Lynges sogn



Af Helge Torm

Indledning

Andersens forhold til Lynges sogn går gennem hans ven B. S. Ingemann (1789-1862), som med sin nygifte kone Lucie Ingemann, f. Mandix (1792-1868), fra september 1822 boede i professorboligen lige sydøst for Sorø Akademi i 1813 nedbrændte hovedbygning.



Portræt af den 30-årige H. C. Andersen. Udført som stålstik af A. Weger, Leipzig, efter maleri af Chr. Albr. von Benzon fra 1835, til brug som frontispice i 1. bd. af 2. udgaven af Andersens "Samlede Skrifter" 1876.

Her kom Andersen som elev på Slagelse lærde Skole på nogle spredte endagsbesøg fra pinsen 1824 og frem, men de få besøg han aflagde Ingemanns på den tid førte ham ikke ud til Lynges sogn. Mulighed for noget sådant opstod først, da Andersen igen i 1832, da han havde haft sin rigtige debut som forfatter i 1829, og på ny i 1834 og de følgende år aflagde besøg hos Ingemanns, og da gerne blev i dette gæstfrie hjem flere dage ad gangen.

I 1832 fik Andersen således lejlighed til - sammen med Ingemann - at tage over til Borøed for at hilse på kollegaen Christian Hviid Bredahl (1784-1860, se nærmere art. andetsteds i årbogen om Andersen og Pedersborg sogn), men Lynges og omegn stod ikke på udflugtsprogrammet dette år.

Udflugten til Suserup skov i sommeren 1836

Der fulgte nye besøg hos Ingemanns i 1834 og 1835, men i 1836, da Andersen atter kom til Sorø, lærte han mere af omegnen at kende. På sin sommerferie dette år kom Andersen til Næstved den 1. juni

som oberst Chr. Høegh-Guldbergs (1777-1867) gæst. (Obersten havde i hans barndomstid i Odense spillet en faderlig rolle). Den 8. juni fortsatte han rejsen til Sorø, hvor han igen var gæst hos Ingemanns.

Heldigvis har Andersen skrevet om Sorø-opholdet både i sin dagbog og i breve til venner. Vi ved således, at han på ankomstdagen noterede sig "Skovrigheden", "en smuk Mølle ved Susaa" (d.v.s. Holløse Mølle) og den sydlige del af Tystrup-Bavelse-søerne. Området ved søerne skulle Andersen stifte nærmere bekendtskab med en af de følgende dage, velsagtens enten den 11., 12. eller 13. juni (efter en afstikker til Slagelse, hvor Andersen skulle se på hestevæddeløb).

Initiativtageren til en udflugt til søerne syd for Sorø var Carsten Hauch (1791-1872), der nok mest er kendt som digter og romanforfatter, men som var naturvidenskabsmand af uddannelse og siden 1827 fungerede som lektor ved Sorø Akademi i fagene fysik, kemi og zoologi.

Hauch og Andersen havde som digtere i nogle år haft forskellige fælles berøringsflader og også nogle litterære kontroverser o. 1830, men havde - om ikke før i København - så mødt hinanden i Sorø første gang i 1832, da Andersen var sommergæst hos Ingemanns, og det var gået meget godt.

Hauch ville nu gerne vise sin yngre



Lektor, forfatter J. C. Hauch (1791-1872). Stålstik fra ca. 1830. Kort- og Billedsamlingen. Det kgl. Bibliotek.

ven Andersen noget af Sorøegnens naturskønhed, noget rigtigt spændende, ja noget unikt, og derfor tog familien Hauch og Andersen samt et par damer en af de nævnte dage afsted i et hestekøretøj ned til Suserup Skov, allerede dengang et yndet udflugtssted for de indfødte soranere; kritikeren P. L. Møller kaldte nogle år senere (i hans eget tidsskrift "Gæa" 1846) stedet for det soranske beau mondes Charlottenlund. Det er da en morsom sammenligning.

I et brev til Edvard Collin den 14. juni 1836 anfører Andersen, at

"Hauch gjorde for min Skyld en stor Skovtour, ud til Suserup, noget af det Smukkeste jeg kjender i Danmark. De prægtigste Træer, de yppigste Enge og en deilig Sø, som staar i Forbindelse med Bavelse-Sø; Susaae slynger sig derigjennem. Vi kogte Kaffe i det Grønne..."

Det sidste er også et lokalhistorisk set ganske interessant udsagn, idet man altså senest på dette tidspunkt selv tog kaffebønner med til forfriskning, men som bekendt kom der senere i 1800-tallet et traktørsted, "Sarauwsminde", hvor folk kunne købe kaffe eller te.

Og i et brev til veninden Henriette Wulff af 26. juni 1836 beskriver Andersen oplevelsen på en lidt anden måde og med omtale af en særlig episode, som åbenbart kun kunne nævnes overfor en veninde:

"Den bedste af alle (Toure) var med Hauchs. Fru Wulff og Julie Schouboe vare med. Vi kjørte til Suserupsøe. Skoven der mindede mig om de amerikanske, Wassington Irwing har viist os: Uhyre Ege slyngede deres sælsomt formede Grene i hinanden, dybt nede laae Søen, Susaaen løber midt igennem den, ligesom Rhonefloden gjennem Genfersøen".

(Her må lige indskydes, at fru Wulff er lig med Henriette Wulff (1782-1863) til Petersgård i Sydsjælland, og at Julie de Schouboe (1813-1911) var en søsterdatter til hende).

Angående de maritime sammenligninger vidste Andersen nok, hvad han talte om, for han havde et par år før været i Schweiz i forbindelse med sin store dannelsesrejse til Italien (1833-34), men man fristes rigtignok til at føje et "sans comparison" til, men alligevel: det er en sjov og for lokaliteten smigrende betragtning fra Andersens side, som

han iøvrigt vendte tilbage til et par gange senere i sit liv.

Washington Irving, som Andersen nævner her, var en amerikansk forfatter, der levede fra 1783-1859, populær i sin samtid, ikke bare i sit hjemland, men f.eks. også i Danmark, hvor Andersen blev en af hans beundrere.

Forsoningen midt i skoven

Andersen fortsætter overfor Henriette:

"Paa en ensom Vandring med Julie spurgte hun mig om jeg hadede hende og forsikkrede, at hun ikke havde Anelse om nogle tidligere Fornærmelser mod mig, fortalte hvorledes det havde piint hende, og nu kom da en Forsonings Scene midt i Skovens Tykning. Jeg forærede hende een af mine Bøger og nu har jeg en mere paa Partiet. Seer De hvor man forsones alt i denne Verden...Jeg kom til at lide Julle, hun var meget aaben og naturlig."

Der er desværre desværre ikke så mange oplysninger om årsagen til problemerne og slet ingen detaljer vedr. forsoningsscenen midt i skoven...måske et lillebitte kys er det blevet til!? I øvrigt bemærkes, at Andersen var fuldt påklædt, forstået på den måde, at han på sig havde en af sine bøger, parat til at foræres væk. Det var typisk for ham, men at overrækkelsen skulle ske i en skov, var dog noget utraditionelt!

Andersen og pastor Ferdinand Fenger

Det var i 1836 dette skete. På den

tid var Johannes Ferdinand Fenger (1805-61) præst i Lyngge-Broby sogn, men intet peger centydigt på, at HCA ved denne lejlighed kiggede ind hos præsten. Det er dog absolut ikke en urealistisk mulighed, at han gjorde det enten den dag eller en anden dag, al den stund Fenger efter sin ankomst til sognet i 1833 var blevet en god ven af Ingemann inde i Sorø, og på den måde var Andersen som Ingemanns gode ven også en person, der kunne drages ind i Fengers omgangskreds.

På turen til Suserup skov var Ingemanns åbenbart ikke med, og derfor er det ikke sandsynligt, at Andersen besøgte Fenger lige den dag, men det kan på den anden side ikke afvises, at en af "de smukke Toure", som Andersen siger det overfor Henriette Collin, under dette sommerophold gik til Lyngge præstegård. Som vi snart skal se, er der noget, der tyder på, at det kunne være sket.

Senere skulle Andersen få lejlighed til at genopfriske bekendtskabet med Fenger, hvis de altså havde mødt hinanden allerede i 1836. Det i så fald nye møde skete først seks år senere, i 1842, da Andersen havde været på sin store udenlandsrejse til den nære Orient (Tyrkiet), og mødet fandt sted ikke i Lyngge, men hos Ingemanns i Sorø. Mødet fandt sted i forbindelse med Andersens næsten årlige sommerbesøg hos Ingemanns. Andersen skriver selv herom i sin dagbog for den pågæl-

dende dag, som var søndag d. 28. august 1842:

"Middag her hjemme hos Ingemanns, om Aftenen Pastor Fenger; foræret ham "Gurre"".

Om Andersens værk "Gurre" skal jeg her blot sige, at Andersen, der selv havde set ruin-stedet i 1837, senere skrev et værk med titlen "Gurre". Det er en romance, der kendes bedst for dens indledende linje: "Hvor Nilen vander Ægypternes Jord".

Andersen havde ret kort tid før mødet i Sorø august 1842, nemlig i april 1842 fået udgivet værket - til fordel for Frederik d. VI's Asyl i København. Det var nok ganske tilfældigt, at det blev den bog, Andersen kunne give Fenger som høflighedsgave, men det var en bog,



Johs. Ferd. Fenger (1805-61), præst i Lyngge 1833-54. Litografi fra 1856 efter maleri af Fr. Vermehren 1855. Kort- og Billedsamlingen. Det kgl. Bibliotek.

hvis orientalske islæt måtte tiltale Fenger.

Sagen er nemlig den, at Fenger selv havde berejst områderne, som Andersen lige var kommet hjem fra. Fenger havde i årene 1828-1831 været på en studierejse til Sydeuropa og Orienten. Fenger blev derfor i København kaldt "den græske Fenger".

Men her sidst i august 1842 mødtes to personer, som begge have erhvervet sig et personligt kendskab til Nærorienten. Hvor må de have snakket livligt og udvekslet synspunkter denne sommeraften. Desværre ved vi bare ikke præcist, hvad de har sagt, for den ellers meget skrivende Andersen er på dette punkt tavs.

I august 1853 spurgte Andersen Ingemann, om det var "*Pastor Fenger paa hiin Side Sorøse*", han skulle sende en salme til, som han lige havde skrevet, idet Andersen troede, at Fenger var redaktør af Dansk Kirke-tidende. Det var han nu ikke, men det var godt nok tæt på, for det var Fengers bror Rasmus Theodor Fenger (1816-89), der var udgiver.

Næste gang vi hører om et møde mellem de to personer, Andersen og Ferdinand Fenger, er 14 år senere, i 1856. Og igen er det Andersen, der er kilden til begivenheden. Han skriver i sin dagbog for den 27. maj 1856, hvor han besøgte Ingemanns, bl.a. følgende:

"Til Middag var her Præsten Fenger, som iaften reiste til Lyen".

Der er ikke tale om nogen udveksling af skrifter, og samtalen refereres slet ikke. Det er ærgerligt. I øvrigt skal vi tænke på, at i 1856 var Fenger ikke længere præst i Lyngø, for han havde forladt sognet i 1854 for at blive præst i Høje Taastrup.

Måske var det også sidste gang, HCA så den gamle Fenger. Denne omtales i al fald ikke mere i dagbøgerne. Hvorom alting er: Fenger døde den 9. maj 1861, og så var forbindelsen mellem de to da i al fald ophørt!

Andersen og Fengers datter Sofie - et dokumentarisk digt

Derimod fastholdt Andersen forbindelsen med Fengers datter Sofie. Hun var den ældste i Fengers store børneflokk på i alt 11 levedygtige børn (et tolvte døde lige efter fødslen). Hun var født 1835 og døde i 1910. Så varig og nær blev kontakten mellem dem, at Andersen skrev et digt til hende, betitulet: "*Fru Grove, født Fenger*".

Men hvornår er dette digt egentligt blevet til, og hvad var omstændighederne? Ja, digtet er i al fald skrevet efter april 1861, for da opgav hun sit fødenavn ved at indgå ægteskab med Carl Grove. Men der er såmænd ingen grund til så megen fabuleringen, for vi ved faktisk fra Andersens dagbøger, præcist hvornår det blev lavet. Det skete mandag den 17. juli 1871. De nærmere om-

stændigheder, såsom hvor det foregik, kendes ikke. Andersen skriver selv lakonisk den dag: "*Skrevet et Digt i Fru Groves Stambog*".

Digtet lyder:

*"Bag Sorø Sø ved Skoven
Bonden gik bag Ploven;
Jeg kom med Ingemann og med hans Frue
I Præstegaardens Stue.
De glade Barnestemmer klang;
En lille Pige mindes jeg især,
Med store milde Øjne sad hun der,
Jeg troer endnu at høre hendes Sang.*

*Til Tak for den nu efter mange Aar
Af mig igjen en lille Sang hun faaer;
I den vi Præstegaarden vil besøge
Og gjensee Alle, som vi mødte der;
Saa vandre vi med Sang bag Skovens*

Bøge

*Helt ned til Sorø Sø - nu er vi her!
Fuldmaanen skinner, Nattergalen slaaer;
- Det lyder gjennem alle Livsens Aar.
Der spirer Blomster fra det mindste Frø;
Hvad smukt og godt er, det kan aldrig
døe."*

XII.

Fru Grove, født Fenger.

*Bag Sorø Sø ved Skoven
Bonden gik bag Ploven;
Jeg kom med Ingemann og med hans Frue
I Præstegaardens Stue.
De glade Børnestemmer klang;
En lille Pige mindes jeg især,
Med store, milde Øjne sad hun der,
Jeg troer endnu at høre hendes Sang.*

*Til Tak for den nu efter mange Aar
Af mig igjen en lille Sang hun faaer;
I den vi Præstegaarden vil besøge
Og gjensee Alle, som vi mødte der;
Saa vandre vi med Sang bag Skovens Bøge
Heelt ned til Sorø Sø, — nu er vi her!
Fuldmaanen skinner, Nattergalen slaaer.
— Det lyder gjennem alle Livsens Aar.
Der spirer Blomster fra det mindste Frø;
Hvad smukt og godt er, det kan aldrig døe.*

Digtet er ikke bare et ganske smukt stykke poesi. Det rummer jo også et meget vigtigt udsagn, idet vi her fra Andersens egen hånd får et vidnesbyrd om, at han engang har besøgt præstegården i Lyngesammen med begge Ingemanns, og da han anfører, at Sofie Grove dengang, han kom der, var en lille pige, kan man roligt henlægge besøget til engang kort efter 1835, hvor hun blev født.

Om det var i 1836, hvor vi ved, at Andersen var på de breddegrader, men hvor Sofie nok endnu var for lille til ligefrem at kunne synge, så det gjorde indtryk, er tvivlsomt, og besøget kan da have fundet sted ved et af Andersens sommerbesøg i 1837, 1838 eller 1839, hvad jeg personligt tror, hvis man da ikke vil frem til et af de næste sommerbesøg, som fandt sted i 1842, 1843 og 1845. Besøget i Lyngesammen har vi desværre kun Andersens eget og ret sene ord for. Således er Fengerfamilieens egne erindringer mærkværdigvis tavse om et sådant celebreret besøg.

Som et stambogsblad var digtet ikke beregnet på offentliggørelse, men det udkom dog efter Andersens død, nemlig i bd. 12 af 2. udgaven af hans "Samlede Skrifter", der blev sendt på gaden i 1879. (I Birger Frank Nielsen HCA-bibliografi fra 1942 har dette digt værk nr. 1229).

Hvorfor ville Andersen skrive et digt specielt til Sofie? Ja, det fremgår med al tydelighed af digtet selv, men jeg må vel hellere her - i den



Huslærer hos pastor Fenger, senere højskoleforstander Carl F. Grove (1828-1895). Fot. Budtz Müller & Co., Kbh., ca. 1870. Kort- og Billedsamlingen. Det kgl. Bibliotek.



Sofie Grove, f. Fenger (1835-1910). G. 1861 m. Carl Grove. Fot. L. Grundtvig, Kbh., 1860'erne. Kort- og Billedsamlingen. Det kgl. Bibliotek.

omvendte ligestillings navn - komme ind på, hvem Sofies mand var og forklare, hvordan deres kontakt var blevet etableret, for det har også med Lyngø at gøre, og endelig fortælle, hvorfor Andersen havde forbindelse til Sofie, da hun var blevet gift.

Carl Grove var født i 1828. Han studerede teologi og sørend aflæggelse af eksamen blev han huslærer hos pastor Fenger i Lyngø. Han tiltrådte pladsen den 4. juli 1854. Hans tid på stedet dér blev dog kortere end forventet, idet Fenger allerede den 8. juli samme år blev kaldet til præst i Høje Taastrup. Dog blev fru Fenger i Lyngø med alle børnene, på nær een datter, der fulgte med faderen, i det såkaldte "nådensår", og da det-

te var gået, flyttede de til familiefaderen i Høje-Taastrup.

Jeg skal ikke her komme ind på Groves snarlige og gode kontakter til de gudelige i Lyngø og Broby sogne, men under henvisning til en artikel herom af A. Gommesen i en årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, her blot fastslå, at sød musik opstod mellem eleven Sofie Fenger og læreren Carl Grove, mens denne var huslærer, og han fulgte med fru Grove i 1855 til præstegården i Høje-Taastrup.

Grove blev, efter teologisk embeds-eksamen, i vinteren 1859 forstander på Grundtvigs da temmelig nye højskole på Marielyst ved Vibens Bom, nu Haraldsgade på Østerbro i Kø-

benhavn. I 1860 blev Sofie og Carl forlovede, og i 1861 blev de som nævnt gift og bosatte sig på Marielyst, hvor han virkede som forstander helt frem til 1890.

Sandt at sige var det jo nok Groves position, der gjorde, at Andersen bevarede en relation til Sofie.

Carl Grove hørte med til Andersens omgangskreds i selskabslivet i København. Det kan man bl.a. se af visse dagbogsoptegnelser fra Andersens hånd fra 1860'erne og frem. Andersen og Groves har mødtes en gang imellem til middag hos familien Drewsen, som var blevet Andersens meget gode venner i 1860'erne, men som Groves åbenbart også stod på god fod med. Således mødtes de den 10. maj 1870, hvor Andersen har noteret: "*Ved middagsbordet hos Drewsen var Grove og hans Kone, født Fenger*". Her læste han i øvrigt eventyr op for selskabet.

Men man må nok mene, at Sofie Grove var i periferien af Andersens omgangskreds, men at der alligevel var fælles minder, der knyttede dem sammen.

Fam. Nyegaard på Frederikskilde

Når talen er om Andersen og Lyngesogn, vil man uvilkårligt tænke på Frederikskilde i Lynges Eskilstrup, som på den tid var et lille kulturcenter. Her kom folk af det bedre borgerskab og embedsstanden fra Sorø og omegnen for at drøfte åndelige spørgsmål med ejeren og hans familie, justitsråd Peder Nico-

lai Nyegaard (1779-1862). Han og Ingemann var således, som det stadig er ret kendt, meget gode venner. Men kom Andersen dér?

Et besøg lader sig ikke påvise. En datter til den gamle Nyegaard, Cora Nyegaard, g. Petersen (f. 1812 på Frederikskilde og d. 1891 i Jystrup Præstegård), har skrevet sine erindringer, delvis trykt i en af Historisk Samfund for Sorø Amts årbøger, men her står intet om digteren, og gæstebogen fra Nyegaards hjem er lige så tavs i den retning. Man kan med rette undre sig over det, men sådan forholder det sig.

Dog har Andersen og Cora Nyegaard truffet hinanden, men det var på udebane, nemlig på godset Nysø i julen 1839, da Thorvaldsen også var gæst, men det er jo en helt anden sag. (Mødet er bevidnet af Cora i hendes erindringer, jfr. kildehenvisningerne).

Da jernbanen kom til Sorø i 1856 og dermed gjorde det lidt nemmere for Andersen at komme længere ud i hjørnerne af Sydvestsjælland, så var han ikke sen til at udnytte det til at dyrke sine herregårdsbesøg dér endnu mere, ja man kan vel endda se sådan på det, at besøgene på Holsteinborg måske ikke var kommet i stand uden jernbanens anlæg! Det første besøg fandt i al fald sted i maj 1856 kort efter jernbanens indvielse og blev så gentaget mange gange til og med sommeren 1874.

Det jeg vil frem til, er, at da lande-

vejen mod Holsteinborg gik forbi Frederikskilde, har Andersen ofte passeret dette sted i de senere år af sit liv, men efter 1862, hvor både hr. og fru Nyegaard var døde, var familien Nyegaard helt ude af billedet.

Dog mødte Andersen i 1866 medlemmer af familien i Amsterdam, hvor en søster til Cora, den hollandsk gifte Augusta (1818-1879) boede fra 1840, men det er jo også et geografisk sidespring af rang.

Til gengæld kan der fortælles om andre og dramatiske begivenheder, som udspandt sig ved Frederikskilde - og ved Sorø Station, som jo i 1856 kom til at ligge i Lynge sogn, men det får være i denne omgang.

Kildehenvisninger:

H. C. Andersens Dagbøger 1836-1844 (= bd. 2 i DSL's samlede dagbogsudgivelse), Kbh. 1973, s. 5 (1836) og 297 (1842)

Do. 1851-1860 (= bd. IV i do.), Kbh. 1974, s. 204 (1856)

Do. 1868-1870 (= bd. VIII i do.), Kbh. 1975, s. 366 (1870)

Do. 1871-1872 (= bd. 9 i do.), Kbh. 1975, s. 98 (1871)

H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bd. 1 (1828-43), udg. af DSL, Kbh. 1933

H. C. Andersen og Henriette Wulff. En Brevveksling, bd. 1 (1826-48), udg. af H. C. Andersens Hus, Odense 1959

H. C. Andersens brevveksling med Lucie og B. S. Ingemann, bd. 1 (1820-1853), udg. af Kirsten Dreyer, Kbh. 1997, s. 301

H. C. Andersen: Samlede Skrifter, bd. 12, Kbh. 1879, s. 441. (Her findes digtet til fru Grove optaget under "Tillæg af Digte, som ikke have været optagne i den forrige Udgave af Samlede Skrifter" (fra s. 363 ff.), og derunder igen som nr. XII af "Stambogsblade")

"Gæa" 1846, udg. af P. L. Møller

Augusta Fenger og Marie Magdalene Fenger: Minder om Pastor J. Ferdinand Fenger og Hustru, Marie Magdalene, f. Boesen, bidrag til Minder fra gamle grundtvigske Hjem, bd. V, Kbh. 1925, hhv. s. 27-37 og s. 38-45

A. Gommesen: Carl Grove og hans Venner i Lynge-Broby. Meddelt efter Breve fra Grove til Pastor Spleis, art. i: Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, VI (2. halvbind), Ringsted 1917, s. 110-148

L. F. la Cour: Af Cora Petersen, f. Nyegaards Ungdomserindringer, art. i: Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, V, Ringsted 1916, s. 48-101 (HCA nævnt s. 73)

H. C. Andersen og Pedersborg Sogn



Af Helge Torm

Baggrund

Fra september 1819 - juni 1832 har Andersen ret passeret tit passeret sognet, nemlig ad landevejen mellem Ringsted og Slagelse, der jo gennemskærer sognet i dets sydvestlige hjørne fra Frederikslundskovene og hen til svinget ved Haverup. Her er han kørt forbi enten i hestevogn, d.v.s. postdiligencen eller dagvognen, eller han er vandret langs vejen.

I de første år fra 1819-24 har Andersen kun set sognet fra landevejen af som passager i et køretøj, og det giver måske normalt ikke så meget, men for Andersen har bare de glimt, han der kunne få, muligvis været givtige, og det kunne han få mere tid til at fordøje, da han vandrede ad landevejen fra Slagelse til Sorø (og retur) fra 1824 og frem (se nedenfor). I al fald har han fra Kongebroen kunnet se Pedersborg kirke ligge flot på den anden side af Pedersborg sø, og fra landevejen lige vest for indkørslen til Sorø har han observeret Galgebakken (som dog lå i Sorø Landsogn). Det er indtryk, hvorom vi ved, at de fæstede sig på hans nethinde.

Med tiden fik Andersen lidt mere forbindelse til sognet, idet han nogle gange både kom ud til Pedersborg og over til Borød.

Andersens første berøring med sognet

Det var som elev på Latinskolen i Slagelse fra oktober 1822 - maj 1826, at Andersen nogle få gange vandrede ad landevejen fra Slagelse til Sorø for at besøge Ingemanns dér, men hver gang kun for at vende hjem samme dags aften.

Første gang var en varm pinsedag i 1824. De to næste besøg fandt sted hhv. om efteråret og om vinteren, mens det sidste var en forårsdag i 1826. Ved dette besøg brugte han diligencen.

Først da Andersen igen i 1832 genoptog den personlige kontakt med Ingemann og fik lov til at være gæst i flere dage ad gangen, fik han mulighed for at lære Sorøs omegn nærmere at kende.

Bredahl kommer til Borød i 1824

Digteren og forfatteren Chr. Hviid

Bredahl, der aldrig slog igennem som sådan, så han kunne få en levevej ud af det, bosatte sig i 1824 som bonde i Borød, idet han overtog Damsgården i arvefæste under Sorø Akademi ved en auktion den 3. marts 1824. Det var først Sorø Skole, der fra sin oprettelse i 1586 ejede gården, ja hele Borød, og fra 1623, da skolen blev suppleret med det ridderlige Akademi, var det denne institution, som blev ejer af landsbyen.

Til gården hørte 36 tdr. land, 7 tdr. land tørvemose, store humlehaver, en god frugthave, granskov og ellemose samt jagt og fiskeri, og så fulgte den træbevoksede banke ved søbredden, siden sidst i 1700-tallet kaldet Parnas, og Bøgholm i vandet ud for med, ikke som en del af



“Digteren i bondekofte” Chr. Hvuid Bredahl (1784-1860), fæstebonde på Damsgaard i Borød fra 1824. Litografisk portræt efter tegning af Fr. Vermehren 1855. (Originalbilledet beror på Sorø Amts Museum).

fæste-ejet, men som afgiftspligtige arealer!

Allerede på denne tid - i de første årtier af 1800-tallet - var Parnas et yndet udflugtsmål for borgerne fra Sorø, og ikke mindst akademisterne gik eller sejlede derover. I et lille stråttækt hus ved bankens fod, “Parnashuset”, kunne man købe sig en kop te eller kaffe.

Bredahl havde selv tidligere gæstet stedet, men fra 1824 var han nabo til det, men skulle altså også betale for det - med hans egne bittersøde ord:

“Banken med dens Træer har Akademiet tilegnet sig, men Afgiften hviler paa mig, formodentlig en Straf, fordi jeg engang ville kravle op paa den litterære Banke af samme Navn”. En lidt bitter-sød hentydning til Bredahls mislykkede, litterære karriere.

Selve gården var så godt som tom og øde, da Bredahl flyttede ind med kone og stedsøn. Selv bemærkede han ironisk om forholdene, at der af forgængerer ikke var efterladt andet end *“Rotter, Mus, en Pige og Karl med tilgodehavende Løn og Bindehunds, dog uden Lænke”*. Dog var der en bryggerskedel og kakkelovne.

Nu boede der så en digter på hver side af Sorø sø, øst for Ingemann og vest for Bredahl. De blev hurtigt gode venner og besøgte hinanden mere el. mindre jævnligt.

Da Bredahl levede en ret kummer-

lig tilværelse med sin familie i Borød, sørgede Ingemann for at lindre Bredahls økonomi ved at samle penge ind blandt sine kolleger på Sorø Akademi, det skete gerne ved juletid.

Andersen hører om sin digterkollega Bredahls dårlige forhold senest i november 1831. Den 1. november bragte bladet "Dagen" i København en opfordring til hjælp til Bredahl, og det greb Andersen, som selv havde mærket økonomiske sorger på sin krop. Han korresponderede derfor med Ingemann om sagen. I København satte Andersens velynder, etatsråd Jonas Collin (1776-1861) og sønnen Edvard Collin (1808-86) sig i spidsen for hver sin indsamling, og Andersen fik Studenterforeningen til at gøre noget i samme retning.

Da Andersen i december 1831 udgav "Vignetter til danske Digtere", var der også et digt om Bredahl deri:

*"Hvor Holberg bygged' ved Sø og Skov,
Der gaar en Bonde bag ved sin Plov;
Han træller for Livet, for Viv og Smaa,
Højt Lærkerne over hans Hoved slaa:
"Paa Jorden er Skjalden en fattig Mand,
Skjønt Aanden har givet ham Skov og
Land,
Hvert Straa har Blomster, hvert Træ har
Frukt,
Det vokser til anmarks A're smukt."
Thi kvidrer den Smaafugl for ham paa
Vang,
Men alt, hvad den har, er jo kun - en
Sang."*

1. besøg i Borød: sommeren 1832

For første gang siden maj 1826 satte Andersen igen sine ben i Sorø i sommeren 1832. Besøget gjaldt naturligvis Ingemann og hustruen Lucie i deres hyggelige hjem ved Sorø sø. Her opholdt Andersen sig fra den 22. juni - den 28. juni.

Andersen nød Ingemanns værtskab, men Ingemann sørgede for, at Andersen straks ved dette genbesøg lærte andre af egnens befolkning at kende, og her var deres fælles digterkollega i Borød et oplagt besøgs-emne.

Vejret var ikke det bedste denne sommer, det regnede meget, men den 27. juni klarede det op om eftermiddagen, og så foreslog Ingemann, at de to skulle tage på en lille udflugt til den anden side af søen, til Parnas og til Bredahl i Borød. Det var naturligt nok at besøge Bredahl, men Bredahl var just ikke klædt på til lejligheden.

Om turen til og besøget hos Bredahl skriver Andersen selv dagen efter i et brev til familien Collin, hans gode venner i København:

"Igaar Eftermiddags var det (vejret, forf.) nogle Timer meget godt, vi benyttede da Øieblikket, seiledes til Parnasset, hvor vi drak Thee og gjorde derfra en Fodtour til Digteren Bredahl, der bad mig bringe Dem, derhjemme, mange Hilsener. Han har et særdeles smukt Ansigt, men da han i flere Dage ingen Barbeerkniv kunde faae, saa han ud som en

frygtelig Vildmand.- Der var meget forstyrret i Huset, eftersom der blev kalket og malet, Alt var derfor flyttet midt paa Gulvet. Børnene vare smukke, især Drengen."

Fra et andet brev, som Andersen skrev den 3. juli til vennen Edvard Collin, da han var kommet videre fra Sorø til Odense, får vi den supplerende oplysning, at "*Bredal selv, saa meget characteristisk ud, ganske bondeklædt, store Fisker-Støvler paa*".

Og til veninden Henriette Wulff udtalte Andersen i et brev den 7. juli, at "*paafaldende var det hvorledes han lignede Schackspear*" (altså den engelske digter William Shakespeare (1564-1616), som var Andersens store litterære forbillede).

Ja, Bredahl så nok lidt aparte ud, men gæsterne tog ham vel også så at sige på sengen, men hvilket indtryk gjorde Andersen på Bredahl? Ja, det ved vi da heldigvis også fra et brev til hans muse, fru Rosenstand-Goiske (1775-1853) i København:

"Forleden Dag fik jeg Besøg af Ingemann og Andersen, som jeg aldrig forhen har seet. Hans udvortes har lidet Anbefalende og noget saa aldeles prosaisk, at det ikke undrer mig, om en eller anden ung Pige hellere saae hans Hæl end hans Taae, naar han kom som Beiler...Ingemann gjorde Bemærkninger over mit frygtelige Skæg, hvorpaa Andersen greb i sin Lomme og forærede mig et Par Hefter af sine Poesier, hvilket jeg udlagde som Frygt for Manden med det lange Skæg og som var en Told, han yde-

de, for at slippe med Liv og Lemmer fra Kommendanten i Røverborgen"

"Kommendanten på Røverborgen" er en hentydning til Bredahls værk "Dramatiske Scener", der udkom i gang i 1818-19. Med Andersens "Poesier" er sikkert ment Andersens "Digte" fra 1830 og "Vignetter" fra 1831-32.

Dagen efter aflagde Bredahl genvisit hos Ingemanns. Andersen skriver herom i brevet til Henriette Wulff: "*...da var han vadsket og raget, og saa da ud som et andet Menneske*".

Bredahls søn, som tiltalte Andersen så meget, var den dengang 6-årige Peder Severin, som blev uddannet som seminarist, men desværre mistede livet under Treårskrigen 1848-50, idet han blev dødeligt såret i slaget ved Isted i juli 1850.

Besøg nr. 2 i Borød: sommeren 1834

Kun to år senere, i sommeren 1834, var Andersen atter gæst på Damsgård. Andersen havde da for anden gang været på udenlandsrejse, denne gang helt til Italien. Det var en rejse, som betød uendeligt meget for ham; den gav ham nyt mod og selvtillid efter flere års hård behandling af ham fra kritikkers side i København.

Ingemann inviterede i et brev, som han i juni 1834 sendte til Andersen i Tyskland, Andersen til Sorø, og o. den 18. august stod Andersen atter



Damsgaarden, som den ser ud i dag set fra landevejen, set fra nord. Bredahls stuehus dannede den sydlige fløj; i dag er der kun en tomt. Foto i Sorø Amts Museums øje.

på soransk jord. Vejret var bedre end to år før, sommerligt og varmt.

En af dagene foretog de sammen påny en tur til Borød. Vi ved desværre ikke ret meget om hvordan de kom derover, og hvad der skete hos Bredahls. Vi ved bare iflg. Thyregod, at Bredahl af Andersen fik dennes sidste værk "Agnete og Havmanden", et dramatisk digt, der var udkommet i december 1833. Sandsynligvis har de snakket sammen om Andersens nyeste projekt, en novelle, inspireret af rejsen til Italien, som Andersen sad og arbejdede på i Ingemanns hus og senere i efterårets løb gjorde til en hel roman, der fik navnet "Improvisatoren".

Besøg nr. 3 i Borød: sommeren 1850

Fra 18. til 24. maj - i pinsetiden dette år - var Andersen for 18. gang på besøg i Sorø. Vejret var meget flot.

Den 20. maj, 2. pinsedag, ville de sammen besøge Bredahl, men denne gang sejlede de ikke, men kørte i hestevogn.

"Kjørt med Ingemanns over til Digteren Bredal, der boer i en Gaard lidt mere end en Bondes indeni men dog som hos en fattig Skoleholder; hans Haar var ganske bruunt, men det store Skjæg sneehvidt; paa Væggen hang hans Portræt af Frøken Bræmer.- Den ældste Datter var blevet forlovet med Hjælpeleeren Brandt, han er af vestindisk Familie sagde de og da jeg spurgte ham, hører jeg at han er en Søn af den høje Brandt, Chor-Regisseuren, der engang spillede Commendanten i Don Juan, og som engang kastede mig Snuus i Øinene og der var Klage over hos Directionen. Den unge Hjælpeleer var et smukt Menneske, jeg blev ganske tankefuld ved Verdens Gang...Bredals Kone saa munter ud, der var en 3 á fire Døttre."

(HCA's dagbog)

Hjælpe læreren Brandt hed fuldt ud Theodor Otto Meley Brandt (1819-63), dimitteret fra Jonstrups seminarium 1849, hvor han var blevet kammerat med Bredahls søn Peter Severin. Brandt blev i 1855 lærer på Orø og døde her i 1863. Hans forlovede var Vita Frederikke Bredahl (1824-93).

Brandts far var korist ved Det kgl. Teater 1820-25. Frederik Christian Brandt (d. 1839), som han hed med fornavne, havde generet og plaget den unge Andersen, da denne var elev på teatret. Han indgav en klage over sin lærer til direktionen den 14. november 1821, og Brandt måtte i alles påhør på Syngeskolen give en undskyldning. Det er det, som rinder Andersen i hu ca. 30 år senere.

Bredahls hustru var Vita Sophie, f. Bertelsen (1791-1861), som i 1821 havde giftet sig med Bredahl.

Det gamle stuehus til Damsgaard blev i øvrigt revet ned kort tid efter Bredahls død. (På tomten kunne man have gjort spændende fund fra fortiden, men en gravemaskine har i år rodet godt rundt i tomten, så der er næppe noget at hente mere).

“Frøken Bræmer” er den svenske forfatter Fredrika Bremer (1801-65), som Andersen havde lært at kende i Sverige i 1837, og som han fik til at komme til Danmark i 1847-48, hvor han formidlede hendes besøg i sommeren 1849 hos hr. og fru Ingemann i Sorø, og ved den lej-



Portræt af H. C. Andersen, udført i stålстик i 1855 af A. Weger, Leipzig, efter daguerreotypi af F. Petersen i 1853. Brugt som frontispice i supplementet til “Mit Livs Eventyr”, Kbh. 1877.

lighed traf hun også Bredahl. Hun tegnede profildportræt af dem alle sammen. Portrættet af Bredahl opbevares i dag på Sorø Amts Museum.

Et besøg nr. 4?

Andersen og Bredahl sås formentlig en fjerde gang i 1857, måske hos Ingemanns og ikke i Borød. Andersens indtryk af manden er da: “Med Bredal gaar det ved det Gamle, han er sygelig, gnaven og ilde tilfreds...”. Det skriver han i et brev af 28. september 1857 til Edv. Collin.

Den 16. januar 1860 døde Bredahl hjemme på gården, 75 år gammel. Andersen fik underretning herom af Ingemann den 24. januar. Ingemann skriver:

“Gamle B r e d a h l gik da bort, mon Ingen kunde udvirke, at hans Enke og

den ugifte Datter kunde beholde den lille Digtergage, der blev ham forundt!- jeg tror det var 250 R. Kan De aande Liv i den Tanke, saa gjør det! Han maatte svare Afgift af "Parnasset", uden at have Græsning til et Lam derpaa - hans Keiserdømme K ü h l a m laa i Maanen - hans Musa var den gamle Hex Gumba, sagde han selv, men hun var dog en Lysalf, og det Parnas han svarede Skat for, hed i Folkets Mund "Peer Nassens Banke". Men derfra saa han meget Stort og Herligt. Jeg har tænkt paa et Digt over ham med de Motiver; men det vil ikke frem."

Det skrev Ingemann, også her med hentydninger til Bredahls "Dramatiske Værker", men som vi alle ved, fik han dog et mindedigst frem om Bredahl, og det gik ret hurtigt, for digtet udkom i Illustreret Tidende allerede den 5. februar 1860 med de første linjer som følger:

*"I Bondegaarden med den sprunkne
Væg,
hvor Bogen stod til Skærm mod Rudens
Ridse,
drog strenge Vintre over Skjaldens Isse,
Mens dybt mod Brystet sank hans hvide
Skæg."*

Den 14. februar 1860 takkede Andersen Ingemann for "det smukke Digt De gav os over Bredahl!". Borød-epoken var forbi. Men kom Andersen aldrig nordpå i Pedersborg sogn? Jo, da.

Andersens første kendskab til Pedersborg

Man kan sige, som nævnt, at det

begyndte med, at han kiggede nordpå, fra landevejen af. Og hvad så han da fra Kongebroen? Jo, selvfølgelig Pedersborg kirke. At han vitterligt har bidt mærke i det, har vi et enkelt, men til gengæld også stærkt vidnesbyrd om fra Andersens litterære produktion. Det pågældende sted kan vi finde i romanen "O.T.", der udkom i 1836 som Andersens eget danske svar på hans italienske rejseroman "Improvisatoren". Her skildrede en nordbo Italien, og i "O.T." får vi en skildring af Danmark, set med danskeres øjne. Om værket har Andersen bl.a. selv udtalt flg.:

"Nu, denne Roman er da et eget Arbeide. Det er en Skildring af vor egen Tidsalder fra 1829 til 35, den bevæger sig kun i Danmark; jeg troer det vil være fortjenstfuldt og give Arbeidet en sjælden Interesse, at Digteren skildrer, hvad han kjen-der, hvad han lever i. Om mange Aar, har man da et tro Billede af vore Dage; og har jeg heldigt givet det da maa jo Bogen, jo ældre den bliver faae des større Interesse".

Studenten O.T., som står for både Otto Tholstrup og Odense Tugthus, er den ene hovedperson. Han, der er kronjyde, rejser efter eksamenen rundt i Danmark sammen med sin studenterkammerat Vilhelm, der stammer fra fyn.

De er på vej fra København til Fyn, da de passerer Sorø:

"Saa jage vi da forbi det venlige Sorøe, der med Skoven speiler sig i den bugtede

Sø; men vi faae ikke meget af det at see. Dog er her et andet romantisk Partie, en gammel Ridderborg forvandlet til Kirke, høit paa Bakken ved Søen, og, tæt ved, det skumle Rettersted.” (S. 41).

1. besøg i Pedersborg: sommeren 1838

Men Andersen kom meget tættere på end som så. Det gjorde han første gang med sikkerhed i sommeren 1838. Han var da gæst hos Ingemanns fra den 31. juli - 6. august.

I godt solskinsvejr den 4. august kørte Andersen en tur i hestevogn til *“Peersborg, Brumme og Bjernede”* (Almanak-optegnelse).

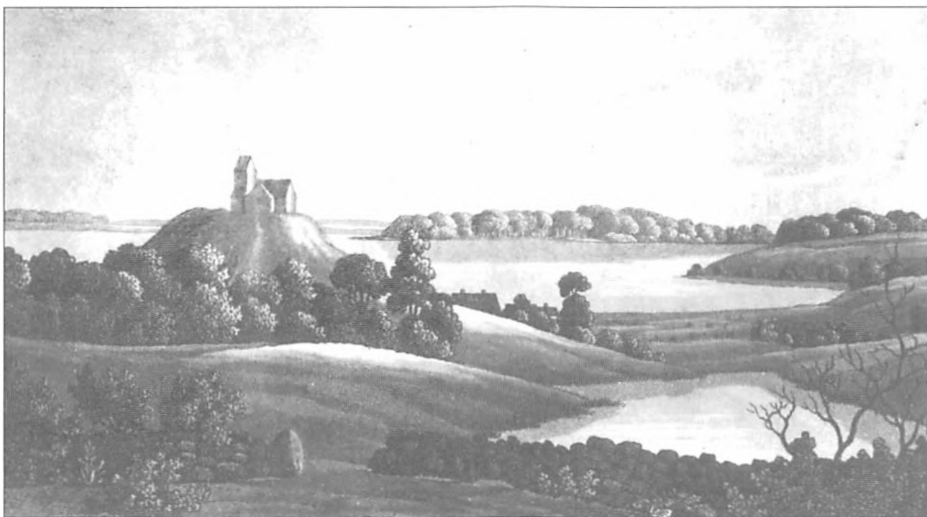
Desværre ved vi ikke nærmere om denne tur. Men måden, Andersen staver de to første stednavne på, er et herligt bidrag til diskussionen om, hvorvidt Andersen var ordblind

eller bare svagt begavet med hensyn til stavning. I dette tilfælde er der bare tale om lydskrift! Jo, Andersen var fynbo, og han stavede bare navnene her, som han udtalte dem med sin fynske accent! En accent, der aldrig forlod ham.

2. besøg i Pedersborg: sommeren 1864

Også senere i livet kom Andersen ud til Pedersborg. Det var lørdag den 13. august i krigsåret 1864. Andersen var torsdag den 11. august kommet på besøg hos enkefru Ingemann, da der den næste dag kom bud fra familien Moltke på Conradineslyst, om at han var velkommen den følgende dag.

Om eftermiddagen den 13. august kom der en hestevogn for at hente ham, og kl. halv fire - efter at være blevet fodret af - både hestene og menneskene - kørte de derudad.



Prospekt: udsigt fra Bavneshøj mod Pedersborg kirke. Stålstik ca. 1830 af S. H. Petersen. Lokalhistorisk Arkiv for Sorø og Omegn.

Andersen skriver i sin dagbog: "*Veien til Conradine Lyst gik om over Peersborg, en smuk Egn, vextende med Kornmarker og Skov-Partier, det var kun to Mile at kjøre...*" Han blev nogle dage på det lille gods. Den 19. august kørte han tilbage til Sorø uden dog at fortælle noget om oplevelserne undervejs, men har altså passeret Pedersborg igen.

Bekendtskabet med pastor

P. C. Kierkegaard

Pastor P. C. Kierkegaard var virksom i sognet fra 1842-57. Han udnævntes den 10. september 1842 til sognepræst i Pedersborg og Kindertofte og blev i 1857 forfremmet til biskop i Aalborg Stift.

Han var bror til filosofen Søren Kierkegaard, som ikke var nogen stor tilhænger af Andersen. Han hængte ham direkte ud i september 1838 i sit værk "Af en endnu Levedes Papirer". Kierkegaard mente faktisk, at Andersen hverken kunne skrive dramaer, romaner eller eventyr!

Selv om broderen ikke kunne gøre for det, har det næppe været så rart for Andersen at omgås denne, og det et åbent spørgsmål, om Andersen nogensinde satte sine lange ben i præstegården i Pedersborg, da Kierkegaard boede der.

Så meget ved vi dog, at Andersen så ham hos Ingemanns inde i Sorø 2. pinsedag 1850, d.v.s. den 20. maj om formiddagen, efter kirkegang, og på sin Jyllandsrejse i 1859 besøg-

te Andersen fam. Kierkegaard i Aalborg.

Det var Kierkegaard, der nu som biskop af Aalborg Stift, den 4. marts 1862 holdt den ene af talerne over Ingemann ved dennes begravelse i Sorø kirke, vel for gammel venskabs skyld, men det var nu noget af en misforståelse, for Kierkegaard, der var grundtvigianer, holdt sig til kirkenes trosbekendelse og talte om kødets opstandelse - en forestilling, der var Ingemann inderligt imod, og da Andersen havde samme holdning, blev Andersen fornærmet på den afdøde vens vegne - sådan virker det - og forlod kirken i utide! Han vendte dog senere tilbage til jordfæstelsen på Ingemanns ny gravsted udenfor kirken.



*Peter Chr. Kierkegaard (1805-88). Sognepræst i Pedersborg og Kindertofte 1842-56, derefter biskop i Aalborg.
Litografisk portræt, 1870'erne.*

Kildehenvisninger

H. C. Andersen. Brevveksling med Jonas Collin den Ældre og andre medlemmer af Det collinske Hus, bd. I (1823-1846), udg. af DSL, Kbh. 1945, s. 85

H. C. Andersen. Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, udg. af DSL, bd. I (1828-1843), Kbh. 1933, s. 100-101, og bd. II (1844-60), Kbh. 1934, s. 291

H. C. Andersen og Henriette Wulff. En Brevveksling. Bd. I (1826-48), udg. af H. C. Andersens Hus, Odense 1959, s. 79

H. C. Andersens brevveksling med Lucie og B. S. Ingemann, udg. af Kirsten Dreyer, bd. II, Kbh. 1997, s. 473 f., 475

H. C. Andersens Dagbøger 1845-1850, bd. III i DSL's samlede dagbogsudgivelse, Kbh. 1974

Do., 1851-1860, bd. IV i do., Kbh. 1974

Do., 1861-1863, bd. V i do., Kbh. 1971

Do., 1864-1865, bd. VI i do., Kbh. 1972

H. C. Andersens Almanakker 1833-1873, udg. af DSL, Kbh. 1990, s. 22

"Vignetter" - har i Birger Frank Nielsens HCA-bibliografi fra 1942 nr. 174

H. C. Andersen: Romaner og Rejseskildringer. Bd. II. O.T., kommenteret udg. af DSL, Kbh. 1943

Litteraturhenvisninger

Thyregod, Oscar: Christian Bredahl. Harnens og Retsindets Digter i vor Litteratur, Kbh. 1918, bl.a. s. 175 f. (besøget i 1834)

Torm, Helge: Christian Hviid Bredahl og Damsgaard i Borøed, privattryk 1993. (Her kan man finde de citater i artiklen, som ikke hidrører fra ovennævnte kildeudgivelser).

“Jeg har det greveligt godt”.

H.C. Andersen og Haslev-egnen



Af Jørgen Woetmann Andersen

Introduktion

For H. C. Andersen var det at rejse – ud i den store verden eller ud i det danske land – for at se og opleve og det at møde læserne, beundrerne en nødvendighed for inspirationen. Dagbøgerne vidner om det. Brevene afspejler det. Han sugede til sig af begge disse kilder. Og blev ”forynget”.

Målet for rejserne i det danske land var i høj grad godserne, hvor han blev budt velkommen og blev feteteret, men også selv ydede sit til gengæld for gæstfriheden.

Det begyndte på Nysø, hvor Andersen besøgte familien Stampe. F. eks. i sommeren 1839, hvor han var på besøg der sammen med billedhuggeren Bertel Thorvaldsen, som han kendte fra opholdet i Rom 1833-34. Thorvaldsen havde sit andet hjem på Nysø de sidste år af sit liv efter sin hjemvenden i 1838. Her havde baronesse Christine Stampe ladet indrette et lille atelier i haven til ham.

På en køretur i Sydsjælland sammen med Thorvaldsen og familien Stampe, mødte H. C. Andersen for første gang Danneskiold-Samsøe

familien fra Gisselfeld. Mødet førte til en invitation til middag på Gisselfeld den 30. august 1839.

Forud for middagen havde Andersen skrevet en lejlighedsang. Den blev sendt i forvejen og sunget under måltidet. Og blev rost af de tilstedeværende, deriblandt tronfølgeparret prins Christian Frederik og prinsesse Caroline.

Til stede var også lensgreven fra Bregentved, A. W. Moltke, som præsenterede sin hustru for Andersen og inviterede denne og Thorvaldsen til fest på Bregentved dagen efter. Begge to overnattede på Bregentved og blev om morgenen kørt til Køge.

Dette var H. C. Andersens introduktion til de to store godser på Haslev-egnen.

På Bregentved og Gisselfeld i 1840'erne

Der går så et par år, hvor H. C. Andersen dyrkede sin anden store inspirationskilde: udlandsrejserne. Han var 1840-41 på sin store rejse til Orienten – som inspirerer ham til rejsebogen ”En Digters Bazar” og



Bregentved i 1840'erne . Samtidigt stik af F. Richardt.

genser først i 1842 Bregentved og Gisselfeld, hvortil han jo havde en stående, dobbelt indbydelse fra før orientreisen.

Forfatteren forlod om morgenen den 30. juni 1842 sin lejlighed på Hotel du Nord lige over for Det kgl. Teater. Dagbogen fortæller, at humøret svarede til vejret: ikke for godt. Det var koldt og blæsende. En rigtig kedelig sommerdag, som man oplever det ind imellem herhjemme.

Turen gik med diligencen over Køge til Rønede, hvor han mødte en bekendt, pastor Peter van Wülich, sognepræst i Næstelsø-Mogenstrup pastorat, men ingen vogn fra Gisselfeld, som lovet – og ventet. Vognen var dog blot forsinket, og han fortæller, at han da nå-

ede frem til middagen kl. 5 og blev modtaget af greveparret og den gamle grevinde Henriette Danne-skiold-Samsøe, der kørte rundt i en stol med hjul, da hun var dårligt gående. Det var i øvrigt hende, der et par år før havde inviteret ham.

H. C. Andersen havde i et års tid ikke ført dagbog. Det begynder han igen på det sommerophold på Bregentved og Gisselfeld i 1842, der er blevet en slags legende.

Opholdet på de to godser begyndte altså den 30. juni og sluttede den 2. august. Med andre ord et ophold på en måneds tid, fordelt med 12 dage på Gisselfeld og 20 dage på Bregentved, men i stadig pendulfart mellem de to godser. Hver dag skrev han i sin dagbog.



Gisselsø i 1840'erne. Samtidigt stik af F. Richardt.

Af den ser man, at forfatteren ligefrem samlede på indtryk overalt og om alt. Dagbogen skrives i en slags telegramstil. Og det er fængslende at opleve (gennem dagbogen) hans store iagttagelsesevne, hans optagethed af stort og småt, hans evne til klart og tydeligt at indprente sig små bitte detaljer og situationer, som 'almindelige mennesker' næppe ville bemærke. Det fremgår også, at dette for ham kan blive inspiration til et eller andet digterisk udtryk (et digt, et vers, et eventyr..).

Midt imellem alt dette 'led' han: han havde diarre, tandpine, sov uroligt, havde maveonde og pintes af sit 'hede blod'. Uden at dette dog influerede på evnen til at iagttage og skrive.

Men lad os plukke fra dagbogen:

Den 4. og 5. juli er han i affekt. Hans vaudeville 'Fuglen i Pæretæet' havde premiere, og han var spændt på modtagelsen. Greven på Gisselsø havde været inde for at se stykket og kommer om morgenen derefter til forfatteren og fortæller at det blev vel modtaget – men også (efter lidt pres fra H.C.A.) at der var blevet hysset. Digteren blev helt ude af den: "...uagtet jeg ikke vilde det, blev jeg forstemt, drev om i Skoven og paa Marken, følte mig mindre vel! – fik Idée til "Historie om en And", det hjalp lidt paa Humeuret". Her er altså kimen til eventyret om "Den grimme Ælling", der blev udgivet i 1843.

Den 7. juli kører Andersen til Brengentved, hvor mange slægtinge og

børn er til stede. Samme dag kører grev Fritz ham til Holtegård (en gård under Bregentved), hvor han træffer den nytiltrådte sognepræst i Haslev-Freerslev, Otto Mandrup Schiøtz, der var tidl. huslærer på Bregentved.

Den 8. juli går han i Bregentveds park, den "er som en Park i England denne Have, den er forstoer for Danmark..." Om aftenen køretur til herregården Jomfruens Egede – "jeg har det greveligt godt..", skrev han hjemme igen på Bregentved.

Den 9. juli kørt til Turebyholm. Tilbage på Bregentved kl. 12.30.

Den 10. juli var en søndag: H. C. Andersen var med grevefamilien i kirke i deres kapel på slottet. "Katolsk-artet", som han skriver.

Han læste højt om aftenen i "Bazaren", "En Digtets Bazar" må det være.

Mandag var det varmt, og Andersen spadserede i den store have på Bregentved og kom til en afdeling, hvor han endnu ikke havde været. Vejen førte ned til en sø henover hvilken han kunne se "Balles Kirke og Bondebyen". Det var Ulse kirke, hvor Hans Peter Ovesen var præst indtil 1846, og søen Ulse sø.

Samme dag kørte han til Gisselfeld, for at træffe hertugparret af Augustenborg (grevinde Henriette Daneskiold-Samsøes datter og svigersøn).

Om tirsdagen den 12. juli lavede han blomsterlotteri, som gjorde stor lykke om aftenen. Han stiftede også et nærmere bekendtskab med



H.C. Andersen på tur med greven på Haslev-egnen. P. Bækhave, 2005.

hertugen af Augustenborg, som han i øvrigt besøgte i 1844 på Augustenborg og i 1845 på Gråsten.

Den 13. juli kører han til Holme-gårds glasværk (som Henriette Dan-neskiold-Samsøe havde grundlagt i 1825).

Torsdag den 14. juli: Fortsat varmt vejr. Havde ved frokosten hertugin-den til bords...Kørte fra Gisselfeld kl. 3 hjem til Bregentved...Om aftenen "gjort Blomster-Lotterie" igen.

Fredag den 15. juli: "Spadseret meget omkring, læst i Dagen (et københavnsk blad, forf.), at Pære-træet har gjort for megen Lykke ved anden Forestilling". Andersen kørte senere på dagen gennem to kirke-byer og forbi Gisselfeld. "Til Aften gjorde jeg Vers med Ende-Riim, der gjorde megen Lykke".

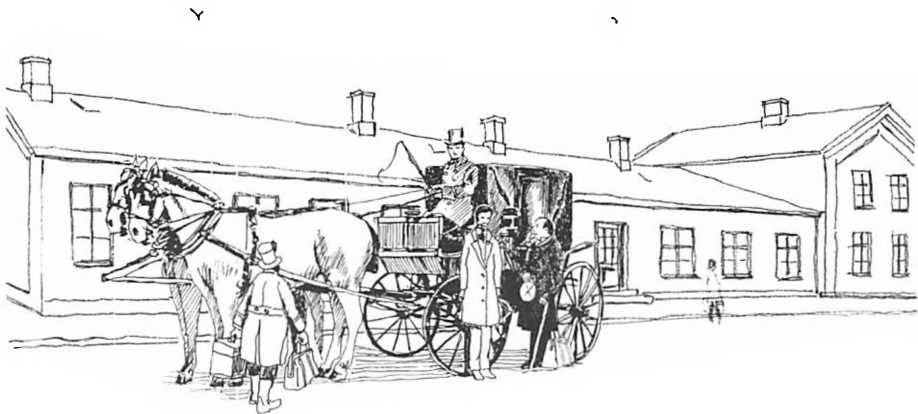
Den 16. juli: "Andejagt. Spadse-ret...Meget stort Middags-Selskab".

Om søndagen besøger Andersen Vemmetofte, hvor han møder prio-rinden frk. Leth.

Onsdag den 20. juli kører han over Dalby til Karise, hvor han besøger moltkernes imponerende gravka-pel. Videre til Juellinge og Elverhøj til Hellested. Klokkeren 6 er de hjem-me til middag. "Efter Middagen legede vi".

Torsdag er det gråvejr, men kørte dog en tur om aftenen forbi Ture-byholm.

Den 23. juli er et slags højdepunkt på opholdet på Bregentved. Marie Moltke havde fødselsdag; hendes lille hus er pyntet med guirlander og kranser, der er en mosaik på bordet



H.C. Andersen ankommer til Haslev Station sommeren 1874. P. Bækhave, 2005.

af blomster med Maries navn. De drikker chokolade og spiser i lysthuset ('Marielyst'). Her blev en sang af Andersen sunget. "Om aftenen Telt i Skoven, smykket med Guirlander og Gran. Vejen Hjem illumineret med Lamper, to Buer, Bønderfolk. Hjemme et stort Blomster-Lotteri, som jeg havde brugt hele Dagen til, at faa i Stand".

Søndag d. 24. juli besøger forfatteren Holtegården og igennem skoven til Turebyholm. Vejret koldt og blæsende.

Torsdag den 28. juli. Spadserede i parken, og fredag d. 29.: "Været i Skoven...Sjunget om Aftenen".

Om søndagen kører H. C. Andersen til Jomfruens Egede og Fakse, hvor han beser kalkgruberne og returnerer over Lystrup og Rønnede.

Om mandagen den 1. august er det grevinden fødselsdag, og der var stort taffel... "Jeg blev gjort meget af!"

Om tirsdagen har Andersen det ikke godt efter en nat i sved. Han pakkede og bestemte sig til at rejse. Grevinden beder ham betragte det som en rettighed at besøge Bregentved hver sommer.

Han rejser over Ringsted til Glorup på Fyn, hvor han er gæst fra 3. til 22. august.

Julen 1842 besøger H. C. Andersen

igen Gisselfeld og Bregentved. Det er sidste gang han besøger Gisselfeld, selvom han oplever et kort gensyn i sommeren 1843. Han opholdt sig efter en rejse til Tyskland og Paris på Bregentved i august måned og erfarer her, at grevinde Henriette Danneskiold-Samsøe er død den 28. juli og skal bisættes den 4. august. Han ønsker at deltage og fortæller udførligt om begravelsen og bisættelsen, der finder sted ude i skoven, hvor hendes mand ligger.

Hermed er Andersens forbindelse til Gisselfeld endegyldigt slut, medens Bregentved i det meste af 1840'erne forbliver opholdssted for ham: i julen 1844, 1846, 1847, 1848, 1849 og 1850 samt i sommeren i 1843 og 1845.

Sidste gang på Bregentved

H. C. Andersen besøger i årene 1850 – 1874 tilsyneladende ikke Bregentved, men så i sommeren 1874, fra den 3. til 27. juli, er han igen at finde som gæst hos Moltkefamilien der. Han kom derned, efter at lensgreve Frederik Moltke den 7. marts 1874, der havde overtaget Bregentved i 1864, personligt havde indbudt ham, efter at gamle tider og glade dage var blevet genopfrisket.

Han skriver i sin dagbog for fredag den 3. juli, at han havde sovet uroligt (rejsefeber?) og havde dårlig mave. Drak noget portvin og tog med tjeneren til banegården. Der havde nemlig siden 1870 været jern-

baneforbindelse til den ny station, der var åbnet et stykke vej fra landsbyen Hasle 3-4 km fra Bregentved.

Han blev modtaget på Haslev station af huslæreren på Bregentved, kandidat Oksen, og gjorde med sine en halv alen brede bukser for nederen, en lang skødefrakke, en lille bitte flad kasket og en vældig knortekæp et uudsletteligt indtryk på tjeneren Hans Chr. Olsen, der var med fra Bregentved.

På Bregentved fik han to gode værelser og et tårnkammer og blev modtaget af grevfamilien med blomster og stor venlighed. Om aftenen spadserede han med greven ud til statuen af dennes fader, A.W. Moltke, Andersens vært ved besøgene i 1840'erne og død i 1863. Den havde han ikke set før. Om aftenen fortæller han om Spanien

og Portugal, som Andersen havde besøgt i 1866.

Han bliver på Bregentved til grevindens fødselsdag den 23. juli. Han bliver bedt om til den lejlighed at skrive nogle kotillon-vers. Han skriver i alt 40, som han omhyggeligt gengav i sin dagbog.

Da han rejste, udtrykte han overfor sin tjener, at han glædede sig til at komme igen næste år. Det var da også meningen, at besøget skulle have fundet sted i juli 1875, men grev Frederik Moltke blev pludselig udnævnt til udenrigsminister og blev nødt til at rejse til København, så besøget blev ikke til noget.

Andersen døde kort tid efter, den 4. august 1875, og havde ikke brug for Bregentved mere.



Adam Vilhelm lensgreve Moltke (1785-1864).

Andersens vært på Bregentved under hans besøg i 1839 og 1842-49. Moltke var konseilpræsident 1848-52. Træsnit i "Folkekalender for Danmark 1853", 2. årg., Kbh. dec. 1852, s. 29.

Slagelse contra Sorø

Om afgørelsen af H. C. Andersens skolegang i 1822

Af Helge Torm

Indledning

På det allersæneste er spørgsmålet om, hvor Hans Christian Andersen i 1822 - i den høje alder af 17 år - skulle gå i latinskole, blevet aktuelt igen. Det er en udløber af den opmærksomhed, som Andersen er blevet til del i anledning af hans 200 årsjubileum, og det er for så vidt godt, men som vi skal se, er den ny diskussion galt afmarcheret fra starten.

Sorø Akademi og kongesøn-teorien

Som almindeligt kendt har lektor Jens Jørgensen, Slagelse, i flere år forfægtet den teori, at H. C. Andersen er søn af den senere kong Chr. d. VIII og grevinde Elise Ahlefeldt-Laurvig¹⁾. Teorien nyder just ikke større anseelse blandt de etablerede HCA-forskere eller blandt Jens Jørgensens kolleger, faghistorikerne, hvorimod den har fået megen folkelig opbakning.

I 2004 blev kongesøn-teorien dog støttet fra anden side, nemlig af literaten Rolf Dorset, som skrev "Paradisbarnet"²⁾. Dorset, der ikke er faghistoriker, går dog ikke ubetinget ind for alle Jørgensens

argumenter, men fremfører til gengæld nye synspunkter til støtte for teorien.

Tager jeg ikke meget fejl, er det således et af Dorsets nye "trumfkort", at H. C. Andersen angiveligt på et tidspunkt i 1822 var blevet udset til at skulle gå på det genrejste Sorø Akademi, men at der blev lavet om på beslutningen, fordi der ville være for stor en risiko for, at det blev afsløret dér, at Andersen var kongesøn, og så ville rygten - med det fine elevklientel, der var dér -, hurtigt nå videnskab, og det kunne man jo ikke ha'. Og selv om man ikke fandt ud af, hvilken fornem størrelse Andersen var, ville "Andersen igen blive en, man talte om, hvilket var stik imod hensigten med at få ham væk fra København". Desuden, hævder Dorset videre, var man bange for, at "det besynderlige arrangement", nemlig at Andersens skolegang blev finansieret af staten, blev et "større (samtaleemne) i Sorø end i Slagelse"³⁾.

Beslutningsprocessen i 1822

For at få styr på al det, som Dorset her peger på, er det nødvendigt at gå tilbage til situationen i som-

meren og efteråret 1822 og dels se på datidens normer og selvfølgelig også kigge nærmere på de skriftlige kilder, der er bevaret i selve sagen, og i øvrigt er relevante.

Når Sorø Akademi overhovedet er inddraget i problemstillingen, hænger det nøje sammen med hovedpersonen selv, altså H. C. Andersen. Det er nemlig alene takket være en udtalelse fra hans side, at man kan tillade sig at kæde Sorø Akademi sammen med spørgsmålet om hans kommende skolegang.

I et brev til kapellan og senere biskop J. P. Mynster (1775-1854), som var medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler, skrev Andersen en gang mellem den 13. september 1822, hvor han fik foretræde for tetaerdirektionen,

og 11. oktober s.å., at *“Direktionen for det kongelige Theater have fundet saa meget godt ved mit Arbeide (Alf sol) at de have besluttet at underholde mig nogle Aar i Sorøe Academie”*.

Dorset kommenterer begejstret dette udsagn: *“Jo, der står ganske rigtigt Sorø. Det var Sorø og aldeles ikke Slagelse, direktionen havde stillet ham i udsigt.”* Når Dorset med triumf i stemmen udtaler, at det *“aldeles”* ikke var Slagelse, det drejede sig om, sigter han til Andersens egen beretning om forløbet, sådan som denne gjorde rede for det i sine erindringer, vel at mærke (og det gør Dorset ikke) de sene fra 1855, hvor Andersen skriver, at han en dag blev kaldt op til teaterdirektionen og dér bl.a. fik at vide, at *“Direktionen for de lærde Skoler havde skjenket mig fri Underviisning i Slagelse-Latin-*



Ejendommen til højre for porten er Bredegade 6, Slagelse, som husede latinskolen i årene 1809-52. I stueetagen var der klasselokaler og på første sal rektorbolig. Efter latinskolens ophør havde ejendommen flere ejere og blev i 1902 revet ned til fordel for en sparekassebygning.

skole, hvor just en ny og som man sagde, driftig Rector (Simon Meisling, forf.) var bleven ansat.⁶⁾

Andersens referat i "Mit Livs Eventyr" er upålideligt, som Dorset ganske rigtigt påpeger. Andersen bytter i den grad rundt på begivenhederne, at det ligner historiefalskning. Dette roderi kan forklares med, at der faktisk er gået 23 år siden sagen var varm, da Andersen i 1855 kigger tilbage, og havde Andersen nogle notater el. lgn. liggende, brugte han dem ikke ordentligt.

Første alvorlige fodfejl

Nu vel, hvorfor så ikke se i Andersens meget tidlige erindringer, som blev skrevet i 1832, bare 10 efter skolegangsspørgsmålet?

Her skriver han om sit møde med teaterdirektionen, blot, at man, når forfattervejen foreløbig ikke var farbar, ville sørge for hans uddannelse, og videre: *"Etatsraad Collin ville foredrage Kongen det, og Universitetet haabede man, gav mig fri Skole.- Hvor skulde jeg faae nærmere at vide.* (understregning v/forf.)⁷⁾

Her er der således ikke tale om nogen beslutning fra teaterdirektionens side, men muligvis har man snakket løst og fast om forskellige løsninger, hvadenten man syntes, at Andersen skulle gå i en latinskole i Sorø, Slagelse, Odense eller et fjerde sted. Vi ved intet om det. Det helt afgørende er imidlertid, at teaterdirektionen naturligvis ikke

havde det mindste at skulle have sagt angående placering af et ungt menneske på en latinskole!

Tror man det, går man virkelig galt i byen, og det er netop, hvad Dorset udmærker sig ved, både når han direkte tager Andersens ord fra brevet til Mynster for gode varer, og når han derved indirekte tillægger teaterdirektionen en kompetence, som den slet ikke har!

Lad os dog foreløbigt blive i Dorsets tankegang. Han finder, at teaterdirektionen handlede rigtigt: *"Umiddelbart var Sorø nemlig et langt mere naturligt valg (end Slagelse, forf.). Efter at have været lukket siden 1793 genåbnede Sorø Akademi netop i 1822...På Sorø Akademi var der plads, alle elever var nye, og der var fripladser..."⁷⁾*

Anden alvorlige fodfejl

Ifølge Dorset ville det formelt set ikke være et problem at optage Andersen i Sorø, for der var ligesom ledigt, og om ikke andet kunne han få en friplads.

For det første må det hertil siges, at man var så langt henne på året, at alle pladser måske allerede var optaget på Akademiet i Sorø - det problem havde man vel også i Slagelse -, men i tilfældet med Sorø Akademi var situationen af en anden beskaffenhed, for denne, genåbnede lærde skole var finere end de fleste - af historiske grunde.

Både det første af Chr. d. IV i 1623

oprettede akademi og det næste af Fr. d. V i 1740'erne genrejste akademi var "ridderlige", d.v.s. forbeholdt adelige drenge, hvorimod det 3. akademi, der fungerede fra 1822-49, åbnede sig mere mod omverdenen, således at også drenge af gode, borgerlige familier kunne optages som elever.

Akademiets statutter siger specifikt om dette spørgsmål: "*Ikke alene Adeliges og lige med Adelen Privilegeredes, men ogsaa andre Embedsmænds og agtbare Borgeres Børn af god Opdragelse skal have Adgang til at antages som Elever*".

Der var desuden nogle (i begyndelsen otte) gratistpladser, forbeholdt "*fornemmelig for Sønner af uformuende Embedsmænd, som tiene eller have tient Staten i vigtige og anseelige Poster*"¹⁰.

Som man kan se, var det betingelser, som proletardrengen fra Odense havde mere end svært ved at leve op til.

Det nytter derfor ikke, som Dorset gør, at henvise til, at Carl Bagger (1807-46) fik friplads¹¹. Digterspiren, som Andersen lærte at kende i Sorø, var søn af en højt uddannet mand, assessor og senere justitiarius P. C. Bagger (1772-1810).

Når Andersen endte i Slagelse, var der gode grunde til det, og det var universitetsdirektionen, og alene den, der bestemte det. Den

væsentligste var nok, at Meisling ansås for en god pædagog, som tillige havde digteriske anlæg, alt sammen noget, som kunne komme Andersen til gavn.

Med de konstruktioner, der var på dette område i samtiden, in mente, virker det aldeles uforståeligt, at Dorset kan skrive, at "*der var flere forhold, som bidrog til, at Jonas Collin, der tog sig af det videre forløb, fravalgte Sorø*".¹⁰

Jonas Collin (1776-1861) var den 1. februar 1821 blevet medlem af teaterdirektionen med særligt ansvar for teatrets økonomiske forhold og var desuden sekretær i Fonden ad usus publicos, en kongeligt styret fond, hvorfra der kunne ydes tilskud til underhold, rejser etc. Collin var således en nøgleperson, som kunne trække i nogle tråde og vel gjorde det fra tid til anden. Det gjorde han faktisk i denne sag. Han gjorde et forarbejde ved at kontakte Meisling, inden han på Andersens vegne sendte en ansøgning til Universitetsdirektionen, men indholdet af denne ansøgning havde Mynster talt med Collin om på forhånd.

Man kan derfor mene, at Collin i sagen om Andersens skolegang har påvirket afgørelsen. Den beroede dog primært på Mynster i særdeleshed, fordi han havde skoleområdet som sit sagsområde, og formelt set var det den samlede Universitetsdirektion, som traf afgørelsen.



Sorø Akademis hovedbygning set fra sydvest med Ingemanns hus i baggrunden t.h. Foto: Budtz Müller, Kbh. 1865. Kort- og Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.

Det lå i denne direktionens hænder at kunne afgøre spørgsmål om optagelse på latinskolerne, herunder at besætte det begrænsede antal fripladser o.lgn., og i denne sag har direktionen handlet lige efter bogen, om man så må sige. Beslutningen, der faldt den 18. oktober, 8 dage før skolestart, lød på "fri undervisning" for Andersen i Slagelse Latinskole.

Collin kunne også søge Fonden ad usus publicos om et tilskud til underhold (kost og logi) af Andersen på den latinskole, der nu måtte blive udpeget for ham, og da han nu, som Dorset rigtigt skriver, tog sig af det videre forløb, lavede han

også en ansøgning til fonden. Det er nok en betænkelig fremgangsmåde, al den stund Collin selv var sekretær i fondens direktion; det smager lidt af magtmisbrug, men kan det bruges til fordel for en kongesøn-teori? Fondens positive afgørelse fandt sted på årets sidste dag, da Andersen for længst havde sat sig på skolebænken i Slagelse.

Andersens Sorø-præference

Dorsets argumentation er ganske svag, for ikke at sige grundløs. Desværre har Jens Jørgensen taget den alvorligt, hvilket fremgår af Jørgensens seneste værk¹¹.

Jørgensen overtager her Dorsets

Et Curiosum fra 1822.

Blottet for Alt til mine Studeringer, nødsages jeg til (i en Alder af noget over 17 Aar) at udgive mit første Forsøg. — Da jeg ikke uden ved Subskription vil kunde see mig skadesløs, vover jeg at bede Dem tage et Exemplar. — Prisen for Exemplaret er 9 Mk. — Hvis De tillader det, vil jeg med Fornøielse læse Dem noget af mit Arbeide, naar De vil bestemme Tiden. — Directionen for det kongelige Theater have fundet saa meget godt ved mit Arbeide (Alfso!) at de have besluttet at underholde mig nogle Aar i Sorøe Academie.

ærbødigst

H. C. Andersen.

H. C. Andersens famøse brev til J. P. Mynster fra o. 1. oktober 1822. Den første trykte gengivelse, som kom i "Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid". Kbh. 1875.

opfattelser uden at blinke. Det gælder således både den ukritiske holdning til Andersens påstand i brevet til Mynster og fremhævelsen af Bagger som eksempel på fripladsløsningen. Det kan undre, især når Jørgensen kender Andersens hinanden modsigende beskrivelser af situationen i 1822 i henholdsvis Levnedsbog/Erindringer og Mit Livs Eventyr¹²⁾. Her må man i det mindste tage stilling til, hvilken beretning der er mest troværdig.

Tilbage står at forklare Andersens snak om Sorø Akademi. Hvad ligger der i det? Det er der givet bud på for flere år siden af Olaf Carlsen, som i det hele taget har behandlet sagen på fornem vis. Havde man bare lyttet til ham, ville meget af det, der skrives nu, kunne være undgået.

Olaf Carlsen, student fra Sorø Akademi 1917 og fremragende forsker, skrev i 1953 en redegørelse om netop spørgsmålet Andersen og Akademiet, som udkom i Sorøer-Bladet¹³⁾. Her skriver Carlsen meget rammende om Andersens påstand i brevet til Mynster:

"Har Henvendelsen...i sig selv forekommet den korrekte Mynster påtrængende, så har han i hvert fald maattet opfatte Meddelelsen om Teaterdirektionens Beslutning som et Udslag enten af Frækhed eller Uvidenhed. Ville Knægten foregribe Begivenhedernes Gang? Vidste han mon ikke, at Teaterdirektionen ingen Bestemmelse kunne træffe om Elevers Antagelse paa Sorø Akademi, men at dette var Universitetsdirektionens Sag?"¹⁴⁾

Som Carlsen derefter påpeger, må

Andersens dristige postulering ses som et udslag af ønsketænkning. Andersen ville forfærdelig gerne gå på Sorø Akademi, som skulle påbegynde undervisningen i oktober 1822 efter flere års pause. Hvorfor? Fordi han vidste, at B. S. Ingemann (1789-1862), som var en anerkendt digter, som han i 1821 havde sendt et brev til og derpå opsøgt på hans bopæl i København, i juli 1822 var blevet udnævnt til lektor i dansk sprog og litteratur i Sorø.

Andersen, der brændte efter at blive digter, kunne have megen gavn af en nærmere kontakt til Ingemann, så han kunne lære af ham, hvordan man kunne udvikle sig som digter: .

*“Tænk, om han under sin Skolegang kunde faa Ingemann til Lærer og poetisk Vejleder! Jo vist vilde det være det rigtigste at komme til Sorø.”*¹⁵⁾

Også Stig Fjord Nielsen har på det seneste beskæftiget sig med spørgsmålet. Han skriver fornuftigt om Andersens brev til Mynster:

*“Andersen har misforstået noget. At han skulle lære noget var rigtigt. Hvis han selv skulle beslutte sin skoleplacering, ville han formentlig vælge København. Men som anden prioritet er det Sorø. Det kunne være hyggeligt! Men Andersen skulle ikke til Sorø! Det havde andre afgjort. Måske fordi han ikke havde den rette baggrund.”*¹⁶⁾

Til det er at sige, at det jo er gætteværk, om Andersen gerne ville gå

på en latinskole København. Det vides ikke, men hvad vi ved, er, at Sorø Akademi står for Andersen som s t e d e t.

Og: nej, Andersen havde ikke den rette baggrund.

Fjord Nielsen kommer derpå ind på Andersens bevæggrunde til at fremhæve Akademiet:

*“Hvorfra Andersen har ideen, at han skal til Sorø Akademi, er uvist. Muligvis er det blot en besværgelse. Hvis jeg skriver, at jeg skal til Sorø Akademi, kan det være, at jeg kommer det! Eller han ønskede at påvirke Mynster, der fik betydning for placeringen. Andersen har formentlig hørt, at Sorø Akademi igen skal indtage elever. Han har sikkert også hørt, at digteren B. S. Ingemann havde fået ansættelse i Sorø. Andersen kan også have tænkt, at det passede ham fint at komme til Sorø, hvor skolen havde huset indtil flere ridderlige akademier. Men det var og blev helt hans egen ide.”*¹⁷⁾

Det med de ridderlige akademier, som der altså kun havde været to af, var bestemt ikke af vigtighed for Andersen. Det var Ingemann, det drejede sig om, og nix weiter. Det var motivation nok for Andersen, og som den uimponerede type han var, var han parat til at gøre alt, næsten da, for at hans ønsker kunne gå i opfyldelse. Besværgelse er det rigtige udtryk for Andersens fremfærd i denne sag.

Kontakt til Sorø

Det gik ikke, som Andersen

ønskede. Han kom til Slagelse, men derfra var der kun to mil til Sorø, hvor Ingemann boede fra september 1822 og for den sags skyld indtil sin død i februar 1862.

Andersen har i begyndelsen utvivlsomt tit tænkt på, at han "bare" kunne vandre til Sorø og besøge Ingemann, men intet tyder på, at han gjorde alvor af det før pinsen 1824 og i resten af skoletiden kun nogle få gange yderligere. At de så senere, fra 1832, genoptog det personlige samvær i Sorø ret hyppigt, er en anden sag, ligesom de kontakter Andersen i Slagelse-tiden fik til elever såsom Carl Bagger på Akademiet og hans senere forbindelser til Akademiet ligger uden for denne artikels rammer.¹⁸⁾

Noter:

1. Se Jens Jørgensen: H. C. Andersen - en sand myte. Kbh. 1987, og forordet og efterskriftet i do. (udg.): H. C. Andersen. Erindringer (Levnedsbogen), Viborg 2001 (3. opl.) Forlag: Hovedland.
2. Bogen har undertitlen: "- en bog om H. C. Andersens herkomst", trykkested: Viborg. Forlag: Tiderne Skifter, Kbh.
3. Ibid., s. 87-89.
4. Her cit. efter C. L. N. Mynster (udg.): Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid, Kbh. 1875, s. 199. Brevet blev desuden kort tids efter gengivet som brev nr. 2 i: C. St. A. Bille og Nikolaj Bøgh (udg.): Breve fra Hans Christian Andersen. Kbh. 1878, s. 2. Endv. hos Dorset (i moderne skrift), s. 87. For dateringen af brevet se Helge Torm: H. C. Andersens Sorø, Sorø 2005 (under udgivelse).
5. Her cit. efter 2. udg. af Mit Livs Eventyr, Kbh. 1859, s. 56 f. Jfr. Dorset, s. 87.
6. Erindringerne fra 1832 blev først opdaget i 1926 af Hans Brix, som udgav manuskriptet under titlen: H. C. Ander-

sens Levnedsbog. Digterens Liv 1805-31, nedskrevet 1832. Kbh. 1926. Citatet her er fra den kommenterede udgave af H. Topsøe-Jensen, 3. udg., Kbh. 1988, s. 92.- I 1988 udgav Jens Jørgensen det samme manuskript, men under titlen "Erindringer" (se n. 1), idet dette er den betegnelse, Andersen selv bruger om værket. Og "levnedsløb" er vel også dårligt valgt, når man betænker, at Andersen kun var 27 år, da han skrev disse første erindringer. Imidlertid ville den helt korrekte titel være "Ungdomserindringer", jfr. Andersens egne ord i deres helhed om værkets art: "*Jeg nedskriver her, alt hvad min Erindring indgiver mig, om mit Ungdoms Liv...*" Cit. efter T-J 1988, upag. (reelt s. 19).

7. Dorset, anf. værk, s. 87 f.
8. Bekendtgørelse fra Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler ang. Sorø Akademi af 22. maj 1822, trykt i J. H. Schouw: Udtog af Forordninger, 18. dels 4. stykke, Kbh. 1822, s. 622 (hhv. § 16 og 15).
9. Dorset, anf. værk, s. 88.
10. Ibid., s. 88.
11. Se Jens Jørgensen og Børge Riis Larsen: H. C. Andersen og Slagelse lærde Skole, Slagelse 2005, s. 6-10.
12. Jørgensen bringer begge de relevante citater, anf. værk, s. 7.
13. Olaf Carlsen: Da H. C. Andersen ville paa Sorø Akademi, todelt art. i: Soraner-Bladet, januar 1953, s. 6-8, og Soraner-Bladet, februar 1953, s. 11-13.
14. Anf. værk, s. 8, 1. sp (I citatet er fulgt bladredaktørens ortografi).
15. Ibid., s. 12, 2. sp.
16. Stig Fjord Nielsen: H. C. Andersen i Slagelse. Udg. af Kulturkredsen i Slagelse 2005, s. 10.
17. Anf. værk, s. 11.
18. Om skolegangsspørgsmålet og Andersens forhold til Ingemann i Slagelse-tiden samt alle kontakter efter 28. oktober 1822 til Sorø Akademi se nærmere Helge Torms i n. 4 nævnte værk.

Korsør-festkomitéens forgæves henvendelse til H. C. Andersen

Af Helge Torm

Indledning

Selv om litteraturhistorikeren Kirsten Dreyer har skrevet grundigt om H. C. Andersen og hans forhold til Korsør¹⁾, er der stadig meget at finde i kilderne til nærmere belysning af dette emne, både når det gælder enkeltbegivenheder og de større linjer. Tænk blot på noget så grundlæggende som en oversigt over alle Andersens ophold i byen fra første gang han i september 1819 gik i land og kastede sig ned ved et skur eller hus (Andersen oplyser begge dele) og frem til foråret 1856, da jernbanen kom til byen, og han kunne bo på det nye "Hotel Storebelt"²⁾.

Det er nu ikke en sådan opgørelse, jeg vil bringe i denne omgang, men et ret beskedent bidrag vedrørende relationerne mellem den store digter og den efterhånden også store by Korsør. Det er dog interessant nok.

Andersens besøg i Korsør juni 1863

Enkeltbegivenheden, som det drejer sig om, fandt sted i begyndelsen af sommeren 1863. I maj havde Andersen besøgt både Basnæs og Holsteinborg, men da han var kom-

met tilbage til København, opstod der hurtigt i den rastløse digter en længsel efter at komme ud i verden igen. Han rejste da til en tredje af sine herregårdsoaser, Glorup på Østfyn, som han havde besøgt jævnligt siden 1839.

Han forlod hovedstaden på en smuk sommerdag fredag den 19. juni og stoppede op hos enkefru Ingemann i Sorø, hvor han kun opholdt sig en halv dag. Efter midt-dagsmaden, som dengang gerne indtoges sent på eftermiddagen, fortsatte han farten med godstog fra Sorø til Korsør, hvor han ankom kl. 17.30.

Videre oplyser Andersen, at han umiddelbart efter ankomsten ville besøge familien Groth i Korsør, som han kendte, fordi husfaderen, kaptajn-løjtnant i Søetaten og på det tidspunkt fører af et postdampskib på Store Bælt, Ejler Peter Christopher Munthe Groth (1821-67), var gift med Margrethe, f. Boye (1827-1903), som igen var datterdatter af kapellan M. G. Birckner (1756-98) og Henriette, f. Hornemann (1772-1845), og fordi Henriette Birckner 2. gang var blevet gift ind i familien

Collin, nemlig i 1803 med Jonas Collin d. Ældre, Andersens protektor i København. Derfor!¹³⁾

At kapellan Birckner i sine sidste embedsår havde været residerende kapellan ved kirken i Korsør, kommer ikke bekendtskabet ved, men havde betydning for Andersens ophold i byen denne gang - som flere gange tidligere. Birckner regnedes på grund af sin indsats for trykkefriheden for en af byens store mænd ved siden af Jens Baggesen. Tilbage på sporet, d.v.s. til Andersens spadseretur hin varme sommeraften.

Andersen gik med sine hurtige skridt hen til Groths bopæl¹⁴⁾, for blot at konstatere, at familien bogstaveligt talt var dampet af til Kiel dagen før. Men Andersen kunne da altid aflægge monumentet for Birckner på kirkegården ved Skt. Gertruds Kirke en visit - og gjorde det. Her sendte han en tanke til Birckners datter Maria, g. Boye (1796-1880), altså Margrethes mor, inden han i den flotte aftensol returnerede til det ret nye banegårdshotel. På grund af varmen fik han byttet sit værelse "*ud mod Søen med et kjøligere ud til Landet*", og gik mør af rejsen og varmen i seng så tidligt som 20.30¹⁵⁾.

Den følgende dag gik Andersen over Bæltet og nåede planmæssigt frem til Glorup, hvor han blev herskabeligt indkvarteret.

Henvendelse fra Korsør

Mens Andersen sad på den fynske herregård og i ro og mag skrev på bl.a. sin nye rejsebog om Spanien, hvis skønne natur og kvinder han havde lært at kende året før, modtog han flere breve, især fra unge poetisk håbefulde håndværkere, og det irriterede ham: "*...som om jeg var en Fæstemand paa Parnasset og kunde skaffe gode Tjenester!*"¹⁶⁾

Et brev af en noget anden, ja helt særlig beskaffenhed modtog Andersen om morgenen torsdag den 25. juni. Det var sendt "*fra en Festcomitee i Korsør*". Om indholdet skriver Andersen desværre kun, at det drejede sig om "*en Vise*"¹⁷⁾, men meningen er klar nok: borgere i Korsør bad berømtheden om at skrive en sang, men hvilken, og hvad var det for en komité?

Andersen nævner heller ikke noget om, hvilken festlig anledning der var tale om, men heldigvis kan det jo opklares på anden måde.

Festkomitéen i Korsør

En særlig festlig begivenhed i Korsør i 1863 var den nygifte prinsesse Alexandras afrejse fra byen, men den fest var for længst overstået, nemlig sidst i februar dette år. Opklaring af sagen løses dog hurtigt, hvis man kigger i "*Korsør Avis*" for dagene omkring den 25. juni 1863.

Her falder man over to enslydende annoncer den 18. juni og den 25. juni for en "*Folkefest i Korsør Skov*"¹⁸⁾,

Annonsen for Fredericia Slaget, den 6te Juli d. A., agtes afholdt en

Folkfest

i Korsør Skov, hvortil der vil indbydes.

Festen indtager sin Begyndelse Kl. 3 Eftermiddag, og til Bequemmelighed for Deeltagerne i Byen, indbydes man at sende formaae Jerbanchebefyrelsen til at foranstaae Extratog imellem Ringsted og Korsør.

Korsør, den 16de Juni 1863.

Anders Andersen, Gaardmand. Stedsm. Sogneforhandler.	Chr. Rasmussen, Gaardmand. Hjemmesoi.	Chr. Dyrriksen, Fuldmynd.	Falkenstjold, Løjtnant.
N. Fogel, Consul. Kibnd.	Stroth, Caritainlieuantaat.	Jens Dronk, Gaardmand. Grøderupmark.	Jens Hansen, Gaardmand. Hjemmesoi.
Niels Hansen, Sognefoged. Stedsm.	Niels Hansen, Sogneforhandler.	Jens Chr. Jensen, Gaardbefyder. Hjemmesoi.	Ole Jensen, Sognefoged. Hulbo.
Niels Jensen, Gaardmand. Hjulunde. Sogneforhandler.	Veder Jørgensen, Gaardmand. Grøderupmark.	Kornbeck, Stolelærer. Hjemmesoi.	
H. S. Kruse, Skriver.	J. Kruse, Skriver.	J. B. Kruse, Havneinstr.	G. B. Lund, Tapstald. Gaardstier.
Veder Marnesøen, Gaardmand. Sognefoged. Ormislo.	Anders Hørbensen, Gaardmand. Sogneforhandler. Stude.	Nielsen, Stolelærer. Hjemmesoi.	
Niels Nielsen sen., Gaardmand. Hjørreb.	Niels Nielsen Jun., Gaardmand. Hjørreb.	Veder Nielsen, Gaardmand. Hjulunde.	G. Rasmussen, Gaardmand. Lille Gyde. Sogneforhandler.
Ole Rasmussen, Gaardmand. Hulbo.	Th. Rasmussen, Consul. Kibmand. Banegaardsinspektør.	Fr. Salomon, Comiteens Secretair.	N. Sommer, Lods. Jermund.
N. Sylow, Bergemeister.	M. S. Sørensen, Emedemeister. Borgerrepræsentant. Viceformand.	Stofteensfeier, Borgerrepræsentant.	Wibner, Borgerrepræsentant.
H. Wedel, Gaardmand. Evedshrub. Sogneforhandler.	H. Worm, Slagtermester.	Wihelmsen, Borgerrepræsentant. Viceformand.	

Annonce i Korsør Avis den 18. juni 1863.

som skal finde sted mandag den 6. juli 1863 til markering af årsdagen for det berømte slag under Treårskrigen 1848-50 ved Fredericia i 1848.

Det var vel allerede noget af en tradition. Der var således holdt lokal mindefest i 1862 - desværre i øsende regnvejr. Der skulle altså igen være fest i 1863, og til den ende var der den 16. juni nedsat en komité, den som Andersen kalder en festkomité. Datoen fremgår af annoncerne, som også gengiver navnene på alle medlemmer af komitéen.

Komitéen er sammensat af repræsentanter for byen Korsør og for de omliggende sogne. Borgmester

Niels Sülow (1829-70, virksom som borgmester fra 1856) er det fornemste medlem, men han er ikke formand. Det er derimod borgerrepræsentant, lods Niels Sommer. Der er desuden to viceformænd: smedemester M. P. Sørensen og borgerrepræsentant, læge Vilhelmsen, begge Korsør. Sekretær er banegårdsinspektør Fr. Salomon. Den store komité tæller også folk som skibsreder J. Kruuse - og kaptajnløjtnant Groth.

På et tidspunkt har komitéen drøftet indholdet af festlighederne, der skulle afvikles den 6. juli. Festsange hører sig naturligvis til ved en sådan lejlighed, og her har et af medlemmerne fået den lyse ide, at

man skulle bede Andersen om at begå en festsang. Er det Groth, som kendte lidt til Andersen, som har undfanget ideen? Vi ved det ikke og får det vel aldrig at vide.

Under alle omstændigheder er et brev afsendt fra Korsør den 24. juni med anmodningen, formentlig som minimum med formandens signatur, men måske også med viceformændenes navnetræk.

Andersens afslag

Man må sige, at komitéen nok var lidt sent ude i sit ærinde i forhold til gennemførelsen af arrangementet, men Andersen var ikke uvant med at lave digte i sidste øjeblik. Imidlertid havde Andersen på dette tidspunkt rigeligt at se til. Dels skulle Spanien-bogen gøres færdig, og dels var han ved at lægge sidste hånd på teksten til komponisten I. P. E. Hartmanns opera "Ravnen". Han var derfor ikke sen til at reagere på Korsør-komitéens henvendelse. Han svarede samme dag¹¹⁾, og svaret var et nej. Det oplyses ikke direkte af Andersen selv, men ser vi på, hvilke sange der blev afsunget, da festen endelig blev gennemført, findes ingen Andersen-sang omtalt.

Fest i lystskoven uden Andersen-sang

Endelig? Ja, der skete det, at "Festkomiteen", som den nu kaldte sig selv, i en annonce i Korsør Avis den 4. juli 1863 meddelte, at festen i henhold til bekendtgørelse fra Justitsministeriet måtte udsættes til søndag den 12. juli.

Begrundelsen for udsættelsen angives ikke, men alle dengang vidste, hvad der lå bag, men lad os give Andersen ordet. Mandag den 6. juli skriver han i sin dagbog:

*"I dag bliver Prinds Ferdinand bisat, derfor ingen Festligheder i Anledning af Fredericia Slaget."*¹²⁾

Da søndag den 12. juli oprandt, var det heldigvis for arrangørerne og deltagerne et strålende sommervejr. Begivenheden trak ca. 4.000 mennesker fra nær og fjern. Der blev holdt taler, og der blev sunget, men hvilke sange?

Det fulde overblik over sangene haves ikke, men der blev i al fald sunget tre sange, som blev trykt sammen med referatet af festen i Korsør Avis for 14. juli 1863¹³⁾. Dels var der en sang for kongen af Hans Rosendahl (1822-1900), lærer ved Slagelse Realskole, dels en sang for "Jens", den danske landsoldat, af digteren Carl Ploug (1813-94), og til sidst blev afsunget en sang for fædrelandet af Johannes Helms (1828-95), digter og hjælpelærer i Slesvig.

Et kvalificeret bud på, hvilken af de tre sange komitéen ønskede, Andersen skulle lave, er hyldesten til landsoldaten, og da Andersen afslog, har man i stedet henvendt sig til Carl Ploug, der mere eller mindre var på niveau med Andersen som lejlighedsdigter i disse år.

Afslutning

På den oprindeligt fastsatte festdag, den 6. juli, blev Andersen kørt fra Glorup til besøg på Hesselagergaard, og den 12. juli, da mindefesterne i Korsør og landet over blev afholdt, var Andersen kommet til sin nyeste herregårdsoase, Frijsenborg ved Århus.

Dengang var den hurtigste måde at rejse fra Østfyn til Jylland at tage over Korsør, så på afrejsedagen den 7. juli var Andersen "*kjort med fire Heste til Nyborg*", som han stolt noterer, og fik "*deiligt Veir over*", og, fortsætter han, "*laae i Korsøer*" natten over, tilsyneladende uden at tale med nogen dér¹²⁾ - det havde måske heller ikke været så rart at skulle hilse på et af medlemmerne af festkomitéen, når han havde måttet skuffe den, og festen tilmed endnu ikke havde fundet sted. På skibet til Århus den næste dag løb han på en borgmester, men det var heldigvis ikke Korsørs, men en af de københavnske.

På festdagen, den 12. juli, var Andersen ikke med til at fejre slaget ved Fredericia, om der så var for langt til det nærmeste lokale arrangement eller ej. Han læste, skrev breve og kørte en lang aften-tur¹³⁾.

Fem år senere skrev Andersen dog en sang til Korsør - eller rettere om Korsør, og det på eget initiativ, fordi han nu simpelt hen havde lyst til at hylde byen, som summede af liv og lyde. Digtet fik slet og ret titlen

"Korsør"¹¹⁾, et af de bedste fra Andersens hånd. Hermed gjorde Andersen vel skaden fra 1863 god igen - og lidt til!

Noter:

1. Se Kirsten Dreyer: "H. C. Andersen og Korsør. Et bidrag til digterens Danmarksbillede", art. i: Anderseniana 2001, s. 71-88, Odense 2002.
2. Ingvar Skøtt, Korsør, har i anledning af HCA 2005 foretaget en optælling af opholdene på "Hotel Storebelt". Den totale oversigt over HCA's besøg i Korsør mangler fortsat.
3. Se KD, anf. værk, s. 72, 83; personregisterbindet (bd. XI) til H. C. Andersens Dagbøger, udg. af DSL, Kbh. 1977; H. Topsøe-Jensen og Marquard: Officerer i den dansk-norske Søetat, bd. I, Kbh. 1935, s. 483 f. (For henvisning til dette værk takkes arkivar Jette Hellesten, Lokalhistorisk Arkiv for Korsør Kommune).
4. Den lader sig desværre ikke så nemt identificere, idet Groth kun boede i byen fra 1862-63, hvor der ingen folketælling fandt sted.
5. H. C. Andersens Dagbøger, udg. af DSL, bd. V, Kbh. 1971, s. 399. Se også brev fra HCA til Henriette Collin (f. Thyberg, g.m. Edvard Collin, søn af Jonas Collin) af 24. juni 1863 = brev nr. 434 i: H. C. Andersen. Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bd. III. Kbh. 1936, s. 133 f.
6. Brev af 3. juli til Henriette Collin = brev nr. 436 i HCA/EHC III, s. 136.
7. HCA's Dagbøger, som n. 5, s. 400.
8. Korsør Avis findes in originalo på arkivet i Korsør.
9. Som n. 7.
10. Som n. 7, s. 402. Ferdinand var bror til kong Chr. d. VIII (d. 1848) og arveprins af Danmark. Han var død den 29. juni.
11. Det var viceformand Vilhelmsen, der bød velkommen. Trods de 4.000 deltagere brokkede avisen sig over tilslutningen! Festen var dog ubetinget en suc

ces, men den er ikke gået mere over i historien end, at la Cour slet ikke omtaler den i sin byhistorie: Korsør. Bidrag til Egnens, Byens og Havnens Historie. Korsør 1926. Her findes dog lidt biografiske oplysninger om de Korsør-borgere, der er nævnt i artiklen her.

12. Som n. 5, s. 402.

13. Som n. 5, s. 404.

14. Udgivet 1. gang i "Børne-Tidendens Nytaarsgave", 1869 (det vil vel sige december 1868) og igen HCA: Samlede Skrifter, bd. XII, Kbh. 1879, s. 389 f. Gengivet i KD, anf. værk, s. 85. Findes også trykt i Johan de Mylius (udg.): H. C. Andersen. Samlede digte. Aschehoug, 2. udg., 2005, s. 609 f.

Bestyrelsens årsberetning for 2004

1) Bestyrelsen, dens sammensætning og underudvalg:

Ved generalforsamlingen i Haslev den 20. april 2004 udtrådte Ole G. Nielsen og Finn Pedersen. Nyvalgt blev Erik Damm Andersen, Skælskør.

Umiddelbart efter generalforsamlingen konstituerede bestyrelsen sig med Helge Torm som formand, Helge Jensen som næstformand, Jørgen From Andersen som kasserer og Kurt Rehder som sekretær.

Turudvalget kom til at bestå af Helge Jensen (formand), Preben Bækhave og Jørgen Woetmann Andersen.

Redaktionsudvalget fik følgende medlemmer: Helge Torm (formand), Helge Jensen og Erik Damm Andersen.

2) Bestyrelsens arbejde:

I beretningsåret har bestyrelsen afholdt i alt fire ordinære møder, nemlig den 17. februar, 25. maj, 16. august og 19. oktober; alle gange på Broby gl. Skole.

Bestyrelsen har på sine møder løbende drøftet foreningens aktiviteter og økonomi.

Den 23. - 25. april 2004 deltog formanden i Dansk Lokalhistorisk Forenings (DLF) kursus og årsmøde på Hornstrup Centret ved Vejle. Formanden holdt dertil foredrag om H.C. Andersen og de danske provinsløbsteder.

3) Aktiviteter for medlemmerne:

a)

Efter generalforsamlingen i 2004 holdt Helge Torm foredrag om "Wilster på Gisselfeld - H.C. Andersen på Bregentved og Gisselfeld- og Wilster og Andersen i Sorø". Desuden var der lejlighed til at se Haslev Museum, hvor Jørgen W. Andersen viste rundt.

b)

Forårsturen fandt sted lørdag den 12. juni og gik til Falster. En busfuld deltagere fik på en solrig sommerdag en dejlig udflugt ud af det, først med rundvisning på Corselitze v/stiftelsens formand, og efter frokost i pavillonen i skoven ved Falsters østkyst fulgte besigtigelse af

Vennerslund med rundvisning i den nuværende hovedbygning fra 1845 ved ejerne.

Turudvalget fortjener stor tak for denne tur, hvis succés Ole G. Nielsen bidrog til ved at skaffe medlemmerne adgang til de nævnte herregårde. Tak for det.

c)

Efterårsturen, der blev afviklet på en ikke mindre smuk efterårsdag søndag den 10. oktober, havde den privatejede Englerup Møllegård og Mørupgård, som ejes af Stiftelsen Sorø Akademi, som mål. Ca. 40 tog imod tilbuddet. På møllegården fortalte proprietær Thue Christensen om stedets historie og viste rundt i have og hovedbygning. Kaffen blev indtaget i det gamle mølle-magasin. På Mørupgård gjorde Ole G. Nielsen rede for historien. Desværre var der ikke mulighed for at se det indre af den smukt restaure-rede hovedbygning.

Igen fortjener Ole G. Nielsen særlig tak for sin medvirken også her.

d)

H. C. Andersen-foredragsserien:

På sit møde i maj besluttede bestyrelsen at markere H.C. Andersen-året 2005 ved at stå for en foredragsrække for medlemmerne og andre interesserede i sæsonen 2004-2005. Til den ende nedsattes et særligt arbejdsudvalg, bestående af Torm, Rehder, Jørgen Woetmann Andersen samt Erik Damm Andersen.

Resultatet blev en geografisk og formidlingsmæssig alsidig aktivitetsse-

rie, som i skrivende stund endnu ikke er afsluttet.

Der blev lagt ud med et foredrag den 29. september v/museumsinsp. Karsten Eskildsen, H.C. Andersens Hus, om "Hvorfor fejre H. C. Andersen?", og fortsættelse fulgte den 26. oktober med lektor Jens Jørgensen, Slagelse, om H. C. Andersens herkomst. Torm fortalte den 23. november om Andersens forhold til Korsør, Stig Fjord Nielsen den 21. februar om hans forhold til Slagelse og Torm den 15. marts om HCA og Sorø. (Tilbage er en byvandring v/Torm i Sorø den 7. maj og en rundvisning v/grev Ulrik i H. C. Andersens mindestuer på Holsteinborg den 17. maj).

Selv om det er lidt for tidligt at lave evaluering på forløbet, må det vurderes, at medlemsinteressen indtil nu måske har været noget behersket, mens der heldigvis har været en del ikke-medlemmer til møderne. Det har igen har kastet nogle nye medlemskaber af sig, hvad der faktisk også var en del af meningen med denne foredragsserie!

4) *Projekter:*

a) DLF's H.C. Andersen-projekt

Siden 2003 har Historisk Samfund for Sorø Amt været deltager i DLF's H.C. Andersen-projekt, som havde til formål at belyse H.C. Andersens historiske rolle i Danmark fra ca. 1830 - 1860.

I det dertil nedsatte H. C. Andersen-udvalg med repræsentation for 6-7 medlemsforeninger, har vores samfund v/sin formand deltaget

aktivt. Et af udvalgets møder blev afholdt den 26. november på Slagelse Centralbibliotek med Torm som vært.

Udvalget har i 2004 intenst arbejdet på at tilvejebringe materiale til en publikation i DLF's eget regi om H. C. Andersen og Danmarkshistorien. Efter nytår 2005 kunne redigeringsarbejdet, som landsformanden Erik Helmer Pedersen, Nærum og undertegnede påtog sig, indledes for alvor, og den 2. april 2005 blev bogen præsenteret på DLF's årsmøde på Hostrup-Centret.

Undertegnede har bidraget til bogens indhold med en artikel om "H. C. Andersen og "Smaakjøbstæderne" Sorø og Korsør med små udblik til Nyborg og Silkeborg - om den andersenske målestok for byer" og har ligeledes forfattet en præsentation af Historisk Samfund for Sorø Amt.

b) Sognesparekasse-projektet

Dette i 2002 på DLF's foranledning indledte projekt har desværre ligget underdrejet i længere tid, men vi kan glæde os over, at Preben V. Andersen, medlem af vores projektgruppe, har fundet det relevante materiale frem på Rigsarkivet og kopieret det, så vi har grundlaget at arbejde videre ud fra. Arbejdet i projektgruppen vil blive genoptaget snarest muligt.

5) *Årbogen 2004:*

Årbogen kom til at udgøres af i hovedsagen tre artikler. For det første en omfattende og

grundlig gennemgang af vækkelsen i Sydvestsjælland fra 1830'erne og frem. Forfatteren var Joan Kobæk Trabjerg, som har dyrket emne som et universitetsspeciale, og hun bearbejdede så dette til vores formål.

Dernæst skrev Helge Jensen om Alstedgårds historie, og endelig havde Preben Bækhave en biografisk historie om Haslev-maleren Hermann Petersen.

Årbogen blev offentliggjort ved et arrangement i Alsted den 26. november med Helge Jensen som primus motor. Helge Jensen fortalte pressen om gården på stedet, bagefter var der sammenkomst i Alsted Legathus. Der var i de følgende dage pæn omtale i Sjællands Tidende, Dagbladet og Sorø Avis. Helge Jensen fortjener særlig tak for gennemførelsen af dette arrangement.

6) *Fremtid:*

Som alle ved, indtræder der om et par år en ny kommunal struktur i Danmark. Hvilke følger det måtte få for en forening som vores, er svært at gennemskue på nuværende tidspunkt, og spørgsmålet har ikke været drøftet i bestyrelsen, men vi er opmærksomme på det!

7) *Økonomi:*

Jeg skal her blot udtrykke glæde over, at Historisk samfund i 2004 i alt modtog 19.500 kr. i tilskud til aktiviteter i almindelighed og årbogen i særdeleshed. Pengene fordeles sig med 5.000 kr. fra hhv. Vest-

sjællands Amt, BG Holsteinborgs gavefond og DLF samt 3.000 kr. fra Korsør kommune og 1.500 kr. fra Slagelse kommune. Alle sponsorer takkes hjerteligt!

8) Afslutning:

Tak skal der til sidst også lyde til alle mine kolleger i bestyrelsen for godt samarbejde, og tak til alle medlemmer, som med deres engagement og interesse støtter det historiske arbejde i det gl. Sorø Amt.

Bestyrelsen v/H. Torm, fmd.
April 2005

Lokalhistorisk litteratur 2004-2005

Sorø Akademi.

Lars Kelstrup:

Bygningernes historie, udg. af Sorø Lokalhistoriske Selskab, Sorø 2005. 111 s. Ill. (farver).

Som bogen om Sorø Klosterkirke (anmeldt sidste år) er denne bog en både særdeles vel-skrevet utroligt smukt illustreret og fornemt designet sag. Historiker ved Akademiet, lektor Lars Kelstrup giver en fortrinlig oversigt over de historiske og også moderne bygninger, som i dag befinder sig på Akademiområdet. Der er desuden oplysende afsnit om Akademihaven og om den historiske baggrund for det nuværende gymnasium, som viderefører det hæderkronede navn Akademiet. Udstyret m. nyttig litteraturoversigt. Fremhæves bør også fotografen, lektor Steen Jensen, som har leveret de fleste af bogens farvestrålende fotos.

Kun een lille anke: hvorfor er der ikke et foto af Ingemanns Hus?

Strøm. Korsør elforsynings 100 års jubilæum 2004.

Jette Kjærulff Hellesten og Ole Tuxen: Korsør 2004. 128 s. Ill. (s/h og farver).

Forfatterne har igen bidraget med en vel-skreven bog om Korsør bys udvikling. Emnet denne gang er byens strømforsyning og de lokale elværkers historie. Fra 1895-1905 opførtes 30 elværker i Danmark, heriblandt "Korsør Elektricitetsværk A/S". Bogen gør rede for den store udvikling, der er sket, og belyser de særlige opgaver og udfordringer, dette værk har haft med hensyn til havnen, industrien og DSB. Fra at være en lille arbejdsplads med få ansatte, er der i dag 47 medarbejdere. Et kapitel er viet Vemmelev Elektricitetsværk, som blev oprettet 1913. Bogen er flot illustreret og sat op. Der er desuden kilde- og litteraturhenvisninger.

Gl. Sorø Amts Arkæologiforening 1980-2005.

Niels Steen Jensen, Alan Tomlinson og Helge Torm (udg.)

Sorø 2005. 82 s. Ill. (s/h og farver).

Den første arkæologiforening i det gamle Sorø Amt har udgivet et jubilæumsskrift, som ved hjælp af artikler, skrevet af forskellige forfattere med forbindelse til foreningens virksomhed, og fotos fortæller om de mange spændende resultater, som dens virke har medført, i samarbejde først med Nationalmuseet, siden med Sorø Amts Museum.

Artiklerne dækker geografisk set Sorø by (Søndergade, fattiggårdsudgravningen) og Akademi-grunden (klosterudgravningerne), Bromme Plantage (de aktuelle problemer omkring beskyttelsen af de højryggede agre) og Skaftelvgård (udgravning), men i mere tværgående artikler, dels om dysser og jættestuer og dels om påbegyndelsen af selvstændigt, fagarkæologisk arbejde i området, kommer man ud i alle kroge af Sorø Amt.

Kirker. Den sydlige del af Sjælland og Møn.

Turismenetværket Sjælland/Møn (udg.):
Trykår: 2004. 51 s. Ill. (farver).

Der er tale om en turistbrochure, som giver ret korte oplysninger om og anfører åbningstider for i alt 148 kirker, fordelt over et større geografisk område. Man kan som turist naturligvis selv vælge og vrage, men der er gode forslag til bestemte temature.

Udover at Tårnborg kirke pryder omslaget kan man glæde sig over det pæne udvalg af kirker fra Sorø Amt, både i by og på land (55 stk. og 1 ruin (Knud Lavards kapel)). Desværre er beskrivelsen af de enkelte kirker af svingende kvalitet og præget af underlige oplysninger. Et par eksempler: Det nævnes

ikke, at Skt. Povls kirke i Korsør er tegnet af J. D. Herholdt, men det siges om Agersø kirke, hvor arkitektens navn dog staves forskert, og så får man her den oplysning, at Herholdt tegnede Grundtvigskirken (sic!). Krucifixet i Tårnborgh kirke er "skåret i træ", ja hvad ellers? Og under Krummerup kirke, som opbevarer en altertavle af fru Inge-mann, kaldes denne "Louise" til fornavn, selv om hun nu hed Lucie!

Det er synd, at en så flot og formentlig også dyr tryksag ikke har fået en bedre indholdsmæssig standard.

H. C. Andersen i Slagelse

Stig Fjord Nielsen:

Slagelse 2005 (udg. af Kulturkredsen i Slagelse), 75 s. Ill. (overvejende farver). Pris: 150 kr. Fås bl.a. på Slagelse Turistkontor.

Forfatteren, kendt for andre lokal- og regionalhistoriske værker, giver en udmærket fremstilling af Andersens ufrivillige ophold som skoleelev i Slagelse fra oktober 1822 - maj 1826. Der fortælles godt om både skolegang og fritidsoplevelser, herunder de gode kontakter den unge Andersen fik til flere familier i Slagelse, så livet ikke blev så hårdt for ham. Der er særlige og nyttige afsnit om Slagelses forhold på den tid, som dog kommer lidt i flæng og ikke som introduktion til emnet(?), og f.eks. Antvorskov, hvis ruiner Andersen kastede sin kærlighed på, optræder kun i et citat fra O.T. På billedsiden er der rigeligt med gengivelse af stambogsblade, men ikke af nogen af de bygninger, Andersen færdedes i. Det kan ikke være en undskyldning, at de næsten alle er revet ned, og der er da stadig Lille Antvorskov tilbage, hvor fam. Holstein, som Andersen blev venner med, holdt til (og hvor forfatteren bor).- Forsynet m. litteraturfortegnelse og resumé på engelsk.

H. C. Andersen og Slagelse lærde skole.

Jens Jørgensen og Børge Riis Larsen:

Slagelse 2005. 32. s. Ill. (s/h). Pris: 50 kr. Fås bl.a. på Slagelse Turistkontor.

De to stedlige gymnasielektorer skildrer Andersen og hans skolegang ud fra overvejende pædagogisk-historiske synsvinkler og med forklaring af Slagelse-skolens egen historie med omtale af Andersens rektor og andre lærere, hvilket som helhed der i høj grad har været behov for. Det gøres kompetent og interessant.- Forsynet m. litteraturfortegnelse og noter.

H. C. Andersen og "Smaakjøbstæderne" Sorø og Korsør

Helge Torm: art. i: Erik Helmer Pedersen og Helge Torm (red.): Andersen og Danmarkshistorien, udg. af Dansk Lokalhistorisk Forening 2005, s. 158-168. Ill. (s/h). Pris: 200 kr. Kan købes gennem Helge Torm eller direkte hos Værløse Museum, tlf. 4448 0070.

I et større værk om H. C. Andersen og hans fædreland, som han gerne så udviklet på progressiv måde, hvad flere af hans værker også skulle tjene til, indgår Torms artikel på linje med andre mindre artikler om Andersens lokalhistoriske rolle forskellige steder i landet. Her belyses Andersen opfattelse af en kystnær by og en "fastlandsby" fra 1830'erne og frem til 1870'erne. Fra at være overvejende negativ bliver Andersen mere positivt indstillet, først overfor Korsør, senere også overfor Sorø. Hans positive holdning til begge byer kommer offentligt frem i fortællingen "Et Stykke Perlesnor" fra december 1856.

"sparTrelleborg - et moderne eventyr 1855-2005".

Jubilæumsskrift i anledning af 150-året, forfattet af historikerne Jonna Duch Christensen og Søren Federspiel. Slagelse 2005. 97 s. Ill. (farver). 50 kr.

Sparekassen hed oprindelig Slagelse Sparekasse og har siden stiftelsen i 1855 været et lokalt forankret pengeinstitut i kraftig vækst. Det bidrager i dag til udviklingen af erhvervs-livet og støtter kultur- og sportsaktiviteterne i lokalområdet.

Flot og velskrevet bog med mange illustrationer, gennemgående dog ret små, men

efter kilde- og literaturliste findes et appendiks med ikke blot faktuelle oplysninger om bl.a. sparekassens bestyrelse i fortid og nutid, men også med gengivelse af en del af illustrationerne i stor størrelse (een side pr. billede), en god ide.

Æggeslevmagle i 1900-tallet.

Steen Olsen og Henrik Falch

Lokal udgivelse. III. Pris 250 kr. Købes hos Steen Olsen, tlf. 5814 1049.

“Skelby og Gunderslev - træk af sognenes historie, bind III”.

Udg. af den lokalhistoriske arbejdsgruppe i Skelby og Gunderslev i 2004. Forfattere: Hans Jørgen Heegard og Svend B. Jørgensen. Pris: 200 kr. Kan købes hos forfatterne.

Jul i Sorø 2004

- Årgang 52 - 68 sider
Udgivet af “Foreningen Jul i Sorøs Venner”. Et hefte med interessante historier fra Sorø, bl.a. Sorø Akademis Bibliotek, Håndværk og Industri på Frederiksberg, Banevejens Historie, Runestene på Fjenneslev Kirkegård m.m.

Beretninger fra Sorøs Dagbog fra 1860 og gennem mere end 100 år.

Leif Wamsler

Fra Dagbladet m.m. er der samlet en bred vifte af spændende artikler fra daglige begivenheder, glædelige som sørgelige, fra store festlige begivenheder, jubilæer, fødselsdage og sport - samt en hel del lokalhistorie. Artiklerne er mere eller mindre tilfældigt valgt fra avisernes begyndelse og frem til den 48. juni 1968. Det blev til en bog på 124 sider - med for- og bagside af gamle postkort.
Udgivet af Forlaget Kongskilde.

Småglimt fra 1954 (Ringsted)

Samlet af Ejnar Thaysen - 2004

I en kort form gives en glimrende oversigt over store som små begivenheder i 1954. Der bliver fortalt om skolevæsenet, en historie om

Ringstednissen - om sygehusets personale, der ikke måtte telefonere privat, overtrædelser kostede både betaling for samtalerne samt en bøde - problemer med julebelysningen dengang er også med.

Et lille fornøjeligt og velskrevet hefte.

Ringstedbogen 2005

En lokalhistorisk årbog - udgivet af Midtsjællands lokalhistoriske Arkivs Forlag 2005.

For andet år i træk kan de lokalhistoriske interesserede glæde sig over et flot bogværk. Temaet for dette års udgivelse er 60-året for Danmarks befrielse. Flere af begivenhederne fra besættelsesårene er beskrevet af bl.a. Knud Lambert, Ejnar Thaysen, Tom Rosenquist Jensen og Marx Refsstrup. Der er også givet plads til meget andet fra Ringsted og omegn.

Køge-Ringsted-banens historie

Thomas Nørgaard Olesen

Udgiver Dansk Jernbane-Klub. 160 sider
Banen blev indviet 4. august 1917 og skulle fungere som havnebane for Ringsted. Det var en hyggelig privatbane med ret særpræget materiel, bl.a. kan nævnes en Bedford-rutebil, der i vinteren 1945 fik skiftet hjulene ud med toghjul - et ømt syn, der kunne nydes helt frem til 1952.

I bogen fortæller forfatteren både levende og meget detaljeret om banens forhistorie, anlæg, indvielse og drift.

En spændende bog med en mængde gode fotografier - gamle og nyere.

Storalarm udsendt - Ringsted Brandvæsen 1905 - 2005.

Per Carlsen og Søren Rislund.

I bogen gives et godt og fyldestgørende billede af Ringsted Brandvæsens historie, og et vægtigt bidrag til lokalhistorien i Ringsted.

Per Carlsen skriver om brandvæsenets kronologiske historie, mens Søren Rislund skriver om indsatser og brandmateriel gennem tiderne.

Der er billeder af de gamle hestetrukne sprøjter fra Ringsted, Sneslev, Ørslev og Kværkeby m.m. - En spændende jubilæumsbog med mange fotografier.

En ø som hedder Suer

Harald Andersen

En barbarisk forbrydelse beordret af Erik Emunc skal ifølge en af 1100-årenes krøniker have fundet sted på øen Suer. - Hvor ligger denne mystiske ø? Harald Andersen mener, gåden er løst og peger på Sorø. Skalk nr. 6 december 2002 side 13.

Mindeord over Skalks grundlægger og redaktør Harald Andersen.

Harald Andersen 1917 - 2005

Harald Andersen døde den 29. januar 2005 knapt 88 år gammel. Efter 40 år som redaktør og leder af den selvejende institution Wormianum var han i 1997 trådt et skridt tilbage, men varetog fortsat opgaver ved udgivelsen af Skalk.

Harald Andersen var født på Stenagergård i Tystrup.

Ungdomsvandring.

En lille artikel om to unge mænd, der havde planlagt en fodtur udgående fra Sorø mod et mål, de begge ønskede at stifte bekendtskab med. - Året var 1808.

Skalk nr. 4 - august 2004 side 18.

Skælskør Apotek, en del af byens liv gennem 200 år 1805-2005.

v/ Johs. Lyshjelm.

41 sider.

Skælskørs historiker har igen skrevet en fremragende bog, denne gang om Skælskør Apotek i anledning af dets 200 års jubilæum, set som en del af byens historie.

Bogen fortæller om ejerne gennem de 200 år, deres familier, byen og dens begivenheder.

Bogen er forsynet med mange billeder, gamle apotekropskrifter og henvisninger til faktabokse med forklaringer til teksten, f.eks. om visitationer, apotekerbevillinger og meget andet, som lyder pudsigt i vore ører.

Bogen er udført i et meget fint lay-out ved Johs. Lyshjelm og Sonia Andersen.

Jul i Skælskør 2004.

Udgivet af Steen Andresen, Ib Marquardsen og Steen Olsen.

68 sider.

På ny en indholdsrig årgang med oversigt over årets begivenheder i by og på land og med en smuk forside af Lone Hansen.

Blandt de mange artikler er der en om et advokatfirma gennem 100 år, barndomserindringer fra et arbejderhjem på Basnæs, og erindringer fra 32 år som forvalter på Espe.

En landsbyskoles historie, skibsmodeller på Skælskør Bymuseum.

I anledning af H.C.Andersen året en beretning om henrettelsen på Kanehøj 8. april 1825.

En beretning om Skælskør Brandkorps oprettelse og en om Skælskørbanen, samt mange flere artikler og fotosider.

REGNSKAB Historisk Samfund for Sorø Amt
2004 pr 31/12

Budget

INDTÆGTER

1 Kontingent+forsendelse 2003 . . .	5220,00	
2 Kontingent 2004	43560,00	67.500
4 Salg af årbøger	2500,00	2.000
5 Tilskud offentlige	9.500,00	12.000
6 Tilskud private	10.000,00	5.000
7 Møder, ture	17.025,00	0
8 Renter	0,00	0
Indtægter ialt	87.805,00	86.500

Tilskud i 2004

Vestsjællands Amt . . . kr.	5.000
Slagelse kommune . . . kr.	1.500
Korsør kommune . . . kr.	3.000
Holsteinborg kr.	5.000
DLF	kr. 5.000

UDGIFTER

Drift

11 Trykning af Årbog 2003	39.866,25	55.000
12 Porto	10.408,25	14.000
13 Medl. adm	3.916,25	5.000
14 Gebyrer	904,00	500
15 Bestyrelse	1.488,00	3.000
16 Møder, ture	16.248,00	0
17 Projekt	666,50	5.000
18 Gaver	368,00	500
19 H.C. Andersen	3.574,38	500
20 Kontingent DLF, m.m.	2500,00	2.500
21 Diverse	0,00	250

Udgifter i alt **79.939,63** **86.500**

RESULTAT **7865,37** **0**

STATUS

Aktiver

Indestående giro 31/12/2004	8.394,61
Til gode	12.290,00
Boglager	10.000,00

AKTIVER I ALT **30.684,61**

EGENKAPITAL+GÆLD

Gæld	398,00
Saldo 31/12 2003	22.421,24
Resultat	7.865,37

PASSIVER I ALT **30.684,61**

Revisorpåtegning

Vi har afstemt bilagene og kontrolleret, at indestående på giro stemmer med det anførte.

Fuglebjerg d. 15.04.2005

Preben V. Andersen

Lars Hansen

Nye medlemmer pr 30/9 2005

- 1 Bent Woetmann Andersen, Grundvigsvej 22, 4700 Næstved
- 2 Ruth Lykke Christensen, Østervang 5, 4180 Sorø
- 3 Kirsten og Hans Falster Nielsen, Godthåbsvej 6, 4180 Sorø
- 4 Carl Erik Hansen, Lillevangsparken 6, 4200 Slagelse
- 5 Carl Johan Hansen, Bekkasinvej 4, 4200 Slagelse
- 6 Hanne Hansen, Norgesgade 10, 3., 3, 2300 København S
- 7 Karin Hansen, Alhøjvænget 25, 4220 Korsør
- 8 Stella Hartvig, Bygvej 10, 4220 Korsør
- 9 Anne-Marie Hjortholm, Slotsgade 40 B, 4200 Slagelse
- 10 Inger Jacobsen, Enghavevej 154, 4241 Vemmelev
- 11 Inger B. Jensen, H. P. Hansens Plads 3, 1., 4200 Slagelse
- 12 Hans Christian Jørgensen, Absalonsgade 27, 4180 Sorø
- 13 Verner Jørgensen, Benløseparken 21, 2. mdtf., 4100 Ringsted
- 14 Inge og Johannes Larsen, Strandvejen, 4180 Sorø
- 15 Jørgen Larsen, Øksebjergvej 12, 4100 Ringsted
- 16 Else Mikkelsen, Valmuevej 1, 4180 Sorø
- 17 Brian Nielsen, Holtenevej 55, Stigsnæs, 4230 Skælskør
- 18 Carsten Ege Nielsen, Holstebrovej 39, 4200 Slagelse
- 19 Michael Olsen, Herrestræde 14 A 1.th., 4200 Slagelse
- 20 Bente Rau, Rævebjergvej 8, 4180 Sorø
- 21 Lissi Skov, Vestervang 1, 4200 Slagelse
- 22 Irene Hansen og Søren Barlund, Egevangs Allé 11, 4180 Sorø
- 23 Arne Sørensen, Vesterled 38, 4200 Slagelse
- 24 Børge Kirk Sørensen, Fulbyvej 71, St.Ebberup, 4180 Sorø
- 25 Bo Varming, Stjernedalen 13, Fløng, 2540 Hedehusene

